

Уххан

САНАА

БУОЛАРДААХ,

б у о л б а т т а а х

Дьокуускай
2004

ББК 84(2Рос=Як)-4-57
УДК 82.1512.157-1-4-7 Уххан
У 89

Уххан
У 89 Санаа буолардаах, буолбаттаах /Уххан. Дьокуускай. - 2004.
- 308 с.

Бу кинигэбэ Уххан 2004 с. сабаланытыгар суруйбут хоһоонноро киридилэр. Маны таһынан туруктыы тылбаас, суус хоһооннор, дьүһүйүү, ыстатыйалар, элбэх сатира уруһуйдара “Наше время”, “Туймаада саната” хаһыаттартан киллэрилиннилэр.

Кинигэ ураты, автор санаата буолар көрүүтүнэн оҥоһуулаах. Кимтэн да тутулуга суох көнүл ис хоһоонноох.

ББК 84(2Рос=Як)-4-57
УДК 82.1512.157-1-4-7 Уххан

ISBN 5-89406-096-6

© Уххан, 2004

ААН АҢАР ТЫЛ

Туох да диэбиккит иһин, көнгүл санаа, көйгөтүллэр кэмигэр олоробут.

Үөһээңгиги үрдүк өһүөлээхтэр уонна кинилэр чабардара, чаччыналара, илин-кэлин түһээчилэр мин сүрэбим көнгүлүн, саныыр санааларбын урут да, билигин да сэргии сэнээрэ көрсүбэтэхтэрэ. Чөкөппүт санааларбын дьонго тийэрдээри, бэчээттээри гыннахпына ону илэ истэбин, тута көрөбүн.

Куттаммата буолуу, сэрэххитии, мин “сыһарбын” көнөрө сатааһын, көстөн турары көрбөтөбө буолуу, өйдүүр да эрэри “эйигин өйөөн киирэн биэриэхпит” диэн туттунуу, сирэй көрбөх буолуу элбэбэ кэлэтэр. Бу үксэ былааска олорооччулар, быһаарааччылар, үптээх-астаах дьон.

Оттон бу олох дьыгын бэйэлэрин күннээби олохторуттан көрөн таһаарааччы дьон-сэргэ, былаастан тутулуга суох сахалыы санаалаах аабааччыларым тобо эрэ миигин сыһа гынабын, сатамматы суруйабын диэбэттэр. Кытаат айан-тутан ис диэн алгыыллар. Урукку икки кинигэм тахсыта, мин айар олохпор дьохуннаах ситиһиилэрим буоларын аабааччыларым биэргэттилэр.

Бэчээт департаменын “ийэлии кыһамньытынан” быйыл кыһын үлэтэ суох олорон син элбэх хоһоон сурулунна, онно эбии урут сиппэтэх суруйууларбын чөкөтөн аабааччыбар уунуохпун санаатым. “Үтүмэх санаа” ааспыт кинигэбэ киириэхтээбэ тохтообута, “Бичимэх санааны” кэлин суруйдум, салгыта сурулла сылдьар. Уруһуйдары **“Туймаада сангата”, “Наше Время”** хаһыаттартан, **“Итар-Хатас”** таһаарыытыттан ыллым. Махталлаах доботтор атастар көмөлөрүнэн бу кинигэ күн сиригэр көрүө.

“Эн хоһоонгор хаһан да ырыа суруллуо суоҕа, эн суруйуугун ылыныахтара суоҕа” диэн эппит-мөхпүт биллэр көстөр “кириитиктэр” да бааллара. Олор ыралара туолбата, ырыа бөбөтө сурулунна. Барыты төттөрү.

“Уоппуттаах убайдарым” сүбэлэрин барытын истибитим буоллар, сүрэбим көнгүлүн тэпсэн, билигин ким туох буолуох этибиний? Сатаан санаабаппын...

Бу олоххо истинг, иһирэх, дьыг кырдьык баар буолуохтаах! Бу олоххо күлүү-элэк, суус, эбэ, эридьиэс - көрүдүөс тобо суох буолуохтаабын? Тутулуктаах, куттастаах, сымыа

дуйдаах, үтүктээйи, кигии суруйуулар күннэрэ тыгар, күөнэх-тэрэ оонньуур кэмнэрэ кэрдиилэрэ кээмэйдээх эбээт.

Кырдыаҕас саха омуга киһи аймах кэскилигэр илдьэ кэл-бит кэһиитэ —

Айбыттан бэриллит Аҕа Тыла, Ийэ дойдутааҕы иитиллэригэр үөскэппит Ийэ тыла. Бу тылбыт түнҥү былыргы **аҕа, ийэ өйдөбүллэри** ингэринэн илдьэ сылдьар. Манна айар-тутар ньыма, хайысха, онкул, өркөннөөх көнө бараана баар. Ол онтон дьыҥ, чыҥ, истинҥ, иһирэх диэлийдэр, саха тыына сайар. Онно тыл, өйдөбүл, айар сүрэх көңүлэ баар, онно тийбит киһи ньии...

Орто дойдуга тыллаах омук быһыытынан суолтабыт, уратыбыт кэскилэ онно сытар дии саныыбын.

Саха өйдөбүлүнэн өлбөт сүбэтин булуохтаах омук. Онтубут көңүл нөҥүө баар. Хас биирдии аһааччы, ааһааччы бу орто дойдутааҕы олоҕор санаата буолардааҕын, сүрэхтин көңүлүн булунарыгар баһарабын. Санаа буолбаттаагынан олорор киһи хайаан көңүл, дьоллоох аатырыай...

Автор Уххан

YOLLOP

АЛГЫС КЭРИЭТ...

Бу хатыламмат түгэни
хоһуйдарбыан,
Бу алыптаах үгэни
туттарбыан,
Уран тыл, уйан дорбоон
күүһүнэн,
Бу кэмнэгэ, бу кэрдиигэ
ингнэрбиэн!

Бу олох кырдыгын,
тыйыс кыдыгын,
Бу баар чахчыны,
диэлийэр дынги,
Сурукпар тигэн,
сурахха - садьыкка
Суураллыбакка
сырыттарбыан!

Бу кэхтэр кэрэни,
кэлэр кэмнэгэ
Кэһии кээһэн
хааллардарбыан!

Бу сүтэр көстүүнү,
этигэн тылга
илэтитэ эллээн,
Бу эппэт сыһыаны
эйэбэс ырыа
иһирэбэр иилээн,
Уһун үйэбэ
уран сахха
уурдарбыан!

Өбүгэ өйдөбүлүн,
уруу уһуйуутун,
Аймах айымньытын,
Айыы үөрэбин,
Алгыс кэриэтэ
аман өспөр
тистэрбиэн!

2003 с.

САНАА БУОЛ *ардаах, баттаах*

С анаа-оноо,
мин, санаам кулутабын
Санаабын
түбүккэ кубулутабын.
Санаабынан
тугу бары оһоробун
Олобум сүннүүн
санаабынан оһоробун.
Мин,
Санаа буолардаабынан,
санаа буолбаттаабынан
олоробун.

Санаам буолбатыттан
салбабын түргэнник
Санаам буоларын
бажарабын уһуннук.
Санаам буолбатыттан
бажам туолбатыттан
Санааргыыбын, салыябын
олохтон сылайабын.

Дэһнэ көрсөр
санаам буолардааҥар
Ырам илэ көстө
томтойо туолардааҥар
Дьүөрэлэһии кэлэр
өй сүрэхтиин иллэһэр.
Сүрэхпэр таптал,
үөрүү, кэрэ тиллэр.

Санаа куттаах буоламмын
санаарҕыыр айылгылаахпын
Тутан турарбынааҥар
суоҕу суохтуур эбиппин.
Баартан баранар
баламат майгылаахпын

Ыраахтан салбыбат
ыллыыр ыралаахпын.

Мин,
санаа буолардаабынан,
санаа буолбаттаабынан
олоробун...

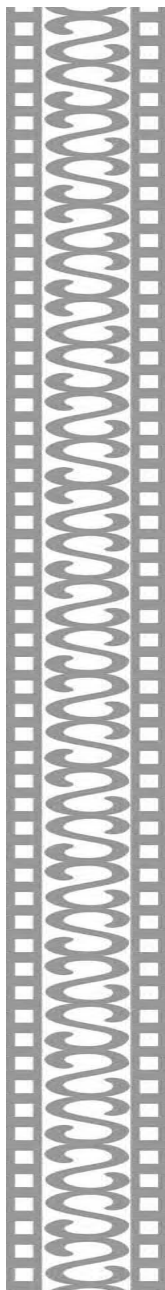
2003 с.

ДОБОТТОРБОР

(*Нэригүһүнэ, Дарханна*)

А атыгар да буоллар
атас, добор
элбэх миэхэ.
Билэр дьонум
хара тыа маһыныы
хара баһаам.
Мас туран эрэ
иһиттэн эмэбирэн
өлөрүнүү,
Добордуу сыһыан эмиэ
иһиттэн сытыйан
бэрдийэр...
Көрдөххө мас турар
добордуулар сылдыаллар
олох олороллор.
Эмэбирбит маһынан
хайа да бэйэлээх
дьиэ туттубат
Бэрдийбин сыһыанна
хайа да бэйэлээх
эрэммэт, итэбэйбэт.
Мин олохпор
буолан ааспыт буурбалар
кэннилэриттэн

Өйөнөр сир көрдөөн
хара тям
маһын барыбын.
Саппабырбыт санаалаах
саннылаах баспын
уйар маһы булбаппын.
Эмэбирэн бэрдийэн
эттээх санааны
уйбат буолбуттар...
Истэригэр муостаах киирбит,
үөн ыспыт
суор тураах кыттыспыт...
Тыа маһа хайаан
барыта эмэбириэй
сыһыан барыта бэрдийэй...
Кииллийбит
киэнг көбүстээх
доботторбун булабын.
Баарабадыйбыт
баай санаалаах
атастарым алгыыллар.
Унньуктаах уһун
мөккүөртэн удьурхай
буолбуттар бааллар.
Оччоҕо эмиэ
хара тям маһа
хамсыы түһэр
Харамайдара сүүрүктэрэ
ханна да бар
баар буолаллар...
Оччотугар эмиэ мин
тыын ыламмын тыыллан,
хабыллан турабын
Уодьуганын таттарбатах
удьуор харалы
Уххан уол тиллэбин
Уохтаах санааларбын
утары ууммутунан
умаһа турабын.
Саха туһа
саргылаах санааларбын
сарсынҥыга уунабын!
Ол, доботторум көмөлөрө
алдьархайбар алтыһар
атастарым өгөлөрө!

Энйги мийгиннэн
баар буолуоххут
биллибэт ээ...
Оттон мин баарбын
энигиннэн,
дoбoтторбунан,
Биир бэйэм
биэс буолабын
кэлэр кэмнэн туолабын,

Ону бүгүн,
ааспаттык, арахпаттык
туойабын!

2004 с.

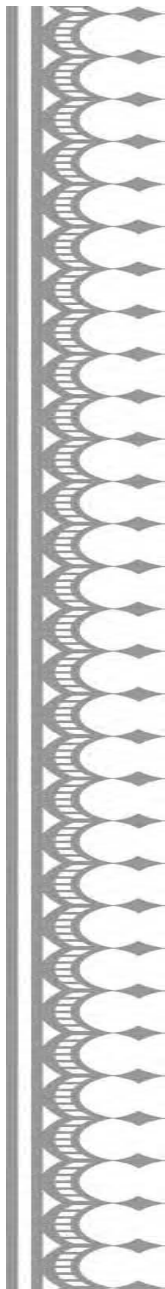

НАХАЛАР ИНЭЛЛЭР

Сөнгүрүүн мөһүлгэлэр
мөхсүүлэриттэн мүлчүрүйэн
һүүһүнэн үйэлэр
һүрэхтэригэр һүүрүгүрэн
Тыһыынчанан һыллар
тыыннарыгар тырымныы тыллан
Ыйдар хонуктар
ыырдарын сыыйа батан
һах һаҕаттан
һааһыланан һалбанан
һаарын, һабыл һахалар
һайар күн һардаһатын бата
һалыйбат һаргыларын һалайа

**һахалар инэллэр,
һахалар инэллэр.**

Айар халлаан диэн
анал амарах аҕалаах
Аан Алахчын диэн
һиргэ һилигилиир ийэлээх

Күн утабыттан
күрүлүүр күүстээх, һэниэлээх
һир һибииртэн
һитэн кэлэр һиилэлээх
Ырыллар ыйыллар
ылгын айан ыйаахтаах
Айыы күн
тангар айар тангаралаах

**Һахалар иһэллэр,
Һахалар иһэллэр.**

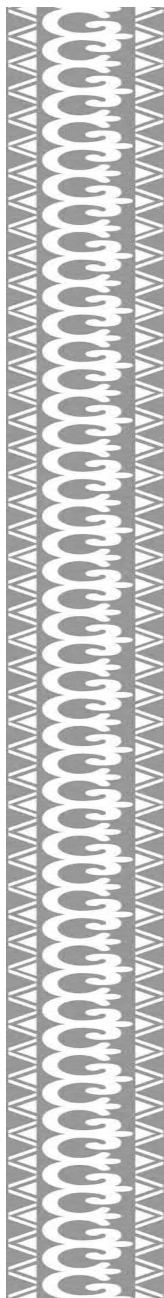
Туранг буорга
тунах һизмэ тула ыһан
Кур кунуска
куту-һүрү курдары кутан
Үүнэр үөскүүр
үөрүйэбин үөтэн, үөрэтэн
Айар тутар
алыптаах алгыһы этэн
Айылба дьүөрэтэ
айгыр һилик айылгылаах
Аймах уруу
айыы дьоно диэн ааттаах

**Һахалар иһэллэр,
Һахалар иһэллэр.**

Үүнэр уйэ
үүнүн көрдөөн булан
Көнгүл кэм
көнтөһүн илиигэ тутан
Тэһии кэрдии
тэһиинин ыга ылан
Һулуумах һулууска
һулар һанаа кэтэрдэн
Айанын һуолугар
араһас эркээйи онгостон
Кэлэр кэмнэр
кэрэ кэскиллэрин уһанса

**Һахалар иһэллэр,
Һахалар иһэллэр.**

Орто дойду
оргуйар отуор олоһор

Одунтан онгоһуулаах
Чынгыс Хаантан ыйаахтаах
Киһи аймах
килбэйэр киин киэнигэр
Дьон сэргэ
дьонтойор дьолюо дьоһуунугар
Дьохун билиилээх
Дьылба Хаан бэлиэлээх
һатабыллаах һанаалаах
һабыллар һалбанар һаннаах

**Һахалар иһэллэр,
Һахалар иһэллэр.**

*2000 Һыл бүтүүтэ-
XXI-с үйэ үүнүүтэ*

ААҚҢЫҢ ҢАҢЫСҢҢАА

Абыллар
сах үйэ сабаттан
салбанар сах-саха
Атыыр УР
тыһы ААН-ы
айан ХАЙ-ан
Буор куттаах
боронг ураанхай
аатыран,
Киһи буолан
төрөөбүт
килбиэннээх ааккар,
Сураһан суруллар
сурукка киирэр
сурах-ааттааххын.

* * *

Онгоһуун быһыытынан
олох олорон
орох тэбэн

Орто дойдуга
ордук, туспа суол
онкулун онноххуна
Анал, хос, ардыгар
ыыс хоруо аат
ингиз эйиэхэ.

* * *

Бу — идэн,
уратылаах бэлиэн
дьобурун кэрэһитэ,
Ардыгар мөкүг өгө,
кыдыгын кырааската,
дьаллыгын дьаралыга,
Орто дьонтон
ордорун туоһута,
итэбэһинг илдьитэ.

* * *

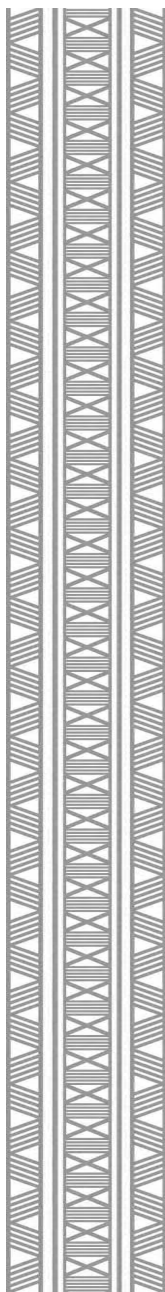
Сахалыы ааккар
айанын суолун
аата эбиллиэ.
Сурабын соноон
аатын арбанан
киэнник тарбаныа.
Аат суол арбатыылаах
ахсаана суох дарбатыылаах
уостан уоска
уларытыылаах.

* * *

Итэбэл, эрэл, таптал,
киг-наар, өс-өһүөн
ааккар ингэр.
суолгар хаалар.
Ону, уйар дьон уйар
айылбалаах киһи аһарынар
сиэрдээх киһи ситэринэр.

* * *

Анал ааттаах —
туспа суоллаах
айыы киһитэ, —
Ааттаах-суоллаах
киһи-киһитэ дэнэр,
дьон дьоното
кини буолар.

Саха омук
миннээх аата —
кини киэнэ,
кини дьоһууна!
Харыстаа ааккын,
сах саҕаттан
салбана сабыллар
сахалыы ааккын,
Таптаа Тат-Аар тылгын,
итэбэскин толорор,
иитиллэр итэбэлгин!

2003 с.

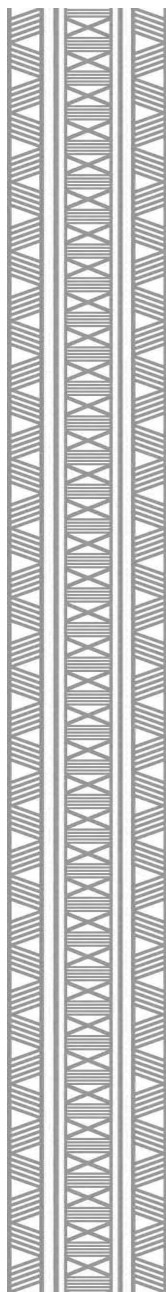
АЙАР АНАЛА

**Мандар маанылаах
уранньыт уйулбалаах
уус доборуом,
Бичик битииһиттээх
сурук сурахтаах
хомоҕой тыллаабыам,
Дорҕоон добуһуоллаах
изыйик илдьиттээх
тэтим күүстээбиэм,
Тойук толкуйдаах
ырыа ымыылаах
кут тууралаабыам,
Ама киһиттэн ураты
айар сүрдээх
аламаҕай атаһыам!**

Эн айар аналын,
дьылбан, төлкөн, —
тулалыыр эйгэбэ.

Эн бэйэнг бэйэбэр
туһаан тускар—
олорбоккун.

Эн олобун —
онгоһуу саатала
олох оонньуура,

Эн аналын—
ааһар кэм таптала,
кэлэр кэм кэпсэлэ.
Ким эрэ сирэрэ,
сөбөрө, өһүргэнэ,
үөрэрэ, хомойоро.
Эн айаныг аартыга
арбатыылаах, дарбатыылаах
аат-суол аатырыылаах.

Эн олобунг,
түгнэстигэс түөрэхтээх
түүннэри күнүстээх.
Элбэх киһиэхэ
өйдөммөт өрүттээх,
өйөммөт майгылаах.

Эн сылдабын өрүү
сиигэ-сэмэбэ,
сиидэлэнэ талыыга.

Өскөтүн:

Эн сүрэбинг нөнгүө
сүрэхтэр сүмэлэрэ
сүүрүгүрбэт буоллабына,
Эн киэлинг хаалана
хайҕаныннан симэ
толору туоллабына,

Эн дууһабар
ирдэммэтэх иэйиилэр
имэнгирбэт буоллахтарына,

Эн дьон ортотугар
сөботохсуйуу сорун
билбэтэх буоллаххына,

Эн тулаайах сүрэххин
туоххаһыйы туманыгар
муннарбатах буоллаххына,

Эн умайар уотунг
умсугутара, угуйара
уурайбыт буоллабына,

Ол аата аналын,
антах хайыспыт,
айарын атарахсыйбыт.

**Айар олох анала –
онһоһу саатала,
ааһар кэм таптала,
кэлэр кэм кэпсэлэ!**

2004.

СЫРДЫК КҮЛҮК

Киһи барахсан,
киэнг куйаар
кээмэйигэр
эмиэ да кыра,
эмиэ да улуу
айымньыгын.

Эн ааспыт,
кэлэр үйэлэри
ситимниир долобой
эркээйилээх энгээрдэригэр
энсиллэбин.

Орто дойдуга
олох буолан
хатыланан эргиллэн
кэлэ турар
добун долобой
дуораанабын!

Эн, Киһи —
үрдүк айыылар
сиргэ силигилии түспүт
сырдык сыдыаайдарын
күлүгэ буолабын!

Эн, ааһар олох айанын
мэнгэник айанныытабын,
бу сиргэ төрөөн өлөн
төттөр айылгылаах
күн сири
ыалдытабын!

* * *

Айыы киһитэ барахсан
айааччын эйиэнэ,
түһүүлэнэн кэлбит сирэ,
түһээн тийбэт
түг ыраахтан,
– Далай Куйаартан.

Эн, Айар Тангар Аар
сиргэ сэтэрийэр,
сириэдийэр силигилиир
санаатын толоробун.

* * *

Күн Күбэй хотун
олох төрдүн ууһатаары
талыыта киирэн
татаккайданнабына,
Умайар уот таһаатыттан
ытыыр сындыыс
сиэмэ-сулустар,
аҕа халлаантан
ынанан таммалаан
Сир ийэбэ түһэллэр.
Сырдыы умулла
субуруһа тохтон,
кут буолан кутулан
Оҥоһуу, Дьылба,
Ыйаах суолунан
орто дойдуга
олох кыымын сабаллар,
Сир ийэбэ
тыынар тыыннаах
кута буолан,
тылла үүнэллэр.

Ол куттар
орто дойдуга
оҥоһуу быһыытынан
олохторо бүтэн,
сулустар долобойдоругар
сурахтарын хааллара
сууралла төннөллөр.

* * *

Бүппэт эргиир,
быстыспат ситим,
туруу бараанҥа
сэтэрээһиннээх, сэлээннээх
ылгын айанын
тохтоон хаалбат тоорохойо,
бүтэн хаалбат салааһына,
эн — айыы киһитэ буолабын!

* * *

Кэмэ суох элбэх
Кэм- кэрдии
кээмэйин билэр,

бу орто дойдуга суох.

Киһи эйгэтэ, ыра атын,
элбэх атын эйгэ

ыырын арда эмиэ атын...

* * *

Эн, буор куттаах

боронг ураанхай

бэйэнг эйгэнг

дуолун баһылаа!

Бэриллибит дьылбан

ыра санаалаах

ыырдарын сааһылаа!

Сирдээби олоххун

сириэдийэр үөрүүннэн

силигин ситэрэ

симиттибэккэ симээ!

Кэлэр кэминг

кэтэһиилээх кэрдиитин

кэскилинэн кэрэһилии

кэрэбин кэнэттин!

Өлөн баран

өскө тиллэргин,

сүтэн да баран

сүр-кут буоларгын

сүөлүргээбэккэ санаа!

Айыы сиригэр

ахтылбан буолан

айбыккар төннөргүн

ааспакка, араппакка

аттара анаар!

Эн эмиэ

эргиллиэнг,

бу, орто дойдуга

олох олоро!

Дьылба Хаан

ыйаабын толоро!

12.12.2003.

ЫРЫА БАРАХСАН, ЫРЫА!

Ырыа барахсан, ырыа!

Эн, иэгэйэр икки атахтаабы
иннинэн сирэйдээби
изтэн-куотан
истингин, иһирэбин уһугуннара,
умсугутар, угуйар
дьикти абын,
домун, хомуһунун
туохханый?

Ырыа барахсан ырыа!

Эн, эдэриттэн эмэниттэн
тутулуҥа суох
куттары тутар
сүрдэри сүүйэр
сүрэхтэри ууларар
өйдөрү өрүктэр
өлбөт-сүппэт кыабын
хантаһый?

Ырыа барахсан ырыа!

Эн, хайдах көрүҥнээххиний?
Эн, хайдах өҥнөөххүнүй?
Эн, хайдах амтаннааххыный?
Эн, хайдах сыттааххыный?

Ырыа барахсан, ырыа!

Ахтылбан курдук
алыс да күүстээххин
олох, онгоһуу курдук
олус да уустуккун.
ыра санаа курдук
эн ырааххын, эн чугаскын

Мин, эйигин сатаан туппаппын
Мин, эйигин кыайан көрбөппүн,

Эн миэхэ,
 эппэккэ кэлэбин
 эймэһитэн, уйуһутан
 уххаммын уһугуннаран
 сайыһыннарабын...

Ырыа барахсан ырыа,
 ол эрэн өрүү, -
 эн — миэнэбин!

Ырыа барахсан, ырыа!

Сүрэххэ, дууһаҕа тийэ
 кэрэ ыллыгын тэлэр,
 өйгө санааҕа ингэ
 алгыс тылын этэр
 сүппэт бүппэт
 сүдүрүүннээх
 күүстээххин!

Ырыа барахсан, ырыа!

Мин, ыал буолар доборбунуун
 ыалдыттыыр атаспыныын
 ыраах, омук да дьонунуун
 ыпсаран, ситэрэн кэпсэтэр
 ырыа диэн тыллаахпын!

Ырыа барахсан, ырыа!

Ыарыыбын да аһарынарбар,
 ыксыыр мунар да түгэммэр.
 үөрүүбүн да үллэстэрбэр,
 дьолбуттан дьонго бэрсэрбэр
 ырааска кэрэбэ угууар
 ырыа диэн сирдыттээхпин!

Ырыа барахсан , ырыа!

Эн, хайдах көрүнгнээххиний?
Эн, хайдах өгнөөххүнүй?
Эн, хайдах амтаннааххыный?
Эн, хайдах сыттааххыный?

Ырыа барахсан, ырыа...

1992 сыл. Ытык Мыраан.

КӨНҮЛ

**Күн сирийн үрдүгэр
күн уота барыбытыгар
көнгүллүк да тыгар.
Айыы сирэм сиргэ
айар тутар олох
аһабаһын амалыйа этэр.**

Мин сүрэбим тулаайабын
хаанынан ојуолуур
сүппэт бааһыгар,
Саргылардаах санаам
сааныылаах сассыардатын
соргулардаах айаныгар,
Өйүүнгүлэрдээх кэскилим
өркөннөөх бараанын
өрөгөйдөөх өйдөбүлүгэр,
Көнгүлүм миэнэ — күнүм тэнгэ
көлүөнэттэн көлүөнэбэ
күлүмүрдүү сыдыаайар,
Килбэйэр киэним
көмүскэллээх күөнүм,
дьолуолаах дьолууна
эн этин!

**Мин — киһи, мин — эр, мин — саха
сүрэбим көнгүлэ — биир.
Мин — өй санаа, мин — майгы сигили,
мин — тулуур дьулуур,
Мин айар талаан
сүрэбим көнгүлэ — биир.
Миним истингэ, миним ис дынгэ,
миним ис чингэ, эмиэ — биир!**

Сирдээх уоттаах буолан
сирэм күөбүм
сүрэхпэр тыллар.
Дойдулаах олохтоох буолан
дуоссуннаах изйиим
дууһабар сылдыар.
Атааннаах-мөнгүөннээх
аан ийэ дойдум киэнигэр
көнгүлүм миэнэ аймана күүтэр.

**Күнгэ тэнниир көнгүлүм
күөмчүлэммит күөнүгэр
олобум суолунан суруйабын.
Бу саппарабы, бу атыгыраһы
өксүөн тыалы, тымныы сыһыаны
көнгүл тыынынан тулуйабын.**

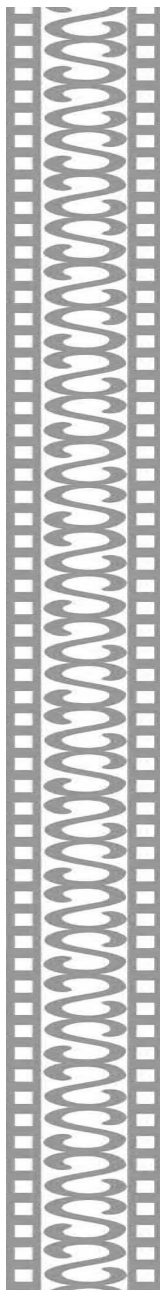
КУРААНАХ

(бу олоххо оёо саас өйдөбүлэ эрэ
ырааһынан көрөр)

Кураанах.
Иччитэ суобунан иһийэн түһэн...
Тыынар тыыннаах баара биллибэт,
туга барыта туура кураанах.
Ылар бизэрэр суох,
ыйытар, ыгылытар ыраас.
Бэй-э--эрэ,
тоёо бэрдэй, бу дойду,
курус кураанабынан
курунсуйбута,
Кубус кураанабынан
кубарыччы хаппыта.
Тугун сүрэй,
бу дойду тутасыйбыта,
тулаайахсыйбыта..
Манна, урут,
күөх дуол быйаңынан долгуйара,
Киһи-сүөһү бөбө тобуоруйара,
барыы-кэли, үлэ-хамнас
күөстүү оргуйара дии...
Көтөр чыычаах үөрэ
көйгүөрэрэ, үөрэрэ,
Оёо ытыыра,
ыччат көхтөөх ырыата,
эйэ-дэмнээх дьон сангата,
Сылгы кистиирэ, оёус айаатыыра,
һыирэй мэһириирэ, ыт үрэрэ..
Түптэ буруота унаарара,
буспут күөс, алаады сыта
дыргыйара...
Оччолорго,
Ол ахтылбан минньигэскэ
баар эһим манна.
Билигин да умнубатахпын,
анхайга, халдыаайыга үүнэр
дьэдьэн сытын,
Истэр курдукпун, кулгаахпар,
көрөр курдукпун харахпар
оччотообуну,
Оёо сааһым олобун
олус кэрэ добуһуолун..

Буолар да эбит,
сир дойду симиттэрэ,
айгыр силик айылба кэхтэрэ...
Оок-сиз, нии..
олорбут сирбит
омооно эрэ хаалахтаабыт.
Сир кырыһын, кунуһун
тырыта тыппытара,
Хайыта сүүрдүбүттэрэ
илдьи тэбистэрбиттэрэ
эчи сүрүкэтин баһаһын!
Сүрэх тырыттар, санаа түһэр,
барыта баас буолбут
Кээс добоор,
кэрии тыаны
кэрдэн кэбилээбиттэриэн!
Арыы чараны
алдыаппытара алыһыан!
Бөх-сыыс ыһыллыбытыан,
тимир-тамыр, күөрэ-ланкы,
сытыган от, ланха...
Айыбыын,
анкыйан дьэбин,
ыы-дьаар сыта кэлэр..
Бэйэ эрэ,
туох ханнык буолла этэй,
кэлин,бу дойдуга?
Сопхуостары ыһаат
содуом сабаламмыта.
Уопсайтан — кэтэххэ
мөккүөр тарбаммыта.
Өйдөбүллэри уларытар
өрөбөлүүссүйэ ньиргийбитэ.
Эмиэ да үчүгэй курдуга,
эмиэ да саарбах туруга..
Көнгүл амтанын билэн
көрүнэр истинэр буолпут.
Дойдулаах курдук санана
дьоһумсуйан турбуппут.
Өрүскэлэнэ тииһинэ
үллэһиккэ барбыппыт.
Улахан убайбыт
улуйан баран өйдөнүүтэ
Улахан саламта
уора көстө байыыта
Уопсайтан кэтэххэ
бары-барыта көһүүтэ

Тыа сирэ ыһыллыбыта
тыырылла тыытыллыбыта.
Сизэри-майгыны тутуспат
сир баай үллэһигэ,
Олохтоохтон ыйыппат
олох онкула олохтоммута.
Ол курдук оломо биллибэт
олохпут салҕанар.
Кураанах... кураанах...
Курунҥ ото кучу курдук
кур хоруону
хото сатыыбыт
Сирбит дойдубут
симиттибитин көрө
Сиэхсит кимин
сэрэйэ сатыыбыт...
Ол бэйэбит эбит,
кубулуйбут куттаах
кур бэйэбит
Оҕо саас ыраас өйдөбүлгэр
омнуолаах олохпут
суола көстөр...

2000 с.

КЭМСИММЭТ ЭБИППИН

Кэннибин хайыһа
анаара көрдөхпүнэ,
ахтан аһардахпына:
Сүрэхпин сылытар
ааспыт сылларым
арахпат ахтылҕаннара,
Күннэтэ күүркэйэ
күлүмэхтэнэ түбүгүрбүт
күүрээnnэрим үгэннэрэ,
Сыраласпыт дыаныарым,
дьулуспут дьулуурум,
ситиспит ситиһиим.
Дууһабын угуттуур,
таптаспыт кыргыттарым
табыллыбыт үгэннэрэ.

Санаабын саймаардар,
саккай сырыларым
сатаммыт сахтара.
Түгэннэртэн түмүллэн,
үөрүүлэртэн өрүллэн,
санаалартан салбанан,
Өйбөр-санаабар
өрөөн хаалбыттар
олобум өйдөбүллэрэ.

Кэннибин хайыһан
кэмсиммэт эбиппит,
кэлбит суолбуттан..

2004.

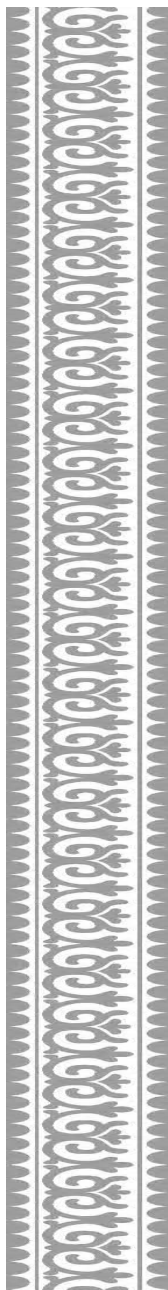

САХА ДЬАХТАРА

Саха дьахтарын
саппабырбат
сайдам санаата,
Санаа тийбэт
салбырбастаах сатабыла,
Күннээби олох
күлүк буолар түбүгүттэн
Күлүм чабыл, күлэр-үөрэр
күнүскүнү түмэн,
Кэлэр кизһэбэ
кэтэһиилээх киһи
кини буолар.
Кининнэн эрэ
кэрэ эйгэтэ
кэбэбэстик кэлэр.
Киһи киһилиитин киинэ —
ийэ буолар.

* * *

Быстах остох да үлэннэн
былдьаһыктаах
олобу толорон
Аччыктаабыты аһатан
тохтообуту тоторон

Буолар буолбат сырыыннан
киэн хардыыны оһорон
Иһили таһылы сылдыыны
иһигэр киллэрэн буһаран
Олох оһуорун мандарын
олус кэрэтик тангар
Тийбэти тэнитэн,
сиппэти ситэрэр
бүтэрэр-оһорор.
Дьолу-соргуну түстүүр
дьоһун саха дьахтара,

* * *

Саха дьахтара
санаатын уурдабына
сатаабата суох курдук,
Иэрэн-сааран,
илбиргэстээх, иэччэхтээх,
иэбиилээх, иэйиилээх
Уурбут-туппут курдук
уһун өрүүлээх санаалаах.
Сатабыллаахтык салайтара,
дьаныардаахтык дьаһайтара
Бэриммит курдуга да
билиэнгэ ылбыта баар,
Барыта кинизинэн буолар,
санаабыта бары туолар.
Ол курдук ордон тахсар
оһуордаах оһоһуулаах
саха дьахтара.

* * *

Ийэ киһиэхэ
инэр эбит дьикти дьобур,
сайаҕас сатабыл.
Барытын харыстыыр,
арангаччылыыр,
Барыны бары аһынар,
харайар талаан .
Ааспыты ахтар,
кэлбити кэрэхсиир
Тулатын барытын
тулаайахсыппат туһугар
Оһотун курдук саныыр,
дьону барытын таптыыр.
Иэримэ дьыэбит
Иэйиэхситэ — ийэ буолар.

* * *

Бары да,
абалаах ийэттэн
кэллэхпит,
Атынтан кэлбит баарын
билбэппин ,
Иһирэхпитин,
истингмитин ирдэһиэбин
Ийэбэ эргиллиэбин —
киһилиибитигэр кириэбин!.
Ийэ кут өйдөбүлэ
иллэһиннэриэ
иэгэйэр икки атахтаабы!
Ийэ айылба, Ийэ дойду,
Ийэ тыл, Ийэ өйдөбүл,
Ийэ итэбэл —
Иэйэр-куойар ис дынгмит,
ис чингмит — Ийэ куппут!

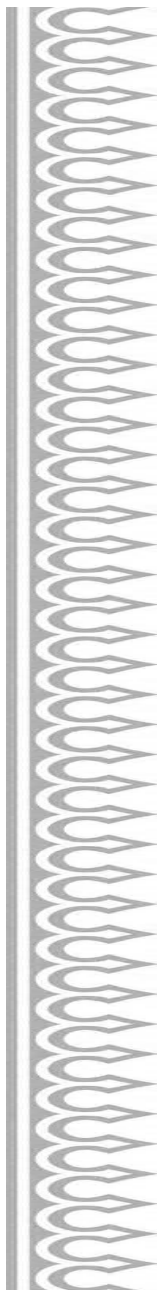
2000 с.

ЭР КИҢИ ЫРЫАТА

Улар мэник саастартан
уол оҕо сахтартан,
Эргиччи эдэр эрдэхтэн,
эр бэрдэ буоларбар
Элбэх энээри тыырбытым
эгинэ тэгили тыппытым.
Эр киһи буоларбар
элбэх үөрэби ааспытым,
Этиллэри, этиллибэти
эт-хааммынан билбитим.
Өйүм сүрэбим мөккүөрүн
өһүлэр сүбэни булбутум.

Онтон атына буоллар
олоруом суох этэ билигин,
Олох долгунугар оуустаран
оломун булбакка тимирэн,

Суохха, сурахха суураллан
сытыам этэ сытыйан.

Эдэр сэнэх эрдэхтэн
эриирдээх суолу туппутум,
Эппэт кэлэбэй кырдыктан
эппиэтин эрэйэн турбутум.
Элэнниир тулалыыр кыдыкпар
эмник сүрэхпин эмтэрбитим.

Иитиллибит ийэ дойдукам
итэбэстэригэр иннибитим,
Тулалыыр дьонум-сэргэм
туһалыыр өттүн туппутум
Айбыт айылбам суугунун
ахтар саныыр буолбутум.

Саха туһа санааннан
салайтараахтыыр да этим,
Сатамматабы сатаары
саакка-суукка киирбитим
Сыллар аастарын кэннэ
сылыкка, сыанаба тийбитим.

Эр киһи буолбут ааппар
эт илиибинэн дьизэ туппутум,
Табар сыыһар олохпор
таптал диэни билбитим.
Татаар саха тылбын
талбыппынан имиппитим.

Эр киһи аатын син,
этиэм этэ сиппитим,
Бултуу-алтыы, була-тала
үөрүүнү, хомолтону билбитим
Үлэ-хамнас, дьон-сэргэ
үөһүгэр сылдыбытым.

Кураанах да санааба
ис дьын баарын билбитим
Түбэһиэх да түгэн
үөрүүтүгэр тиксибитим
Ол эрэн, ордорбутум,
олохтоох көнө санааныбын.

Эр киһи эрэллээх
бигэ тирэбэр тирэммитим
Олохпор муспут соһуурбун
олоччу илдьэргэ тэриммитим
Тиһэбэр тилэ тийэрдэрбин
бэйэм бэйэбэр билиммитим.

2004 с.

КҮН УРУЙА

Сарсыарда тынг кырыыта
кылбайа сарыыта,
Сайар салгын тыына
чэгдийэ дьааһыйда.
Аар-Сах Аламай күн тырыма
саһарбаны сабыыта,
Аан Айылба айгыста
сыыйа уһуктан барда

Хайдах этиэнгий
бу, хаарыан көстүүнү!!
Үрүҥ күн,
олобу айар уруйун,
Аба халлаан Сир ийэбэ,
амалыйар айхалын!!

Күбэй күн күлүмэ
тэмтэйэ күөрэйиитэ,
Сырдык сылам сыдыаайа
сир таманын кууста.
Айар күн үрдүүр туруута
аралыйа тахсыыта,
Тула эйгэ самаан тыына
олох көбөр ингнэ.

Хайдах этиэнгий
бу, хаарыан көстүүнү!!
Үрүҥ күн,
олобу айар уруйун,
Аба халлаан Сир ийэбэ,
амалыйар айхалын!!

Күн намтаан түнүүтэ
нам-нум налайыыта,
Им сүтэ күн кириитэ
сарыал набара кыыста.
Убараан эрэр күн изйиитэ
нуурайа нуобайыыта,
Нуктабыт нуһаранг киэһэ
дьааһыгыра набылыйда.

Хайдах этиэнгий
бу, хаарыан көстүүнү!!
Үрүң күн,
олобу айар уруйун,
Аба халлаан Сир ийэбэ,
амалыйар айхалын!!

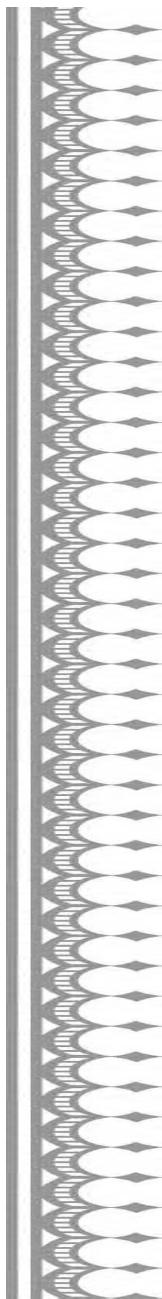
Күөх түүн улугурда
түрүлүүр түүнү абалыыта,
Түлэй бараан түлүк уута
хугу барытын утутта.
Тың хатыытын түмэн уута
халлаан сарыытын сылбайыыта,
Олобу салбыыр, күн төрүүр
уһуктуу кэмэ кэллэ.

Балабан ыйа, 2000 с.

КЫРДЫК УОННА СЫМЫЙА

Кырдык —
күн утабын курдук —
сырдык!
Кини кыайдабына
үөрүүбүттэн ытыбын.
Кырдык —
харах уутун курдук —
аһы...
Тулабар албын —
мин күнүм кириитэ

Туос сымыйа —
күнүһүн түүнүм кэлиитэ.
Онтон хомойон
ытыбын,
Харабым уута эмиэ
аһы...
Сымыйа —
күн сырдык сыралбаныгар
умайбатын,
ууллубатын сөбөбүн!
Күнүс уонна түүн,
кырдык уонна сымыйа
Эмиэ да дьэнкэ,
эмиэ да мунаах...
Биһиги күнү, түүнү
эндэппэккэ араарабыт,
Оттон, кырдыгы сымыйаны
бутуйабыт.
Ол да иһин,
бэйэлээх бэйэбит
олохпутугар мунабыт.
Дьэ уонна кимиэхэ
сирдыт буолуонуй,
суолдьут аатырыангый,
Бэйэн,
харааччы мунан барангын,
Кырдык диэн,
туос сымыйаны
тутан турангын!
Эн түүнүг үөһүгэр,
сымыйа кыайар үгэнигэр,
Сүрэххин өнгөйөн
көрбүтүг дуо?
Тойон сүрэххэр
кырдык тымтыга,
Сымыйа түүнүгэр
кыламныыра буолаарай?
Кыламныыр кыым
кырдыгыг тымтыга
Хотуулаах айаныг
суолун ыйаарай.

2003.

ӨСПӨТ ӨЙДӨБҮЛ

Сындыыс сулус курдук
Сырдаан ааһар олобу
Сыраласпыта ол уол оҕо.

Туман курдук элбэхтэн
Булан ылбыта ыра түгэни
Ааһар ахтылбан түргэни.

Көнгүл түгэн көнтөһүн тута
Көстүбэт үөрүүттэн астына
Кэлэр кэм кэрэтин түргэтэ.

Өлөн хаалтын да кэннэ
Өспөт өйдөбүл тыыннаабын
Өйдүөхтэрэ бу уол олобор.

Тоҕо туохтан туоххаһыйа
Тулаайахсыппытай эр бэрдэ
Кутун-сүрүн, кулун сүрэбин.

Төлөн уоттаах түгэн төлкөтө
Айар уохтаах аһы дьылбата
Амалыйа аттара ахтыллыаба..

Билбэтэх да дьон билиэхтэрэ
Сиппэтэх санаатын ситэриэхтэрэ
Туолбатах ыратын толоруохтара.

2004.

ӨЙДӨБҮЛ

Өйдөбүл диэн

Биир барҕа баайы
Өбүгэ хаалларбыта.
Ол Добун Долобойго,
Олох быстыбат ситимин
Олох бүппэт тэтимин
Оһуора-бичигэ
Санаа буолан сабыллыбыта
Бичик буолан биһиллибитэ
Соһо буолан сотуллубута
Сураа буолан суруллубута.

Тылтын тылга

тыынын уһаппыта
Уостан уоска
ураннык чочулла
Улуутуйа улааппыта.
Үгэскэ үйэлэммитэ
Итэбэлгэ иччилэммитэ
Өһүккэ, өскө ингмитэ
Өйгө санааҕа тэнийэн
Өлбөт сүбэтин булбута.
Долобойго домун ингэрбитэ.
Ол барыта —
Өйдөбүл буолбута.

Сарсынны үйэ

сабыллар сахсаана

Өйүүннү үйэ

өл хабар өйүөтэ —

Сах Саха Өйдөбүлэ!

2004.

ТУОХТАН ХОМОЙОН

Туохтан хомойон, кимтэн кэлэйн
Санаан түһэ санныйа хонгуйдун
Киминг кэлбэккэ, тугун туолбакка
Харах уулаах харааста көрүстүг.

Эрэйдээбэккэ эрэ этиий миэхэ
Эйэбэс бэйэнг энчирээбитэ кимий?
Санаарбаабакка эрэ санатыый миэхэ
Холус бэйэбинэн хомоппутум тугуй?

Кыраттан кыынньа кыһырсымыах
Аһартан хаалартан арахсымыах
Өйдөһөр өйөһөр өрөгөйүн тутуох
Таптал талар табылын таайыах.

Иэйэр икки сүрэби иллэһиннэриэх
Икки тапталы бииргэ тылыннарыах
Биир таптал биһигин биэбэйдиех
Кэлэр иннибит кэрэтин тилиннэриэх.

ОҖО СААСПАР ТҮСТЭРБИЭН

Олобум тухары оҖо сааһым
умнуллубат,
Ханна да, хаһан да буол
тумнуллубат,
Сырдык санаа, тиллэн кэлэр
умуллубат,
ОҖо сааһым өйтөн сүрэхтэн
сотуллубат.

Ханна да ,хаһан да буол
тийдэрбиэн,
Ол ыраас, ол дыкти кэмнэ
тимирдэрбиэн,
ОҖолуу ырааска ийэлии сылаас-
ка
тилиннэрбиэн,
Ааспыт кэм ахтылҕанын алыбар
тиистэрбиэн.

Бу өлбөөркөй, бу түбүк
өйдөбүлтэн
көстөрбүөн,
Бу хабархай, бу хаҕыс сыһыан-
тан
бүттэрбиэн,
Бу кирдээх, бу сымыйа олохтон
сүттэрбиэн,
Ол ыраас күннээх оҖо сааспар
түстэрбиэн !

2004.

СЫТА ТУРА СЫЙМАЙДЫ

Сыта тура сыймайды
сылы- хонугу сылыктыбын.
Тура олоро толкуйдуу
тоболору тобула сатыбын.
Бүгүнгүттэн сарсынгныбыт
тутулуктаабын саныбын.
Кэлэр кэми уһанарга
кэммит кэмчитин өйдүүбүн.
Киһи олобор бэриллэр
киил кэмэ кылгаһын,
Айар тутар түгэнэ
абыяабын сөбөбүн.
Кыабы баары ситэ туһаммат
кыһытын. абатын этэбин.
Ирдэммэт эбит бу олоххо
өйүм сүрэбим мөккүөрэ
Сахалы дойдулаах көрүүтэ,
сатамныта суох саламтаба.
Эрдэлиир эрэйэ диэни
эчикийэ биллибит абай
Хойутаан иһэр хомолтотун
хонук аайы көрөбүт.
Сарсыны бүгүн буолбакка
бүгүнү сарсыныгар сыныыр,
Кэннинэн буолар дыонтон
кэлэйдим мин бу олохтон.
Бар туһа уларыйан
тус туһа баһыйда
“Биһиги” дииртэн куттана
“бэйэм эрэ” буолла.
Киһи кута сүрө
тута баарынан туолла.
Өйдөбүл уларыйара
өлүү буолар да эбит.
Сыанабыл сытыйара
сыстыганнаах да эбит.
Үрүө тараа санаа
үллэһиккэ үчүгэйдээх.
Быстах остох быһыы
былдьаһыкка аналлаах.
Бүгүнгүһүнэн олорооччу
бүтэрэр эрэ дыккүүрдээх
Тута байа сатааччы
тугу да аһыммат майгылаах.
Ол барыта биһиэхэ
олохпут сокуона буолла.

Сарсынны саргыта
өйүүнгүбүт өйдөбүлэ
Ол онтон уолла
ыйан кулунг быыһанар суолла...

2004.

МИН ДУОРААНЫМ- - МИН УОРААНЫМ!

Мин өйүм –санаам дуораана
Эйиэхэ тийэн энгсиллэр дуо,
Мин итиим тымныы уораана
Эн тулабар биллэр дуо?

Мин сүрэбим күүскэ тэбэрин
Ыраах сылдьан истибитинг дуо,
Мин тапталым нарын иэиитэ
Эн иэиийгэр дьүөрэлэһэр дуо?

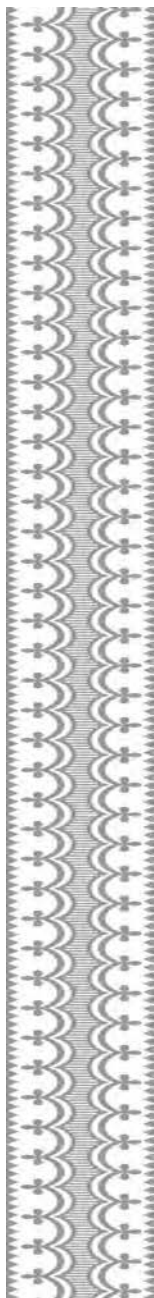
Эн ахтылбанын миигиннэн итээн
Эбиллэн тиллэн кэлээрэй,
Салгынна ыйаммыт ыйытыгын
Миигиттэн хоруйу булалаарай?

Мин ыытар ыра баба санаам
Эн дууһабын угуттуу туолаарай,
Мин салгын кутум түүнүн
Суорбанган арыяра буолаарай?

Эн этинг сиининг буолагар
Мин сэниэм тыллыа дуо
Эн буор кутунг дуолугар
Хаттаан эйиэхэ тиллиэм дуо?

Санаа сайааныгар ыга куустаран
Ахтылбан абылангар устабын
Эмискэ бу баардыы санааммын
Өрүкүйэн иһэн уостабын.

Билэбин өйүм –санаам дуораана
Эйиэхэ тийэн энгсиллэрин
Билэбин итиим тымныы уораана
Эн тулабар эрэ сылдьарын.

ТУҢА ТУҢА

Туруу бараан дойдуга
Туһата суох туох баарый?
Киһи аймах ортотугар
Кимэ да суох ким эбитий?

Туохха эрэ, кимиэхэ эмэ туһалаары
Туохтан эрэ, кимтэн эмэ туһанаары
Туурар күнү - дьылы барыыбыт
Туһа туһугар олохпутун аныыбыт

Айа , үлэлии да сылдьан
Тоҕо мин туһата суох курдукпунуй?
Аймах,атас, добор аттыгар
Тоҕо мин соботохсуйар эбиппиний?

Атынтан ыйыттаха эппиэтэ биир
-Бэйэнг билэбин - диэн
Бэйэм бэйэбиттэн эрэйдэхпинэ
-хоруйун этиэхпин туттунабын.

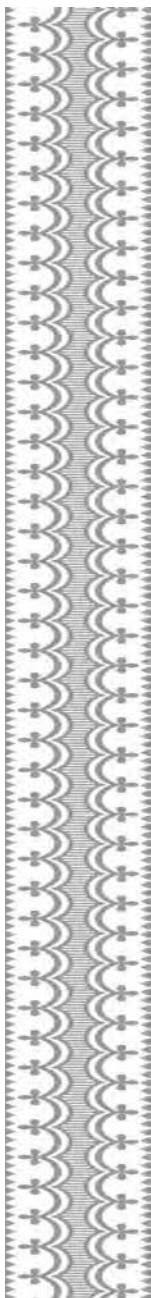
Туһата суох буолуу, соботохсуйуу
Ис дьингим буоларын сэрэйэбин
Таска көстөрүм таһы – быһа атынын
Таайыытын эмиэ билэбин.

Мин билигин, бу кэмнэ кэрдиигэ
Тоҕо эрэ олоруохпун баҕарбаппын
Ааспыт дуу, кэлиэхтээх дуу күммэр
Курдаттыы таттара сылдьабын.

Мин туһам ааспыт, эбэтэр кэлиэхтээх
Балык ыамнаах, киһи күннээх дииллэр
Туһабын кытта тулам тупсуохтаах
Санаам буолара оччоҕо туолуохтаах.

2003

ТҮБЭЙ СИРЭ БАҢАДЬЫ ҮРЭБЭ (түүл санаа)

Этигэн көстүү
 өйбөр элэнгниир
Илэ суогу
 баарды тэнгниир.
Ыгыаттам үрэбинэн
 устан иһэбин
Ахтылбан уутун
 ытыстан иһэбин.

Сүүрүккэ обустара
 кытылга тиксэбин.
Сыыртан үөһээ
 сыһыга табыстым
Сыллар хонуктар
 сыыстарын ыраасты
Сыныйан көрө
 сылыкты батыстым.

Талах ойуур
 таманыгар хаамтым.
Тардыылаах дойдум
 талы таһаата
Көбөрө күөгэйэ
 көстө тупсубута
Көймөстүбүт көхсүбүн
 көнгө кэнэттэ.

Ийэ дойдум
 күбэй түбэм -
Түбэй сирэ
 Баҕады үрэбэ
Көрүстэ уолун
 күөх сирэминэн
Ааспат ахтылбан
 быстыспат ситиминэн.

Түүлбэр, санаабар,
 эбэтэр илэ дуу
Тоҕо бэрдэй
 айылба дыктитэ..
Ийэм эдэрин,
 эһээхэй оҕоҕо
Бэйэбин көрөбүн
 бэкиһээн сөбөбүн.
Иирэ талах быһыттан
 Иэйиэхситим изйбит

Аар тиит аттыгар
Айыһытым айбыт
Кыстык угун саба
кыра балабанга
Күн сирин
көрдөрбүт эбит.

Окко түспүт
онгоһуум бичигэ
Ойуурга тыаба
оһуор анныбыт
Сиргэ түспүт
сэрэбэйим миэнэ
Көлүйэ таһыттан
көтө көрүүлэммит.

Аар тиит аттыгар
аналым аттарылла
Айар кутум
дьылбата суруллубут
Төлкөлөөх түөрэбим
аман айылгым
Суруга суруллубут
ыйааба ыйыллыбыт

Күн ийэкэм
күбэй-кииммин
Туора харахтан
манна кистээбит.
Абабатын аатын
ахтан санаан
Уолум миэнэ
Уйбаан диэбит.

Кыһыл эрдэхтэн
кырымматахпын.
Эһээхэй эрдэхтэн
эргийбэтэхпин,
Оччолортон ыла
оспут миэхэ
Түбэй түбэтин
омоон суола.
Түһүүлээх сирбин
түһээн көрөбүн.
Этигэн көстүү
эргийэн кэлэ
Элэнгээн ааһар
эриэккэһин сөбөбүн.
Эмиэ даҕаны
хараастан ылабын...

ДЭГЭРЭНГ

Һэгэ-һэгэ һэгэриэм
Һэгэлдьитэр дэгэрэнг
Һэлэ-һэмэй ырыака-а-ам
Һиэдэрэйкээн симэбэ.

Хос төгүлэ:

Дэгэ-дэгэ дэгэрэнг
Дэгэлдьитэр дэгэрэнг.
Дэгэ-дэгэ дэгэрэнг
Дэлэгэй, дыкти дэгэрэнг.

Дугу-дугу доборуом
Дугулдьутар дэгэрэнг
Дугу-тугу тойугуо-а-ам
Дуораһыйар добуһуола.

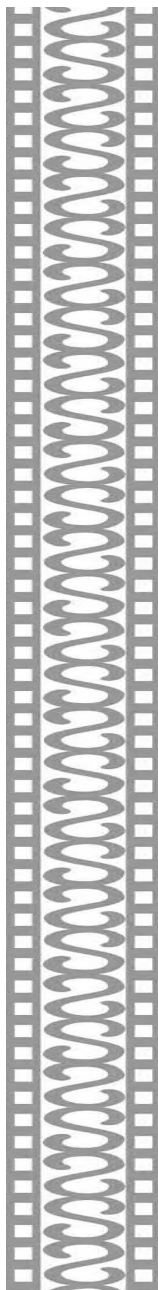
Һүбэ-һүдү һүрэбим
Һүүтүктээх чопчута
Һүүрүк һүлбэ һүмэтэ-э-э
Һүппэт бүппэт һыккыһа.

Үйэ-үйэ үгэһим
Үүнүүлэрдээх үөрүүтүн
Үтүө кэрэ көстүүтэ-э-э
Үлүскэннэх дэгэрэнг.

Һаха-Һаха тылларын
Һаамыланар Һатабыла
Һайа этэр Һанаака-а-ам
Һайдар тупсар кэскилэ

Тиби-тиби тингийэ
Тэбэр ийэ сүрэбим
Тийэ-тилэ тэнийэ-э-р
Тэтимнэрдээх үнгүүтэ.

Уйа-хайа ураанхай
Уйан нарын дууһатын
Уйа гыммыт дэгэрэ-э-н
Уруйдара улааттын.

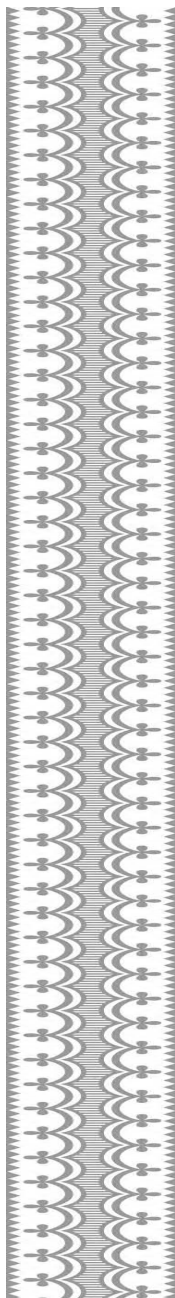
КӨМҮС ИНЭНЭ

Айар тутар тэтим
алгыстардаах айанын
Ааба арыаллыыр
айан -сэлии атылын
Аттара танган
аахпыппыт аатыгар,
Сэмээр үөрэ
сэгэлдытэ сизэллэрэ
Сэлэ-чэчир
симэбинии сизэттиспит
Ситии тылларын
сими тийһэн,
Ыччат киһи мургуна
саха саарын туйгуна
Ырыа тойук
арахсыбат аргыстаах
Ыраах чугас
ыырданаахтыыр буолара.

Дэгэлдытэр дэгэрэн
дэмнэригин булуобун
Көмүстүүрэ ингэнэ
көбүүрдүүрэ көхтөрүн
Күлүмэрдэс көөчүгүн
көрүлэтэ оонньообун.

Дойдулаахай киһи,
долгуйаахтыыр ырыатын
Дорбоон добуһуол
домнордоох тэтимин
Добуулардаах аалыытын
добулдьутар добуйуутун
Сайдам – айдам
сахалы сааһылаах
Сатабыллаах санааларын
сатарыыр сабахтаах
Сарсыадаангы салгынга
саймалдыта сайбыра.
Аламайдыыр күннэрдээх
аанныра ийэ сирбит
Ахталытар алгыстаах
айгыр- силик айылбатын
Амалыйа туойара
айгыста ыллыыра
Дэгэлдытэр дэгэрэн
дэмнэригин буламмыт
Көмүстүүрэ ингэнэ
көбүүрдүүрэ көхтөрүн
Күлүмэрдэс көөчүгүн
көрүлэтэ оонньообун!

2002. 02. 22.

АТТЫБАР...

Аттыбар,
албын иэйии
эккэлээмэхтиир.
Кураанах салгынынан
курус тыалынан
куусабагыр.
Иһирэбим,
истингим тумунна
Тулам барыта
туманы бүрүннэ
Бээрэ,
Тапталым миэнэ
ханна мунна?

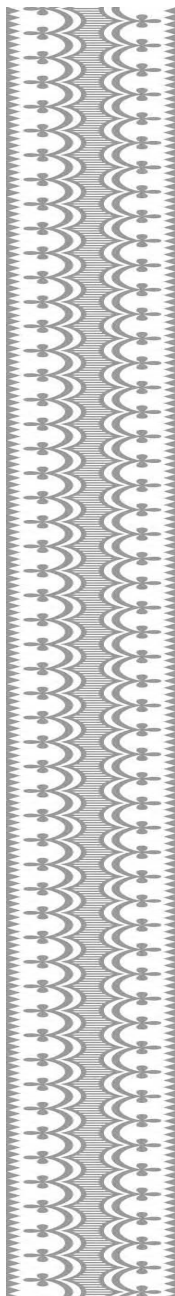

САНАА БУОЛАРДААҔА

Этэр тыл — сүрдээх,
сагарар сана —
куттаах,
Санаа — буолардаах,
буолбаттаах.

Санаам буолардааҔа
ханна саста?
Кэлэр кэмнэ,
эбэтэр ааста?
Санаам буолардааҔа
ханна мунна?
Аһар тапталга,
албын туманҥа?

Санаам буолардааҔа
сандааран
Сайар иэйиииннэн
сыдьаайан

Сырдыгынан куппун
кууспута
Сылаас уоһун
сүрэхпэр дабайбыта..
Ол онтон ордук
көммүппүн
Отой өйдөөбөппүн
бүгүн.

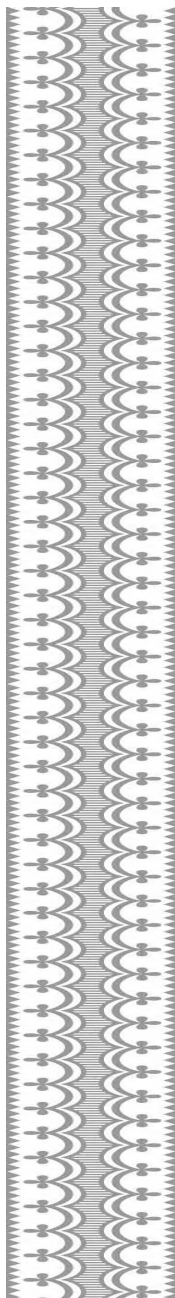
ТҮГЭНИ АЙБЫККА

Күннэр түбүктэрэ
күүрээннэрэ
күл буолаллар .
Күннэр үөрүүлэрэ
күлүм-чабыл
түгэнгэ хаалаллар,
Түгэни айбыкка,
үөрүүнү төрөппүккэ-
олох түмүгэ тиллэр.
Мин тыным
сүтүө суоҕа.
Мин бүппэт тыным
күөх уот буолан
күөдьүйэ
көдьүүстүү туруоҕа.

ТУОЛЛАХХЫНА

Эн баҕан
барыта туолбут,
Барыг барыта
баар буолбут.

Эн кими да
кэрэхсэппэкин.
Эн кэрэ диэни
аны билбэкин

ЫТЫК ТОЙГО – ЫҢЫАХХА

Айгыр-силик айылбам
Айгыста тупсан турдабына,

Күөх унаар халлаанга
Күн үрдүккэ күллэбинэ

Кутум-сүрүм уоскуйар
Сүрэбим быарым манньыйар.

Сахам сирин сайына
Самааннык сайар кэмигэр

Ытык Тойго — Ыҥыахха
Ыксалаһар Айыыларбар

Ыра санаам тиллэр
Ыра баһам туолар

Санныйбыт санаабар
Сахам тыына сүрэхпэр
илэ тиллэр.

КҮНҮ

Күнү, күнү
күндүттэн күндүнү
Күнү таптыбын!
Күнгэ, күнгэ эрэ
сүгүрүйэбин!!
Күн сырдыгын
күндүтүн билбэтэх,
Күнгэ, күнгэ махтамматах
уһун аймабар?
баара буолуо дуо ама?
Бу Күн сириҥ үрдүгэр
бу Күн ууһун аймабар?

НАЙ, НАТ... – ДЭНЭН

Най, нат – дэнэн,
наганы нэргээн
нахалы дьаһайсан,
Ылсан-бэрсэн
нэлэнэн нэхэргэнэн
ылахтан, ыахатан,
Кэлбити кэрэхсэн,
барбыты найыһан
аараабыты ахсаран,
Айыы низринэн
алгыһы көтөбөн
айылбалыын алтыһан,
Ордук тутах санаммакка
омун төлөн буолбакка
олустаабакка-наһаалаабакка,
Олоробут дии
орто дойдуга бу..
оргууй, наллаан..
бээрэ, бүгүн хайдабый,
халлаан?.

ҮЙЭ

Үс саха туһугар
үлүгэр үтүргэннээх
үйэ бүтэн саста.
Сах саха туһугар
сата сахсылбаннаах
сатыр үйэ самынна.
Айыы Хаан аймабар
атааннаах-мөнгүөннээх
аймалбан үйэ ааста.
Күн ууһун дьонугар
күтүр күтүрээһиннээх
күлүмэх үйэ күрэннэ.
Үс саха туһугар
үөйүллүбэт үлүскэннээх
үөгүлүүр үйэ үүннэ.

Сах саха туһугар
салыйбыт куттаах
салан үйэ кэллэ.
Айыы Хаан аймабар
аахсыбат сангнаах
аһыммат үйэ адабыйда
Күн ууһун дьонугар
күнү кытта өстөһөр
күөмчүлээх үйэ үүннэ.

2000 с.

БУОЛААЧЧЫ...

Албын анна чычаас
кырдьык анна диринг
Куһаҕан өрүү дөбөн
үчүгэй куруук үлэлээх
буолааччы, буолааччы...

Көлдүүн быһыы көпсөркөй
албын быһыы халтархай
Үтүө үрдэ үрүмэлээх
сымыйы үрдэ сытыганнаах
буолааччы,буолааччы...

Диринтэн этэр чахчы тыл —
дилэй дынгинэн туолааччы
Аараттан этэн алкыйар тыл —
албынынан айа туттааччы
буолааччы, буолааччы..

Түөкүн быһыы өрүү
төттөрүнү түөһөр түөрэхтээх
Үтүө быһыы мэлдьи
үчүгэй үгэс үөрэхтээх.
буолааччы, буолааччы...

Сиикэй сидынг этии
сиппэтэбэ сизри силиктиир
Буспут-хоппут этии
буолбуту кэлэри кэрэһилиир.
буолааччы, буолааччы...

**Үтүө икки, мөкү икки
үөрэ-дьүөрэ
ини-биилэр.
Үрүң икки, хара икки
Үүт-үкчү
бии-биирдиилэр.**

Хайырбастаах
хара быарың
хайатын ордорор
Сүдүрүүннээх
сүбэ сүрэбинг
сөбүлүүрэ тугуй?
Бэйэнг билэргинэн
бэйэнг таларгынан
буолааччы,
Олобунг онгоойуга
оннук туолааччы
Оңоһуунг эйиэнэ
оннук буолааччы!

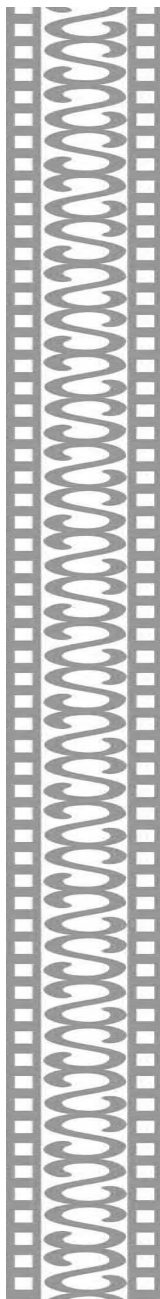
ИЭРЭҢ-СААРАН

Ытыам иһин харах уута кэлбэт
Ыллыам иһин ырыа тыла тийбэт
Суохпун баарбын билбэппин
Сурабын субутун кыайан эппэппин.

Өйдүөм иһин өйдөбүлэ көпсөгөй
Өйөнүөм иһин өйөнөрө көңдөй
Тутуом иһин туура тутаах суох
Тугум эрэ туохха эрэ итэбэс

Дьэ дьикти да түгэн буулаата
Ааһан, арабан биэрбэккэ уһаата
Иэрэнг сааранг иэдээнэ диэлийэр
Ылбат биэрбэт ынырыга дьиэтийэр.

Ынчыктыам да буоллар ыһыктыбакка
Ыраахтан ыраны ыңгыран аҕалан

Ыан ылабын ылламматах ырыаларбын
Ырааһырдар чэлгитэр тылларбын.

Онтон эмиэ олох күүрээнигэр
Олох туһа охсуһуу ортотугар
Дьонум туһа дьоруо айанҥа
Дьоллоох тэнгэ сылдыабын этэнгэ.

КЭЙЭР ИННИГ...

Хаһыҥнаах олох
хагдарыппыт ыралара
Баҕалаах олох
балыйтарбыт сыралара
Сүрэбинг сүмэтин
сүлүһүннээтилэр
Сүргүн-куккун
күлүктээтилэр.

Ааһар олоххо
ингсэн сүттэ
Дуона да суохтан
эрэлинг бүктэ
Бүгүҥгү санган
бүтэйгэ ингэ
Сарсынҥы санаан
сатаммакка саста.

Туһата суохтан
туоххаһыйдын
Үйэтэ суохтан
мүлтүрүйдүн
Баҕарбат буоллун
итэбэйиэххин
Кэлэр кэскили
ыраланыаххын.
Кырдьыгыҥ кыайтаран
кыдьыгыҥ кыайда
Кэрэн кэхтэн
кэмэлдыҥ кэрэхсэннэ

Кэлэр кэминг
кэтэспэт буолла
Кэйэр иннинг
кэлэйииннэн туолла.

2002.03.17.

КӨТҮҮ

Олорбут олохпун көрөммүн
Оломун омоонун буламмыан
Омуна суох бэйэм сөбөммүөн

Оо, өйдөөтөбүөм...

Түүлбэр көттүм, илэ көттүм...
Ыра санаабар эмиэ көттүм,
Көтөр аакка элбэби көтүттүөм.

Оо, көтүттүөм...

Сиргэ түһэн, сииктээх оту кэһэн
Санаам буолардаабынаан
Сайар изйии сарсыардатыгар

Оо, хаамтарбыан...

Сэргэстэхэ сэлэхэр сэгэрбин
Сиэттиһэр сэмэй доборбуон
Аттыбар, абылыыр аналбыан

Оо, көрдөрбүөн...

Уйуктаах санааннан уйа туттан
Эрэл санааннан эркин охсоммуон
Өйүм-санаам өлүөтүн уураммыан

Оо, олордорбуон...

Итэбэһи ситэри толорунаан
Итэбэли сүрэххэ ингэринэн
Иэйэр куттуун иллэхэммиэн

Оо, сырыттарбыан, этэнгэ...

НАХА ХҮРЭБИН ТЭТИМЭ

наастыыр үйэ тухары
найдам наха бараххан
наааларын оонньотон
наанылардаах харгытын
нааһылаахтыыр идэлээбэ

Ыра баҕа нааатын
Ыһыах гына Ыһара
Ыараханныыр кэмнэрин
Ыанныйбыттыыр күннэрин
Ырыа гынан туойара

Иччи, Айыы туһугар
Иһирэхтиир тылларын
Истиир чингин, кырдьыгын
Иэйиилэрдээх алгыһын
Илэ бааччы этэрэ.

һүллэр һүрүн һүрэлэ
һүлбэ буолан һүүрэрэ
һүмэлэрдээх һүүрүгүн
һүрэбин тэтимэр һүһэрэ
һүппэт айыыны һүгэрэ.

наха һүрэбин тэтимэ
найар күнтэн налбанан
наастыыр үйэ тухары
һир һибиир ийэбэ
һириэдийэ тингийэ туруоҕа!

БҮГҮН ЭМИЭ

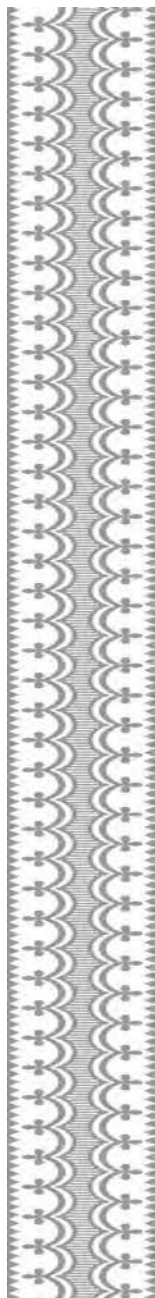
Бүгүн эмиэ,
Сайар сассыардам
Сабар сарданатыгар
Салама санааларбын
Сааһылыы ыйаталаатым.

Бүгүн эмиэ,
Күндэлэй күнүһүм
Күлүмүрдэс көөчүгэр
Көбүйүү көрдөөммүн
Көрүм көбүлүн тутустум.

Бүгүн эмиэ,
Нуһаран чуумпу киэһэм
Нам бараан нууралыгар
Набылыйа наскыйа
Нарын намыынга умустум

Бүгүн эмиэ,
Ыйытар хараҥа түүн
Ыраас сыдыаай сулуһугар
Ыра ымыыларбын ыта
Ытабыл таммабын ыстым.

БИЛЛЭБИМ ААЙЫ

Бэйэбин бэйэм
биллэбим аайы
Атыны, туспаны
ахсарбатым үксүүр.
Аттыбын, тулабын
өйдөөтөбүм аайы
Ыраабы, кэлэри
ыраланарым мөлтүүр.

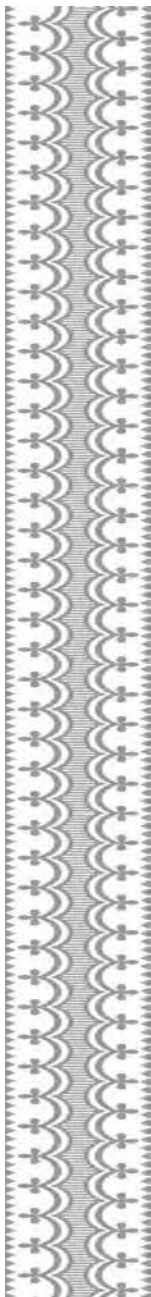
Эргийэр тулабын
энчирэппэккэ көрөбүн
Эрэниэби, итэбэйиэби
кэтэнэ кэрийэбин.
Сүрэбим сөбүлүүрүн
буларым абыйах
Кутум уоскуйарын
кууһарым суох.

Ыраахтан тэйтэн
бэйэбин ырытабын
Туспаны, туораны
эмиэ булуммаппын.
Дьонго да оннук
ордук, хос баарын
Ымсыыра, ыралана
эмиэ көрбөппүн.

Уруккум буолбатах
уларыйбыт эбиппин
Сыл-хонук сыһытан
сыыйа сааһырдабым.
Хатылана турартан
хал буолбуппун
Санаам буолардаабын
сатаан булбатахпын.

2004.

ОН - ОНУУ...

Үрүг хара арахсынар
үчүгэй куһабан дэснхэр
үтүрүһүүлээх үйэ үүннэ.
Итэбэлинэн итэхэр
иэдээн энгээрдээх
идэмирдээх кэм кэллэ.
Баламат баайдаах
бардам баһыылаах
балыырдаах олох баһылаата.
Кыхахтаах эрэ кынчарыйар
кыччыгыйга кыһаммат
кыһарбаннаах дыйллар иһэллэр.
* * *

Айылбаны алкыйан
амырыннык ахсааннаһар
атааннаах албастаннылар.
Сир баайын
сиир туһугар
сиэмэх сигилилэннилэр.
Хоролоох омуртар
хото- кыайа хоро таһа
хоруупсуйаны туругуртулар.
Оччугуй омугу
ордоруо суохтуу
он - онуу быһаттаатылар.
* * *

Сиэри-майгыны
силигин сингнэрэн
сизэһиилээх гыннылар.
Сууту сокуону
суобаһы көнгүлү
сутуруктарыгар суулаатылар.
Буолумматы буйууллубаты
буруйдаах онгордулар
булгурута сөрөөтүлэр.
Окко түспүт
онгочолоох онгонуубутун
огдолутарга тийдилэр.

2002 с.

ОНГОНУУ

Мин олобум танарата буоламмын
Кэм кэрдии устун айанныыбын
Онгоһуум, дьылбам суолун кэтээммин
Ордуга төһө тиксэрин саныыбын.

Одун онгоһуу онгорбутун төһө да
Оһордор, сангардар кыах суобун иһин
Ордор, чорбойор тус ирээппин
Онгочобор олордон устан иһэбин.

Отоһуттаан оһордор олобум бааһын
Ыларытын, эрэйин ким да билбэт
Ол онно ыалдыааччы, эмтээччи — мин
Ол онно үөрээччи, ытааччы эмиэ мин.

Бэйэм ирээппэр бэйэм тангарабын
Ороһору, олуйсары сөбүлээбэппин
Онгорбуппар айбыппар соботохпун
Олохпор эмиэ туос сулуумахпын.

Тэлгэхэм таһа толору доһор атас
Бэйэм да өрүү дьон харабын далыгар
Кутум дьизитигэр, сүрэбим сылааһыгар
Ыалдыттаабыт киһи ол онтон аҕыйах.

Ким этиэй, миигин, кимнээх эрэ диэн
Кыттыһа сатаабыттар кытыыга турбуттара
Таптаан да баран домун булбакка
Күлүүһү туппутунан таһырдыа сылдыаллара.

Сүрэхтэрэ сойон, изйиилэрэ тонгон
Тоһо манныгын өйдөөбөккө тэйэллэрэ
Мин сүрэбим иһиттэн буолбатах
Таһыттан хатыылаабын билбэттэрэ.

2003.

ТУОХХАҢЫЙЫ ТОЙУГА

Тэнийбэт, тулуйбат
түүннэргэр доборуом,
Күүтэр, кэтэхэр
күнгүнэн мин буолуом,
Ахтар, айманар да
түгэнгэр сэгэриэм,
Ырыа ыалдьыттаах
эйиэхэ тийэн кэлиэм.

Хос ырыа:

**Ааспат, арахпат
Ахтылбан буолан
Аттыгар куруук
Баар буолуом.
Туоххаһыйбыт сүрэххин
Тойугунан толоро
Кэлбит курдукпун
Бу дойдуга олоро.**

Хоргутар, хомойор
түгэнгэр доборуом,
Ырыа-тойук
ылбабай тыла уоскутоо.
Кэлэйэр кэмсинэр
кэмнэргэр сэгэриэм,
Ыллам ыралаах
эрэнэр изйии кууһуо.

Хос ырыа:

Үөрэ-көтө дьоллоноор
кэмнэр доборуом,
Ыраахтан сылдьан
үөрүүгүн үллэстиэм,
Астына дуоһуйар
түгэнгэр сэгэриэм,
Ахтылбан тапталбар
сүгүрүйэ үнүөм.

Балаҕан ыйа 2000 с.

СЫЛБА КЭМНЭР

Мин умсулбанаах олохпор
Сыылба кэмнэр кэллилэр.
Сүрэбэлдьэтэр, сөлүннэрэр
Үлэтэ суох күннэр үүннүлэр.

Сүпсүгүрдэр сүүрүгэ суох
Сыйа-баайа ыйдар усталлар.
Түбүгэ-түмүгэ, үөрүүтэ суох
Күнүстөрүм түүнгэ састылар.

Кэлбэти кэтэхэртэн кэхэйэн
Кэлэр кэмим арааһа кэлэйдэ.
Сатамматы саныыртан салбан
Сарсынғы күнүм саппабырда.

Сытар санаам сытыйбытын
Сыымайдаатым, ыраастаатым.
Бэлэм аһалык сохсоҕо баарын
Бу да буоллар эмиэ өйдөөтүм.

Эгэлгэлээх этэр тыл экчитин
Этириэһин эһиэхэ көрдөрүөм.
Саңарар тылым сабар чаччытын
Самантан ыла ыла тутуһуом.

2001 с.

ТҮӨРТҮҮР САНАА

*(Ыра санаатын сиппэтэх эр,
дъахтар киһи санаата)*

Үчүгэйи эрэ кэтэспит
үүт кэрэ санааларым,
Урут дэнэр кэмнэр
улабаларыгар састылар.
Үрдүккэ, кэрэбэ тардыстар
үөрүннээн, үтүө бабаларым
Үөр тулук көтөрүнүү
үргэн, сүтэн хааллылар.

* * *

Уол оҥо бараххан
уолугунан тыына
умайыктанар олобор
Уран тылга
умсугуйа уһулла
утаппытты умсубутум.

* * *

Кыыс-дъахтар
кырыытынан дугунар
кылгас, кытыан олобор
Кылыһах үрдүгэр
кырымпа кылыны
кылыа дайбытым.

* * *

Дэлэгэй ыралаах
дэгэрэн ырыалаах
тибийэр тэтимнээх
Айар киһи олобун
аартыгын арыа
айанна турбутум.
Ырыа-тойук аргыстаах
ымы чыычаах кэриэтэ
ыралардаах да этим.
Сааскылы сайар
саймаархай, ылаангы
санаалардаах да буоларым.

* * *

Иннибэр, ыраах
итэбэл дьэргэлгэнэ
ирбиинньиктэнэ оонньуура.
Элбэҕи да билбэт
эдэркээн саастарым
эрэллэрин экирэтэрим.
Сарсыардаангы
сайаҕас санаабынан
сааһылыырым олохпун.
Күлэр үөрэр
күндэлэс күнүскүбэр
көр-нар да элбэҕэ.

* * *

Арбыыр атас
сөбүлүүр добор
дьүөрэ дьүөгэ
Үөйбэтэх-ахтыбатах
үөрүүбэр сирдиирэ
үөхтэрэрэ, сиилиирэ.
Таптал уотун
кутаатыгар сыралла
буутум этин буһарбытым
Имэҥнээх изйии
сиикэрик симэһинигэр
сйим этин ситэрбитим.

* * *

**Кыыс кылааннар
кытыан бэйэлэрин
кыларыппытым.**

**Кэрэ куолар
кэрэмэс бэртэригэр
кэккэлэспитим.**

* * *

Эр бэртэр
эрдээх сүрэхтэрин
эрэллэрин эмпитим
Уола хааннар
уолуктарынан тыынар
уохтарын испитим.

* * *

Күлүм-чабыл
күннэрим ааһан
убараабыта сыралбаным
Түөртүүрүм кэнниттэн
киэхэриим кэлиэхтээбин
санаталыыр буолбутум.
Арахсыы, күүтүү
аһытыгар, ньулуунугар
сүрэхпин салаппытым
Төлкөбөр тиксэр
дьол аналыйтын
көрдөрбүтүнэн маппытым.

* * *

Кэлэйии хомолто
кэккэлэһэ сылдыра
кээрэппитэ кэрэбин
Ииппит итэбэлбин
иэйиим итэбэһэ
иччитэхситэ ингэриммитэ.
Ааһар олох
алкыйар албына
алгыспын мэлдьэспитэ
Эстибит эрэл
туолбатах баҕа
туоххаһытара дууһабын.

* * *

Түөртүүр санааларбынан
түөрэх кэриэтэ
тумук бырабабын
Ааспыт сахтарбын
атараксыта саныы
аймана ахтабын.

* * *

Бэй, эрэ...
Ханнабытый эһиги
харыһыйыах буолбут
хаарыаннаах эрэллэрим,
Эдэр бэйэбин
эмэгэт онгостубут
этиргэн түөстээхтэрим
эрдээх эрэттэрим,

Уодьугангытын туттара
умсугуйа ууллубут
уһун суһуохтаахтарым,
устугас уоланнарым..

* * *

Олобум барахсан
түлэй-бараан
түүнүг уһуноун!
Харахпын аһабын
харахпын симэбин
сүрэбим харангатыан!!
Хантан эмэ
хайысха биэрэр
эрэл кыыма
кылам гыныый,
Ыллыкпын ыйа
ийэйэр сыккыс
мичийэ тыгыый....

2001 с. Олунньу 6 к.

УРАТЫ

Омук омуктан ураты
Орто дойду ол иһин дыкти,
Өй- санаа, тыл -өс, ураты
От- мас, кыыл- сүөл дыкти.

Омук уратытынан кэрэ,
Саха- нахатынан кэрэ!
Элбэх кэрэ дьүөрэлэспитэ
Ил эйэ тупсар эйгэтэ.

Ким быйанг, ким туранг сирдээх,
Ким тот, ким солбонг олохтоох
Онтон тутулуга суох,
Төрөөбүт ийэ дойдулаах.

Ким хараннан, ким күөбүнэн
Омук омуктан ураты көрүүлээх
Тангар таҥаһа, аһыыр аһа
Тапсыспат ураты талымастаах.

Киһи киэнин, омук дьоһуунун
Ким да буол кэнэйдээмэ,
Итэбэлин тылын, төрүт үгэһин
Бэйэбэр тэгнии сэнээмэ.

Омук олобун хамсааһына
Төрүөтэ суох буолбат хаһан да,
Көҥүл күөмчүлэнэр күнэ
Күтүрээһиннээх хайаан да.

Баары барытын баһылыыр
Бардам бабалара төрүттүүр,
Көҥүл иһин охсуһууну
Күөмчүлэммиккэ күөттүүр.

Мунгурданыыга тийэрдэн баран
Мунгнаахтан буруйу булаллар,
Баһылаан, баттаан үктээн туран,
Балыйтарбыт кинилэр буолаллар.

Идэмирдээх иэдээни тардан
Имири эһэргэ ингсэлэрэ көбөр.
Улахан омук кыраны сэниирэ
Бэйэтигэр эргиллэр террор буолан.

2002 сыл.

ТҮГЭН

Түгэнтэн төрүүллэр түбэһиэх иэйиилэр
Түгэнтэн төрүүллэр үйэлээх үөрүүллэр.

Түгэнтэн үөскүүллэр түөкүннүү санаалар
Түгэнтэн үөскүүллэр төрүт өйдөбүллэр.

Түгэнтэн сабаланаар түһэн биэри, төннөн иһии
Түгэнтэн сабаланаар кэскил кэлиитэ, туску туруута.

Түгэнгэ биллэр бу олоххо, ким кимэ, туох туга
Түгэнгэ биллэр сымыйа албына, кырдык дьингэ.

Түгэнгэ быһаарыллар ким өлөрө, ким тиллэ-
рэ
Түгэнгэ быһаарыллар ким самнара, ким кыайара.

Түгэни баһылаа эн, бу күннээби күлүм түбүккэр
Түгэни баһылаа эн, бу уһун, бу кыл түгэнэ олоххор.

Түгэн диэн бу эн, бэйэнг олоробун.
Түгэн диэн бу эн, олох буолабын

Түгэн аннараата өлүү уонна тилли,и,
Түгэн аннараата үрүң уонна хара.

Түгэн диэн, улуу күүс, идэлээх уус
Түгэн диэн, айар тангар тангара!

ЭЙИЭХЭ ЭРЭ

Мин бүгүн эйиэхэ
утаппыт сүрэбин
тамабын ханнарап
ийэр сыккыс уутабын

Эн бүгүн миэхэбэ
сүрэбим ийиитин
тамабын ханнарап
үөрдэр сыккыс уутабын.

Мин бүгүн эйиэхэ
үйэлээх күүтүү
ахтыбыт харабын
мичээрэ буолабын

Эн бүгүн миэхэбэ
мичээрдээх харахпар
үйэлээх ахтылбан
күүппүт күнэ буолабын.

Мин бүгүн эйиэхэ
илгэлээх таптал
имэнгнээх ырыатын
аймана туйабын

Эн бүгүн миэхэбэ
илгэлээх ырыакам
айманар тойугар
имэнг-таптал кутабын

Мин бүгүн эйиэхэ
астыны-дуоһуйуу
алыптаах чороонун
маанылаан уунабын.

Эн бүгүн миэхэбэ
астыны чороонун
дуоһуйар алыбын
сайар кымын уунабын

Эйиэхэ, эйиэхэ эрэ
иһирэх истинг сыһыан
нуһаранг киэһэтэбин.

Эйиэхэ, эйиэхэ эрэ
ыйытар харага түүн
умайар сулуһабын

Эйиэхэ, эйиэхэ эрэ
сарсыардаангы саһарба
сандаарар кыымабын.

Эйиэхэ, эйиэхэ эрэ анаан...

* * *

...Эйиэхэ, эйиэхэ эрэ
күндэлэй күнүскүм
күлүмнүүр сыдыаайабын.

ҮӨРҮҮТТЭН ҮЛЛЭСТЭЭРИ

Туох буолбут
тумулуктаах санаа
тула муста бу күн?
Хайдах буолбут
харыһыктаах санаа
хамыйда биһигини?

Билэр бэлиэ күммүн
биһирэмигэр тиксээри?
Анал күн аһылыгар
ампаалыктаан хаалаары?
Аймабы, атаһы-добору
ахтыбычча көрсөөрү?
Атын да дьонго
көстө түһээри?
Дьэ, билбэтим, көрбөтүм
атыннга ыраах
өппөтүм.

Сүрэбим тугу диирин этэбин:

Олохпут түгэн үөрүүтүн
остуолугар олордубут
Үчүгэйтэн үллэстээри
дьолтон дьонго бэрсээри.
Үөрүүбүт сүмэтинэн
үрүүмпэни толордубут
Баҕабыт бастыгын
бакаалга куттубут
Эн-мин дэһэн
эйэргэһэ түһээри.
Эбэрдэлээх тыл
минныгэһин истээри.

Мин баайбын — эһигиннэн,
эһиги баайгыт — миигиннэн.
Эн үөрүүң — мин үөрүүм
эн хомлотон — мин хомолтом —
Онон биһи —
биир бэйэбит биэспит.
Оттон биэс — биирэ суох
биэс буолбатын
билэбит.
Үллэһигэ суох үөрүү —
үөрүү буолбатын
эмиэ билэбит.

Чэйинг,
Үтүмэн үгүс дьылларга
үөрүүбүт көлүйэтэ
улбатын!

КЭТЭНИИ

Кэлиэх буолбуккар үөрэммин
Кэтэстим кураанах салгыны.
Этиэх буолбуккун истээри
Эрэнним этигэн чуумпуну.

Кэтэһии кэрэхсэбилэ туохханый,
Кэтэһии эрэйэ туохтаный?
Этиий миэхэ, этигэн чуумпу
Эрэйэр хоруй эппиэтэ тугуй?

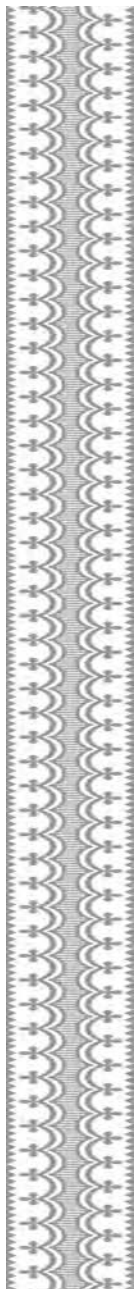
Сүрэбим кэлиэххин баҕарара,
Өйүм миэхэ кэлбэккин этэрэ.
Таайбаран туруга турбута
Саарбахтыыр санаа бутуйбута.

Кэтэһии кэрэхсэбилэ туохханый,
Кэтэһии эрэйэ туохтаный?
Этиий миэхэ, этигэн чуумпу
Эрэйэр хоруй эппиэтэ тугуй?

Кэтэһэрдээх киһи кэрэхсэннэбим
Ахтардаах киһи хайбаннабым.
Туура туга да суох киһиттэн
Туһаны, кэрэни эрэйиллибэт.

Этиий, кэрэхсэбилим туохханый,
Кэтэһэр эрэйим туохтаный?
Этиий миэхэ, этигэн чуумпу
Эрэйэр хоруй эппиэтэ тугуй?

ИЙЭМ КЭТЭНЭР

Тулабар,
тулаайахсытар
туймаархай туман
тууйа тунаарыйар.

Санаабар,
ыраах баар
дьизм буруота
ыныра унаарыйар.

Арбааттан,
атынгырас тыал
атарыхсыта
аргыарыйар.

Аттыбар,
айаным суола
аһыммытты
аһаарыйар.

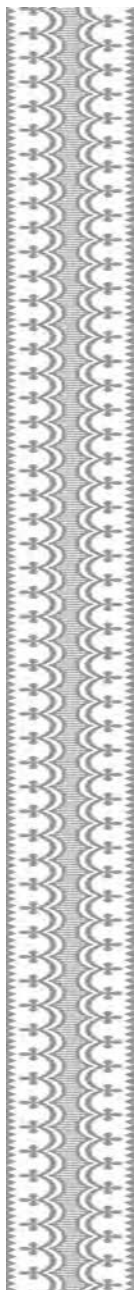
Турабын,
туманга мунналар
туоххаһытар санаабар
туймаара сууйулан...

Турабын,
ийэбэр тийээри
истинг ахылбанынан
ийэй тууйулан...

* * *

Өссө биир
үрдэл хаалла,
сүрэхпин
ахылбан аалла...

Оол кестөр
тумарык хайалар
өргөстөрүн
нөнгүө өттүлэригэр

Төрөөбүт түөлбэм,
чэрдээх тэлгэхэм
алаады сыттаах
алгыстаах алаһам

Ахтар айыыһыта
айаннаан кэлэрбин
ааҕа саныы
аймана кэтэстэбэ.

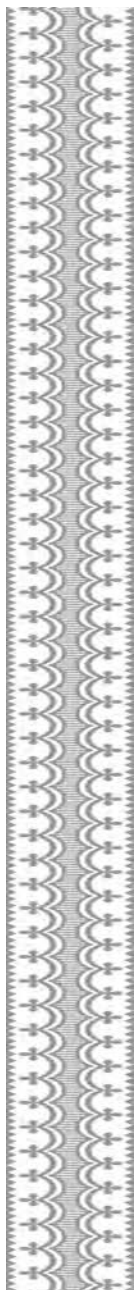
Онно,
хотон кэтэбэр,
кыбыылаах отун
кытыытыгар

Кырпа отун
кыраабыллыы сылдьан
кыра да тыаска
кынастаһа,

Илинтэн кэлэр
иччитэхсийбит
айан суолун
тэһийбэтэхтии маныыр...

Ийэкэм,
кэмэ суох
кэтэһиннэрбит
уолун саныыр.

КЭТЭСПИТ ЭРЭЛИМ КЭЛБЭККЭ

Эрэммит эрэлим туолбакка
Эппэт кураанабы кэтиибин
Баҕарбыт баҕам уолбакка
Устар түүнү кэмниибин.

Кэтэспит кэмим кэлбэккэ
Ханна баарбын умнабын
Барыта миэнинэн буолбакка
Тууйар туманҥа мунабын.

Күүтүү күлүгэр күнүүгэ
Күтүрүүр уоскулангы булабын
Күнүүттэн күлүүгэ тийэргэ
Күнүм уһурун билэбин.

Бэйэм бэйэбиттэн кэлэйэн
Өйүм сүрэхпиттэн тэйэр
Өйдөспөт буолуу өрөгөйүгэр
Дьүөрэлэнэр дьобур сүтэр.

АММАБА

Айаным суола тыргылла
Амма диэки миигин ынгырда
Алгыс, ырыа тойук аргыстаах
Ахтылбан аартыгын арыйда.

Хос ырыата:

**Аммаба,
Айыыһыт, Иэйиэхсит сайылыыр
Аммаба,
Айыы тыына сатылыыр.
Амма,
Аламабай сайабаас күннээх,
Амма,
Аралыйар киэн халлааннаах
Аммаба, Аммаба, Аммаба...**

Халдьаайыга, хатын чаранга
Дьэдьэним сыта дыргыда
Бардар бараммат бааһына
Күөбүнэн көрүлүү долгуйда

Сиккиэр тыалы кытта сырсыһар
Амма үрүмэ долгуннарын
Аламай күн арылы сырдыга
Сыдьаайа сыламныы сырайда.

Хампа күөх солко хатыннар
Мөһүүрэ лыах сэбирдэхтэрэ
Ыра санаа ытарбатыны
Субу көтүөхтүү дайдылар

Көй салгынга, күөх халлаанга
Күөрэгэй ыллаан тырылатта
Тохтор көмүс кылыһабын
Тула өттүбэр дьырылатта.

Аммаба сүрэхтиин сүүдүйэ
Айбыт айылбабар тийэбин
Эн кыыс куккар сүгүрүйэ
Куруук курдары таттарабын.

Чакыр. 01.08.2001

АММАБА

Ырыа 2-с төгүлэ

Айаным суола тыргылла
Амма дизкки ынгырда
Алгыс тойук аргыстаах
Аартыктарын арыйда.

Хос ырыата:

***Аммаба, Айыһытым сайылыыр
Аммаба, Айыы тыына сатылыыр.
Аммаба, аламабай Иэйиэхсит
Аммаба, кизг халлаан
Аммаба, Аммаба, Аммаба...***

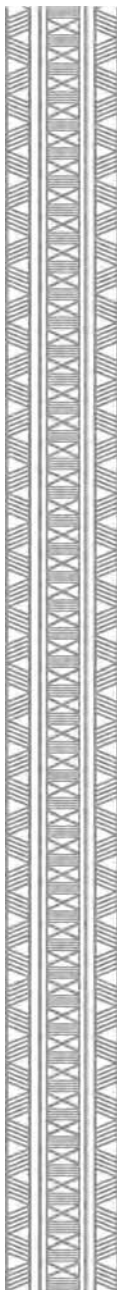
Халдьаайыга чаранҥа
Дьэдьэн сыты дыргыйда
Баран бардан бараммат
Күөбэ көрүлүү долгуйда

Сиккиэр тыалы сырсыһар
Амма үрүмэ долгуна
Аламай күнүм сырдыгар
Сыдьаайдаба сыламны
Хампа күөбэ хатыным
Сэбирдэхтэрэ лабаата
Мөһүүрэлээх лыах буолан
Дайан барыах курдуктар

Көй салгынҥа, халлаанҥа
Күөрэгэйим тырылатта
Тохтор көмүс кылыһаба
Тулакабар дьырылаата

Сүрэх сылаас тыыннардаах
Сүүрээн сүрдээх Аммабар
Кыыстыы куккар сүгүрүйэ
Иэйиилэрбин ытабын.

ААҢАР АБЫЛАН

Хаһан этэй, мин эйиэхэ
харабым уотун хатаабытым,
Хаһан этэй, эн миигин
ааһан иһэн абылаабытын?

Ол онно, эн миэхэ
мичилийэ мичээрдээбитин
Ол онно, эн миэхэ
чэмэлийэ эйэргээбитин.

Онтон ыла, эн биһикки
суохтаһар, ахтыһар эбиппит
Онтон ыла, эн биһикки
сүрэххэ сүтүгү ииппиппит.
Кэлин этэ, билбиппит
олохпут тус-туспа суоллаабын
Хойутаан биһи билбиппит
таптал төннүбэт аналлаабын

Билигин, эн биһикки
бүтүн буолбат аҥаар аңарбыт
Бу күн, эн биһиэхэ
биир буолбатах ахтар аналбыт.

2004.

АМТАН

Астан ураты амтаннаах баарын
Айыы дьоно билэр буолуохтаах.
Анал, айылгы, дьылбан, төлкөн
Аһыта ньулууна сүрэххэр биллэр.

Курус санаа, хомолто кэлэйи
Курас амтанын кутун-сүрүг истэр.
Дьол-соргу, ыһах, уруу, үөрүү
Умнуллубат минньигэс амтаннаах.

Айар дьобурдаахха, ама да киһиэхэ
Аба, ийэ тыла ахтылбан амтаннаах.
Ырыа, хоһоон ураты туспа ыырдаах
Ыһыран ылыллар ыра амтаннаах.

Таптал эмиэ таайыллыбат амтаннаах
Талан татакайдатар таарымталаах.
Кыыс, дьахтар иэйиитэ, кэрэ бэйэтэ
Кыламан сиигэ, арчылыыр амтаннаах.

Көхтөөх үлэ, көр-нар күөгэйэр үгэнэ
Көлөһүн тууһа, көмөлөөх амтаннаах.
Сир дойду сиигэ, айылба ситэр силигэ
Айар-тутар Айыы тыына амтаннаах.

Айыы киһитэ амтаны араарар буолан
Айылбаба ааспат, арахпат тапталлаах.
Санаа, сана амтанын билэр буолан
Сааһылаан, абаан саңарар аналлаах.

2004 с.

СЫТ

Сыт.
Туох барыта сыттаах.
Тыл-өс, сыһыан-майгы
Санаа кытта сыттаах.
Сир-дойду, дыиз-уот
Сайар салгына сыттаах.

Сыттан астынар буолан
Саха сыллаһар үгэстээх.
Сыты билэр буолан
Сыта тура сылыктыы,
Сыйа-бааһа түмүктүү
Сымайдыыр идэлээх.

Кыыс, дьахтар, уол, эр
Ураты туспа сыттаах
Омук омуктан туура
Отой туора сыттаах.
Киһи киһиттэн атыннаах
Ол барыта сыттаах.

Сытымсах киһиэхэ
Сирэрэ талара баһаам.
Сыттан сыйа сылыктаан
Хайбаһар, ханылаһар элбэх
Сыттан эмискэ сылтаан
Хатыспыт, арахсыбыт да баар.

Баба туоларын курдук
Баҕардар баһаам амтаннаныҥ.
Санаа буоларын курдук
Сайар сайаҕас сыттаныҥ
Саха дэнэр санааны
Үйэбит тухары сыттаныҥ.

2004.

ӨНГ

Өнг туһунан саха өйдөбүлэ
Өнгсөнү кытта ситимнээх
Өрүкүйүү өһүрүү өһөх өнгөөх
Өнтөн өлүү тилли тутуруктаах

Күөх өнгү көрөн көхтөнөн
Көбүйэн күүһүрэн кэлэбин
Арыы сыа арабас өнгүттэн
Астынан аллан турабын.

Халлаан күөбүн хайбаан
Хайа саха билиммэтэбэй
От күөбэ сай быйангыттан
Оҕо, оҕонньор үөрбэтэбэй.

Сибэкки чэчик сиздэрэийин
Кэрэ куоҕа кэрэхсиибит
Сэбирдэх лабаа сиппитин
Хотун ийэбэ холуубут.

Аламай күн сырдыгыттан
Тыынар тыыннаах аһахтаах
Айыы абырал тыыныттан
Тыллар үүнэр аналлаах.

Үчүгэи куһаҕаны кытта
Үрүң, хара өнгү тэнниибит
Сырдыгы харананы сэргэ
Сыһыаны, олоҕу сыаналыбыт.

Кустук дьэрэкээн өнгүттэн
Куруук астына дуоһуйабыт
Сэттэ дьэрэкээн өрүүтүн
Сэргии кэрэхсээн хоһуйабыт.

Күн уот холоругун күлүгэ
Дьүкээбил буолан суһумнуур
Дьоро кэммит дьикти түгэнэ
Дьоһун үөрүүннэн күлүмнүүр.

Өнгү аттаран дьүөрэлээн
Өрөн хатан, таҥастаан
Оһуор мандар ойуулаан
Уһанар иистэнэр саха таптаан.

Өнтөн өйдөбүл тангыллан
Өспөт өй-санаа сабыллар
Өнү сырдыгы табыллаан
Өлбөт сүбэлэрин булаллар.

(Өнгсө —нервы)

2004.

ТЫАС-УУС

Тыас. Тыас-уус
Тыаһыыр, ол аата — уһанар
Уһанар — ол аата тыаһыыр.
Тыаһаан — ууһаан
Айылба ууһа уһанар

Ол аата доботтоор,
Олохтон олох ууһанар.
Ууһаан үөскээн, төрөөн
Уруу тарыы тарбанар.

Тыаһаан ууһаан
Сэп-тэрил туттуллар.
Тыаһаан ууһаан
Дьиэ, куорат тутуллар.

Уус тыастан уран тахсар
Уус уран айыы айыллар.
Уус уран тыастан
Улуу айымньы төрүүр.

Ол аата доботтоор,
Тыас-уус тыынара
Тыыннаах баарын туоһута.
Тыас-уус иһиллэрэ
Айылба айар суугуна.

СҮБЭ

Саарбабынан туоллаххына
Сүбэлэнэр буоллаххына
Сөбүлэнии тийэн кэлэр
Сөпсөһүү тула туругулар.

Сүбэттэн тахсыбыт сөбүг
Сыһара абыах буолар.
Сүбэлэнэнгин сөп дизбитин
Сүннүнэн кыайыны ажалар.

Сүбэ тыыппатах кыһалбата
Үксүн кыаллыбат кыахтанар
Сүгэ түспэтэх дүлүг маһа
Эркин буолбат аналланар.

Сүбэхиттээх эрэ киһи
Сүгэхэрэ лаппа чэпчиир
Сүбэлэнэрэ, этэрэ суохха
Сөбүлэнги биэрэрэ ыарыыр.

Үйэттэн үйэбэ сүппэккэ
Сүбэ үгэскэ кубулуйар
Кырдыабас мындыр сүбэтэ
Кыһарбаны, өксүөнү тулутар.

2004.

ДОРҢООН

ДорҢоон – айар тангар илдьитэ
ДорҢоон – добун үйэ сирдьитэ!
ДорҢоон – куйаар долобойун обото
ДорҢоон – кэм кэрдии сороҕо!

ДорҢоонтон төрөөбүтэ тыл
Тылланан тыллыбыта киһи.
Тылтан тангыллыбыта ырыа
Ылыыр буолан киһи — киһилии!

Дорбоон домун үөрэбин
Долобой түгэбиттэн булабын.
Долобой аһыллар үөрүйэбэр
Домноох суолу батыһабын.

Тыыннаах дорбоону туппуттар
Тырымныы сыдыааа умайаллар
Хоһоон ырыа, добуһуол буоланнар
Айар кут төрүүр дыолун билэллэр.

Уус куттаах ураанхай уйулбата
Уйар, уран дорбоон умайыгын.
Саталаах тыл сатарыыр сатабыла
Сах сахаба булар анабылын.

Дорбоон – айар таңар илдьитэ
Дорбоон – добун үйэ сирдьитэ!
Дорбоон – куйаар долобойун оҕото
Дорбоон – кэм кэрдии соробо!

2004.

ТЭТИМ

Мин урут, тэтим этим
Мин урут этинг этим
Суоллаах сулустар
сүһүмнэригэр сууланан
Субу сиргэ түспүтүм
төрүүр кут буолан.

Мин урут, тэтим этим
Мин урут дорбоон этим
Добун халлаан
дом долобойуттан дуораһыйан
Дойдубар манна,
сабыллыбытым саҥа буолан.

Мин урут, тэтим этим
Мин урут тыл этим

Тат Аар тангаралаах
тылтан талылларым
Айыы алгыһыгар ананан
аттара тангылларым.

Мин урут, тэтим этим
Мин урут ыра этим
Айыы куттаах
айар хомуһунугар анана
Ыраттан ырыа буолан
көппүтүм ыллана.

Мин урут, тэтим этим
Мин урут добуһуол этим
Сир үрдүгэр ньиргийэр
олох музыкатыгар
Талба талааннаах
таба охсор табыгар.

Мин урут, тэтим этим
Мин урут ситим этим
Ааспыт, кэлэр кэм
быстыспат солбугар
Арахпат ахтылбан,
кэлэр кэтэһии олугар.

Урут да, билигин да биһиэхэ,
Эн этинг, айылба дьүүрэтэ
-Айар тутар тэтим!
Эн этинг, туллар тутаах
туруу бараан тэтим!

СЫРДЫК

Күнү түүн
солбуйан иһэринии
Киһи сырдыктаах
харангалаах дии..
Кыһыны сайын
солбуйа кэлэринии
Киһи тонгуй, сылаас
сыһыаннаах дии..

Сырдык өй-санаа
хайаан да баһыйахтаах,
Сырдыктан сылаас
сыһыан сайар дии...
Сырдык ыра — баба
хайаан да байытыахтаах,
Сырдыктан эрэ,
ыра санаа туолар дии...

Күн сырдыгын
таптырбыныы,
Таптыртан харах
сырдыр дии...
Сырдыктан сылаанныйа
манньыйарбыныы,
Иһирэхтэн эрэ,
истинг иэйии кэлэр дии...

Сырдыктан хараҥаба,
хараҥаттан сырдыкка,
Хайаан да сырдык өттө
баһыйахтаах дии...
Сырдык – тыыннаах олох
тыллар, үүнэр өнгө,
Сырдык сырыыта —
тыгар күн утаба дии..

2004.

ТАПТАЛ — ТАҢАРА

Үйэттэн үйэлэргэ үлүһүйэ
Киһи тапталы хоһуйбута
Кэрэттэн кэрэбэ сүгүрүйэ
Тапталы таңараба холуйбута

**Кырдыга да таптал – таңара
Тапталга таласпатах,
бу дойдуга — олох суох!**

Күнтэн күн күндүнү күүтэн
Көрдүүбүт биһи ырабытын
Таптал талыытын ырытан
Аныыбыт ааттал ырабытын.

**Кырдьыга да таптал – улуу
Тапталы билбэтэх
бу дойдуга – ким да суох!**

Ардыгар ангардастыы ылларан
Тапталбыт хомойор курутуйар
Ардыгар дьолу тылыннаран
Айыы таптал алыба угуйар

**Кырдьыга да таптал – дыкти
Дыктиргээбэт киһи
бу дойдуга эмиэ суох!**

Кэрэхсиир эйгэни кэнгэттэ
Кэтиибит кэлэн ааһар кэми
Сүрэхпит иэйиитин истэ
Сүгүрүйэбит кэрэ тапталага

**Кырдьыга да таптал – кэрэ,
Кэрэхсэбилэ суох
бу дойдуга олох суох!**

ТУЛУЙ!

Олох амтана
сүтүөбэ да буоллар,
Оҥоһуун хотторуулаах
түгэnnэрин тулуй,
Эрэл санаа
эстиэбэ да буоллар,
Дьылбанг өксүөннээх
мөккүөрдэрин тулуй!

**Тугу да гынан
турууласпаккын биллэргин,
Эн тулуй!**

**Чысхааны, куйааны
тулуйарын курдук,
Түүн кэнниттэн
сарсыарда хайаан да
кэлэрин курдук!**

Эн тулуй,
үрүнгү хара дииллэрин,
Эрэлгин, итэбэлгин
үнтү тэпсэллэрин.

Эн тулуй,
кырдыккын кыайалларын,
Көнгүлгүн
былдыы көлбөрүтэллэрин.

Эн тулуй,
аахсыбакка айбардыылларын
Атарахсыта,
сэнии саныылларын.

Эн тулуй,
тапталгын таннаралларын,
Мөлтүүр кэмнэр
мөрөйдүүлэрин, умналларын.

Эн бабар,
бөрөлүү да улуй,
тулуй, тулуй!

**Тулуургун ыһыктыма,
туох иһин иннигин биэримэ.
Эн тулуйуох тустааххын,
тулуургунаан кыайар туһугар
Эн туруох тустааххын,
дын, кырдык өргөһүн уһугар!**

**Түүн үөһэ —
күн тыкпат,
Кырдык үрдүгэр —
сымыа өр сыппат!**

**Тулуура суох —
эрдэ эстэр,
Тулуурдаах эрэ —
түмүккэ тиксэр!**

**Эн бабар,
бөрөлүү да улуй,
тулуй, тулуй!**

**Туох барыта
кэмнээх кэрдиилээх,
Кэтэспитин
тобоһон тийэн кэлиилээх.
Тулуур дьулуура
тулаххадыйбат кимиилээх,
Ким дьынэ, туох чинэ
тиллэ турар ситиһиилээх!**

2004.

ТЫЛЫМ — ТЫНЫМ

Ийэ тылым бараххан
иһиллэринг иһирэбиэн,
Омугум уратылаах дьынтин
этэринг этигэниэн.

Саха тылын мааныта
сангарылларын сайабаһыан.
Санаа, ыра илэтийэ
саймаарылларын аһабаһыан.

Тылбын туохха мэнэйдэнэ
тупсан туруохпун билбэппин,
Ийэттэн-абаттан аккаастана
киһитийиэхпин санаабаппын.

Омук тылыгар уккуллан
ордон тахсыахпын сэрэйбэппин,
Баһылыр баламакка суураллан
баар буолуохпун итэбэйбэппин.

Үтүктэйиннэн үлүһүйэн аны
үүнүөм, тиллиэм диэбэппин,
Үөрүүм, хомолтом дабаны
үтүктүү буолуон үөйбэппин.

**Төрөөбүт тылым мизнэ — тыным,
тылла туруон саныбын.
Тыалы кытта көппөккө,
тыыннаах сылдыан бабарабын!**

**Эн дирин долобойгор —
аан дойду анаарыта!
Өлбөт сүбэ өйдөбүлгэр —
өй-санаа быһаарыта!**

2004.

ЫТЫК МЫРААН

Ытык мыраан үрдүттэн,
ыраахтан.
Ытыска ылан уурбуттуу,
ырылыччы.
Улуу Туймаада көстөр,
нэлэнийэн.
Үрдүктэн, үөһэттэн үөтэр,
санаалар.
Үөйбэтэх турукка тийэртилэр,
набылыччы.
Күннээби түбүк умнуллар,
кыккыраччы.
Быстах санаа сүтэр эбит,
мэличчи.
Киэн сир киэлитэ киллэрдэ,
киэптии.
Киэн туттар санаалары,
дьоһумсута.
Өбүгэ сир ытык өйдөбүлэ,
уһугунна.
Этигэн көстүү иннибэр,
тэлгэннэ.
Мин долобойум уруһуйдуур,
бу көстүүнү.

Түгэн хатыламмат ойуутун,
сытыытык.

Онгорон көрө саныыбын,
оччотообуну.
Кэлэр кэмнэ сымайдыыбын,
баччатаабыны.

Бүгүнгү баары тэнниибин,
уруккуга.

Ааспыт кэм ахтылбана,
анаарыллар.

Быдан былыргытаабы былыт,
арыллар.

Түг былыргы өбүгэлэрбит
сүбэлэнэ.

Олордохторо түс түстүү, аат быһа,
манна.

Ураанхай аймаба ууһуур,
кэскилин.

Ийэ Кут киинэ бу диэн
албыы.

Улуу Туймааданы астына көрө,
хайгыы.

Ытык Мырааным үрдэ,
ынгыран.

Абалар эбит көгүл баба,
ахтылбанын.

Кэлэр олох туһунан,
кэрээбэт.

Киэн ыырдаах кэскил,
кэпсэли.

Ыраахха үрдүккэ ынгыран,
ыраны.

Ыарахан да ыырдаах
ырытыыны.

Ол да иһин Алампа убайым,
барахсан.

Ытык хайалары кэпсэтиннэрэ,
хоһуйбут.

Саха омук саарбах дьаһалын,
дьылбатын.

Хос хоһоонноон хомойо,
холуйбут.

Кэлии киһиэхэ Ийэ кут — “**Я-кут**”
буоламмыт.
Ийэ куппут киинэ “Якутскайга”
туоламмыт.
Һах-Һаха , “дьох-дьокуут”
аатыран.
Һах – Һаары, – “Сайсарыга”
кубулутан.
Дьүһүн күбүлүйан, тыл-өс
уларыян.
Төрүт ийэ өй санааттан,
төлөрүйэн.
Саргылаах сай бараан
саараабат.
Өбүгэ өйдөбүлэ өтөр-наар,
өрөөбөт.
Сахалардаах сиргэ – Сахаадаба,
саамыланан.
Үс саха, үс хоро, ур-уустуун,
буккуһан.
Олоробут бүгүн сынгаахпыт,
ытыстан.
Кэлэр кэскили кэпсэтэ,
кэрээбэккэ.
Алгыс көтөхтөрө ахталыйа,
анаабакка.
Ырыынак ыырыгар муммут,
ыччакка.
Ытык Сүбэ, Баба барба,
ууммакка.
Хоро тастаран хотторору,
билбэккэ.
Баарбытын суох диибит,
билиммэккэ.

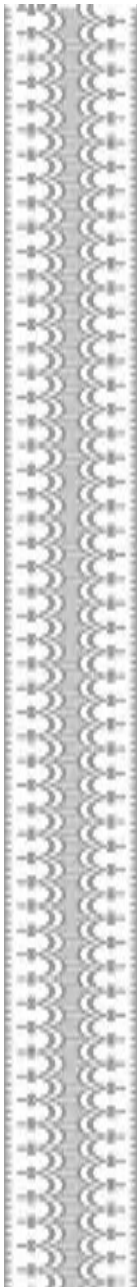
Ытык Мырааным тугу санаан,
бу бүгүн.
Саһара сааһырбыт төбөбүн,
хонкуттун.
Туймаадаба тууйулла туймаарбыт,
бабалары.
Сайсарыга сарбылла салыйбыт,
санаалары.
Сарсынгылаах онгорор сүбэни,
булаары.
Эн арбаскар ыттааччы,
абыйаабыт.

Сүбэ-соргу көтөбөөччү,
ахсаабыт.
Кэлии дьон киэбэ баһыйбыт,
бу сири.
Ааһар өй ааһа абылаабыт
бу дойдуну.
Хоролуу майгы хото баһыйбыт,
барытыгар.
Сахалыы быһыы саарбахтаммыт,
үксүгэр.
Өйдөбүлүн умнубут омук өлөрүн,
өйдөөбөтөх.
Үүнэн иһэр үөрэхтээх көлүөнэ,
үксүтэ.
Үүтүн хайабаһын үгэстэн бүөлэппит,
нымиччи.
Халыан сүрэбэ хааччыга хараарбыт
халтачы.
Кэлии кэрэтигэр киэптэппит,
кэлтэччи.
Дойдулаах омук дорбоон саңгата,
иһилибэт.
Сиэр-туом симик силигэ
силигилээбэт.
Барыта күннээби, уу сукаар,
олох- дьаһах.
Ол салыппыт саха Ийэ Кутун-
Дьокуускайы.

Улуу Туймаада ууннан туолуоба,
бычалыччы.
Ийэ куппут оччоҕо суунуоба,
чабылыччы.
Саха сүрэ санаа буолан,
сайбаныа.
Өспөт өйдөбүлэ өй буолан
салбаныа.
Орто дойду ийэ-кута буолан,
тарбаныа.
Ытык Мыраан эн үрдүгэр,
дьон мустуо.
Салбанар сах сахсаана,
садабыйыа...

2004 с. Ыам ыйын 28 к.
Ытык Мыраан.

ЫҢЫАХ

(Саха буолбут ааппар)

Туруу бараан дойдум
Самаан сай бараанын
Ытык сайбарыына – ыһыах!
Ыһыахтыыр сиэрим
Ымы сириҥ — Ытык Тойум
Ыра баҕа санаам – ыһыах!
Өйүм-санаам, өл хабар
Кутум-сүрүм күүс ылар,
Өспөт өйдөбүлэ – ыһыах!
Санаам сатанара буолар
Итэҕэһим иччилэнэ туолар
Итэҕэһим миэнэ – ыһыах!
Ахтылҕаммын аһарынар
Кэтэспитим дьэ кэлэр
Үгэһим миэнэ – ыһыах!
Сүрэх сөбүлүүр көрүүтэ
Санаа буолар сатаныыта
Саха көхтөөх үөрүүтэ — ыһыах!

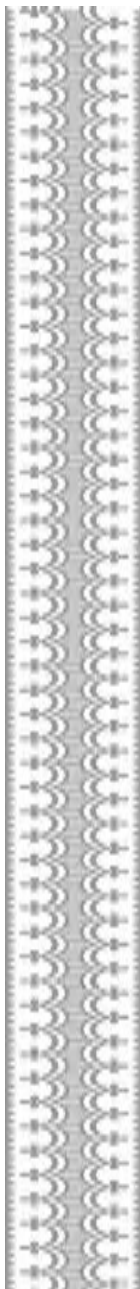

КҮН СИРИН ҮТҮӨТЭ

Бу орто дойду ордуга
Бу күн сириҥ үтүөтэ, үчүгэйэ
Бу кэм кэрдиис кэрэтэ, дыктитэ
Эт эрэ кимий, тугуй?

Мин ону тугунан кэмниибин?
Мин ону тугунан ыйыыбын?
Мин ону кимиэхэ холуубун?
Эт эрэ кимий, тугуй?

**Билбэтим киминэн,
тугунан кэмниэхпин
Билбэтим, кимиэхэ
туохха холуохпун
Арай билэбин, сүрэҕим
кими, тугу суохтуурун**

Арай билэбин, кутум-сүрүм туохтан долгуйарын.

Күн сириҥ күндүтүн көрдөөн
Күнү-дьылы хото барыыбыт
Бэлэм ханна эрэ баары ирдээн
Олохпутун халтайга аныыбыт.

Күн сириҥ күндүтэ, үтүөтэ
Эн бэйэҥ буоларгыҥ билбэппит
Күндү, кэрэ бэйэбит сүрэхпитигэр
Үөскүүрүн , итэбэйбэппит...

ТЫЛ БААҤА ОСПОТ

Буолан ааспыты ким да соппот
Тыл тыппыт бааҥа оспот
Буола илиги бу дэниллибэт
Суоҕу субу диэн туттуллубат

Буолбуту, буолары, буолуохтаабы
Чугастаабыны уонна ыраахтаабыны
Тыл тыына барытын силимниир
Сурукка-бичиккэ тиһэ ситимниир

Барыны бары тыл баар онгорор
Ис хоһоонунан, дынгинэн толорор
Саҥа тыла эн олоххунан олорор
Үтүөбүн, мөкүгүн иннигэр хоторор

Тыл тыппыт бааҥа оспот
Тыл тилли уонна өлүү тыыннаах
Тыл төрдө ТАТ ААР таҥаралаах
Куту-сүрү хамсатар саталаах

Умнуллубат уотунан салыыр
Иһирэбинэн истингинэн илгийэр
Сүрэххэ суруллубуту ким да соппот
Тыл бааҥа тиллэ турар, сүгүн оспот

2003.

ЭН КИМИ ИСТЭБИН?

Ааһар дьон айдаанын
Атас добор айахтатарын
Абан-ийэнг иитэр тылын
Атын өйдөөх дьон сүбэтин?

Эн, кими истэбин?

Айыы үөрэбин алгыһын
Атын итэбэл албынын
Тойон хотун толкуйун
Торбон, аччык ынчыгын?

Эн кими истэбин?

Үтүө-мөкү диэн араара
Үөрэх билии үгүһү этэрин
Үһү-таамах тыллаах
Үгүс дьон үллэ үһүктүүрүн

Эн, кими истэбин?

Дьол соргу өспөт өрөгөйүн
Сор-мунг солбонутар содулун?
Айыы таптал албанытар аатталын
Өһүөн-өс өлбөбүрдэр өһүн?

Эн, истибиккин иһиллээ!

Эн, атын дьону буолбатах
Эн, куккун-сүргүн иһиллээ
Сүрэбинг өйгүнээн этиһэр
Бүппэт мөккүөрүн дьүүллээ

Эн, иһиллээбиккин илдьирит!

Иһиллээбитинг илдьирийэ илигинэ
Сүрэххэр, дууһабар ингэримэ
Санаа кириэн-хобунан
Куккун сүргүн толоруума.

Эн, илдьириппиккин ингэрин!

Илдьириппиккин ингэринэ сааһылаа
Истибитинг ис дьынгин баһылаа
Сүрэх дууһа чуор кулгаахтаах
Киһи ийэ кутунан истиэхтээх.

2003

ЭМИСКЭ КӨРСҮҮҮ

Эн биһикки эмискэ көрсүһэн
Эйэргэһэ сэлэстибит бүгүн.
Сүтэрсэн баран булсубуттуу
Билсигэн баран умнубуттуу.

Хаһан да алтыспатахпыт баара
Урут көрсүспэтэхпит саараама.
Тоҕо уонна суохтаспытты
Сурастыбыт биһи ахтыспытты.

Биллим, эн билигин соботоххун
Сэрэйдиг эн, сүрэбим тулаайабын
Хараххар атаах уоттар умайаллар
Таайтара иэйэ сыдыаайаллар.

Арахсан хаалар табыллыбатын
Бу түгэн сүрэхпэр сүбэлиир, этэр
Көрсө түһээт чугаһыыр сатамматын
Өйгө санааҕа сии-сэмэ сэрэтэр.

Туоххаһыйбыт сүрэхтэр таба көрсөн
Туох кэлиэй, тута өйдөстөхтөрө
Туттуһан хааллахха тутах тутурбаны
Туттаран хаалларыа тулаайах иэйиини..

2004.

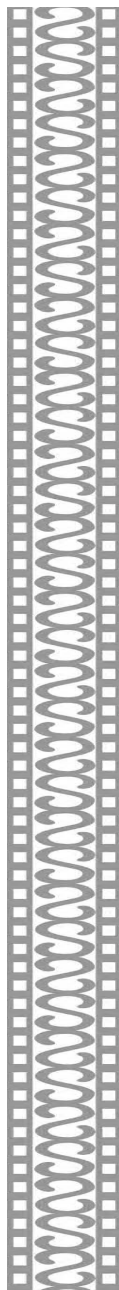
ЭН, КҮӨХ ДУОЛ

(Урут бэчээттэммиһкэ эбиилээх)

Эн, сэбирдэх лабаа
Эн, мутукча салаа
Эн, симэх чэчик
Эн, айгыр силик!

Хос ырыа:

Кэрэ айылҕа
кэтит киэнэ,
Ийэ дойдум
чэлгийэр иэнэ,

Тубус киэркэй,
туругура тур,
Тулалыыр эйгэ!

Эн, чаранг чагда
Эн, ойуур тэнгэ
Эн, ыккый ыарба
Эн, аар тайба!

Эн күөх дуол
Өрүү баар буол!

Эн, алаас сыһыы
Эн, хотоол хонуу
Эн, томтор тумул
Эн, кырдал кытыл!

Эн күөх дуол
Өрүү баар буол!

Эн, дабаан мыраан
Эн, бөлкөй аабылаан
Эн, чөл кунус
Эн, өг кырыс!

Эн күөх дуол
Өрүү баар буол!

Эн, киэнг халлаан
Эн, айар талаан
Эн, тойук ырыам
Эн, сырдык ырам!

Эн , күөх дуол
Өрүү баар буол!

Эн, кэрэ таптал
Эн, күбэй ийэм
Эн, айыы сирэм
Эн, Сахам сирэ!

Эн күөх дуол
Өрүү баар буол!

ЭН МИЧЭЭРИН

Эн мичээринг сырдык күлүмэ
Сүрэхпэр тыкта, эн күлүмэ.
Эн харабын чабыл тырыма
Куппар ингнэ, эн барыма!

Иэйэр турук имэнг тыллаах эбит
Эн, бу ааһар түгэн тойугун иһит
Хатыламмат көстүү этигэнин
Дьүһүйэр изийиккэр эн ингэрин.

*Истингим илдьитэ иэйэ сангарда
Иһирэҕим сирдытэ эйэргэһиэн баҕарда
Мичээр күлүмэ, харах тырыма, ай-да!
Минньигэстик да сүрэхпэр сайда!*

Мичээринг тобо манньк күүстээбэй,
Сыллар курустарын сыһытардаабый?
Мичээр алыба туох кистэлэнгнээбэй,
Тугу барытын умуннара угуйардаабый?

Сонгуорбут сүрэхпэр эн мичээрин
Улаҕалаах уруккуну умуннара сотто
Курунҕнаабыт куппар эн үөрүүн
Ардах кэннэ күн күлэрин санатта.

*Мичээр, мичээр, минньигэс сыдыай!
Эн өрүү манньк, күлүмнүү тыгаар!
Сүрэхпэр үөрүү ыһаабын ыһаар
Сааскылы ылаар, сайынҕылы сайаар!*

Мин таптаатым эн айыы мичээргин,
Оонньуу күлэ олус да элэккэйгин.
Минньигэс мичээринэн мааны эбиккин,
Ыраас баҕаннан тула симэммикин.

Кэрэ эйгэтэ эйигиннэн туолуохтаах,
Ыра санаан ымыта буолуохтаах.
Махтал тыла эйигин эрэ суохтуохтаах,
Таптал алыба эйигин эрэ кууһуохтаах.

2004.

ЭРИЙИМЭ, ЭРЭЙИМЭ

Эн миэхэ эрийимэ,
Эйэбэс сыһыаны эрэйимэ..
Ааспыт түгэни эргиппэккин
Арахсы аһытын минньиппэккин.

Эн миэхэ эрийимэ,
Сайабаас санааны эрэйимэ..
Кэлэн ааспыты төннөрбөккүн
Буолар буолбутун көннөрбөккүн.

Эн миэхэ эрийимэ,
Эрэлим эргийэрин эрэйимэ..
Истингим итээбитин ингэрбэккин
Сүрэхтэн сүппүтү тилиннэрбэккин.

*Эн миэхэ эрийимэ, эрийимэ
Эн миигиттэн эрэйимэ, эрэйимэ
Ааспыт тапталы санатыма, санатыма
Уруккуннан олорума, кэлэртэн матыма..*

ЭЧИКИЙЭ, КЭРЭБИН ДАБАНЫ!

Уһун дьылыгыр уңуохтаах
Былас хара суһуохтаах
Кындыа кыталык бэйэлээх
Сэргэх кэрэ сэбэрэлээх

***Санаам экчи буолардааба
Ырам чахчы туолардааба
Сахам кыыһа барахсан
Эчикийэ, кэрэбин дабаны!***

Томтобор толору түөстээх
Санаа туолар самыылаах
Иэдэстэригэр ымыылаах
Хаастарыгар хараҥаччылаах

***Санаам экчи буолардааба
Ырам чахчы туолардааба***

**Сахам кыыһа барахсан
Эчикийэ, кэрэбин дабаны!**

Намыын намчы сангалаах
Саймаарда сайар санаалаах
Мааны сизэрдээх майгылаах
Айыы куолуу айылгылаах

**Санаам эчки буолардааба
Ырам чахчы туолардааба
Сахам кыыһа барахсан
Эчикийэ, кэрэбин дабаны!**

Сэргэх сэмэй бэйэлээх
Элэккэй эйэбэс эйэлээх
Уран нарын дууһалаах
Уйаһас сайаһас сүрэхтээх

**Санаам эчки буолардааба
Ырам чахчы туолардааба
Сахам кыыһа барахсан
Эчикийэ, кэрэбин дабаны!**

2004.

НЬУРГУҢУН

Ньюур, кырдал сибэккитэ
Сайын сэмэй сибикиктэ
Ньюолабайдаах сир симэбэ
Нуктуу ньуккуйа нуурайан

**Үөрүүнү кууһа үүммүтэ
Көрүүхтэн күндүтэй !
Ньуку-ньуку ньургунун,
Ньургу-ньургун ньургунун
Сирим симэбэ чэчиктэй,
Тоҕо бэрдэй кэрэтэй!**

Муус кунустан тирэнэн
Тон кырыһы тобулан
Хаар быыһа харалдыкка
Хайа анһан тахсыбыта.

**Үөрүүнү кууһа үүммүтэ
Көрүүхтэн күндүтэй!
Ньуку- ньуку ньургунун,
Ньургу- ньургун ньургунун
Сирим симэбэ чэчиктэй,
Тоҕо бэрдэй кэрэтэй!**

Кэрэ кэхтибэт кэрэхитэ
Тонтон толлубат туоһута
Тыллар үөскүүр күүһүн
Тыыннаах илэ көстүүтэ

**Үөрүүнү кууһа үүммүтэ
Көрүүхтэн күндүтэй !
Ньуку- ньуку ньургунун,
Ньургу- ньургун ньургунун
Сирим симэбэ чэчиктэй,
Тоҕо бэрдэй кэрэтэй!**

2004.

КҮНҮСКҮГЭ АЙАН

Түүлүнэн туолбут
түүнүм ааһан,
Күн килбиэнэ
түннүкпэр оонньоур.
Хоһум иһэ мичийэ
сырдыгынан сыдьаайда,
Чэ тур, диэбиттии
чэмиличчи мичээрдэ.
Күүтэр күнүскүм
түбүктээх айаныгар,
Суол аартыгыны

суурбаммын арийабын.
Тэлгэнэм кэриэтэ
тэллэхпиттэн тэлэнийэ,
Сынньалан түһүлгэтэ
сыттыкпыттан арахса,
Күнүскүбүн көрсө
таластым таһырдыа.
Тый,
былыта, тыала суох
бэрт да күн буолсу,
Бүгүнгү күнүм
бүтэйдии үөрүүннэн
толору туолсу.
Сарсынныга эрэллээх
күнүскүгэ аныахха —
ыраалаах бабаны.
Бээрэ..,
тыыннаах сылдыар,
үчүгэй дабаны!

2004.

КҮН

Күн, күндү киһиэхэ
Күн, тангара биһиэхэ
Күн баар буолан
Олох бэриллит —
Эйиэхэ, миэхэ!

Аламай күн сыламынан!
—Сыламын аламай күнүнэн!

Күнү көрдүм да
Күлүм аллайа үөрэбин
Күн санаа биһиэхэ
Сүрэххэ баар —
Эйиэхэ, миэхэ!

Аламай күн сыламынан!
—Сыламныыр аламай күнүнэн!

Күн тахсарын кэтэхэ
Күүтэбин мин ахта
Күн айар аҕабыт
Айыы аймаҕар —
Эйиэхэ, миэхэ!

Аламай күн сыламынан!
—Сыламныыр аламай күнүнэн!

Күн Күбэй ийэбит
Саха омук ууһугар
Күн дэлэй сүһума
Дьолбут сулуһа —
Эйиэхэ, миэхэ!

Аламай күн сыламынан!
—Сыламныыр аламай күнүнэн!

Аламай күн сыламын
Айбыт амарах сылааһын
Сүргэ-кукка ингэрин
Сүрэххэ, сүрэлгэ —
Эйиэхэ, миэхэ!

Аламай күн сыламынан!
—Сыламныыр аламай күнүнэн!

2004.

КҮЛЭ-ҮӨРЭ ЭТЭНГЭ

Күнү кытта тэнгэ
Күлэ-үөрэ этэнгэ
Мичик чабыл таммахтар
Мичээрдээтилэр харахтар.

Куппун туппут
Санаам салбырбастара
Сүрэхпин сүүйбүт
Иэйиим илбиргэстэрэ
Ырам ырыата – эн,
Баҕам тойуга – эн!

Ыраас салгыны эбирийэ
Эйиэхэ сөбүлэнэ, кэбийэ
Кэпсэтэ турбутум кэрэхсии
Билэрбин да билбэтэхтии.

Саган кытта сайабаһа
Санаан эмиэ аһабаһа
Ымсыыра туртум сылааскар
Кыыс оҕолуу ырааскар.

Кэрэчээниктиир киһиэхэбэ
Барахсаммар эйиэхэбэ
Баһам барыта санаммыта
Сүрэх иэийиитэ анаммыта.

Көрсүөх буолбуппут салгыы
Дьоллоох түгэммитин алгыы
Арахсыбыппыт бабарбатахтыы
Тэйсэ түһэ, турбахтыы.

Эйгэбэр, аттыбар эйэргии
Эн эрэ мөссүөнүң элэнниир
Сүрэхпин көрсүһүүннэн симии
Эйигиннэн тулам итиир.

2004.

ЭН ААСТЫҢ...

Эн аастың, миигин ахсарбаттыы
Букатыннаахтык арахсыбыттыы
Аттыбынан антах көрө аахайбакка
Амарах санаабын көнө салайбакка

Эн аастың, хомолтобор састың
Эрэлим сыыһын тобо ыстың
Өһүргэс санааны кытта бииргэ
Өстө дуо эн миэхэ тапталың..

Эн аастың, дууһабын аймыы
Хараххар хараастыы, арахсыы

Сүрэжим сүгүрүйэр кэрэтигэр
Сүтэрбит санаабын бигэргэтэр

Эн аастын, бэйэн да билбэккэ
Кыра хомолто улаатан тахсыабын
Кыымтан тымтан уот туруобун
Иһирэх сыһыан иһирик буолуобун.

ГИТААРА

Мин добуһуолдьут доборум —
гитаара,
Мин кынаттаах атым —
гитаара.

Махтанабын эйиэхэ,
Долгуйар изйиим
долгуранг дьүрүскэнин,
Добун халлаан санааба
дорбоон гынан көтүппүккэр.
Дойдубар, дьоммор
мин ааппын ааттаппыккар.

Мин ыллыыр баба ырам —
гитаара,
Сүрэжим ырыаба сирдитэ —
гитаара,

Махтанабын эйиэхэ,
Ис дынгим кырдьыгын
иһирэхтик истибиккэр,
Өй-сүрэх мөккүөрүн
дьүөрэ тэтимгэ тиспиккэр.
Кэрэ, дыкти эйгэтигэр
сүрэхпин сиэтэн илдьибиккэр.

Саңарбат санаам тыллара —
мин гитаарам кыллара.
Иэйиим утабын кыллара —
мин гитаарам тыллара.

Махтанабын эйиэхэ,
Иһирэҕим истилэнгин
илдьитэ эн буолбуккар,
Айар олобум кистэлэнгин
арангаччылыы арчылаабыккар.
Куппун-сүрбүн ытата,
ыллата, арыаллаабыккар.

Саһарбат санаам тыллара —
мин гитаарам кыллара.
Иэйиим утабын кыллара —
мин гитаарам тыллара.

Махтанабын эйиэхэ,
Дорҕоону добуһуоллуу
тэтимгэр тиһэ тиспиккэр,
Абыланнаах ахтылҕан аатталбын
арахпакка арыаллаан испиккэр.
Миигин кытта тэнгэ
үөрүүнү, хомолтону билбиккэр.

Эрэллээх доборум Гитаарам —
мин айар аһаарым,
Эйиэхэ мин —
ырабын итэҕэйэбин,
Эйиэхэ мин —
ырыаннан сүгүрүйэбин!

2004.

ААҺАР АХТЫЛҔАН

Ааһа барар кэмнэр
ахтылҕаннарын сырсан
Айан хомуһун айар
кынатыгар уйдаран
Кэлэн ааспыт
кэрэтин кэрэхсиибин
Бүтэн хаалбыт
бүтүнүн көрөбүн.

Ол оннук олобунан
бүгүнгүбүн симиибин
Кэлэр кэмим кэмчи
кэһиитин кээмэйдиибин
Күннээх дьылбам
күндүтүн көрөбүн
Ыйдаах ыйаабым
ыратын ырытабын.

Ааһар кэмнэр
арахпат ахтылбаннара —
Олох тыынын
быстыспат ситимнэрэ
Кэлэр кэмнэр
кэрээбэт кэтэбиллэрэ —
Күн сырдыгын
күндүргэтэр утахтара.

2002.03.17..

НУҤАРАҢ

Нуһаранг киэһэ нууралыгар сууланан
Намыын салгын нарынагар суураллан
Олорбутум соботобун сайар киэһэбэ
Сүрэхпэр өйбөр мөккүөр сиккиэрэрэ.

Тулабар чуумпу барыта иллээх
Айылба налыяр холкуйар иилээх
Оттон испэр кутум сүрүм куулайара
Санаа-оноо тохтообокко курутуйара.

Олох мөккүрүттэн олуһун сылайдым
Бэйэм олохпун бэйдиз ыыттым
Тохтуу түһэн толкуйу торумнуохха
Тоболордоох тобойдору оломнуохха

Нуһаранг киэһээ, кэнэт дуу көхсүбүн
Намыын салгын налыт даа сүрэхпин.
Тулалыыр чуумпу туруккар киллэрийи
Налыйар холкуйар эйэтин биллэрийи.

КҮЛЭР КӨЛҮЧЧЭ

Ааһан иһэн үөрбүччэ
Күлэ сытар көлүччэ
Күлүмүрдэс уутугар
Күлүкпүн көрүннүм.

Күлүгүм миэхэбэ
Күлүм аллайда,
Туохтан бачча
Үөрдэ көлүччэ?

Туохтан сүрэбим
Толугуруу мөбүстэ
Кут-сүр көтөбуллэ
Курус санаа кыйданна?

Этиий миэхэ дьэ,
Эйэбэс көлүччэ,
Сүрэбим эрэйэрэ
Эрэйдэнэрэ тугуй?
Күлэр көлүччэм
Көрдө үөрүү ырааһынан
Санаам буолар
Баһам сылааһынан.

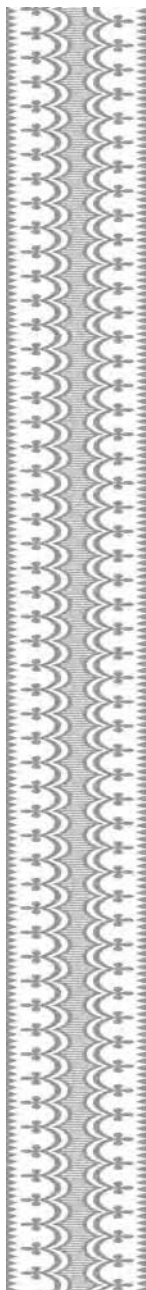
Ахтыбыппын даһаны,
Аар айылҥабын..
Ааспат арахпат
Айыы ахтылҕаммын.

2003 с.

МИННЫГЭС СҮЛҮҢҮН

Минныгэс сүлүһүнгүнэн
миигин эн абылаатын,
Эмтэммэт эрэйинэн
эргитэ эркээйилээтин.

Хайяам баарай,
халыан сүрэжим
харыһыга эн буоллун,
Хайяам баарай,
кутум-сүрүм
күнэ-ыйа эн буоллун.

Минньигэс сүлүһүнгүнэн
миигин эн издэттинг,
Этиллибэт эрэинэн
бэйэбин миэхэ ингэрдинг.

Хайяам баарай,
халыан сүрэжим
харыһыга эн буоллун,
Хайяам баарай,
кутум-сүрүм
күнэ-ыйа эн буоллун.

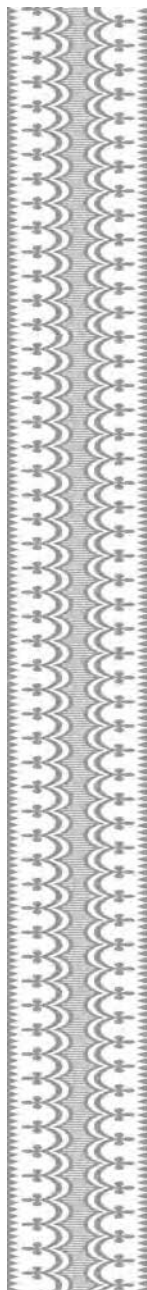
Минньигэс сүлүһүнгүнэн
миигин эн сутуйдунг,
Этиллибэт эрэйгэ
эн бэйэнг түбэстинг.
Хайыан баарай,
хаарыан доборуом
харыһыйарыг эрэ мин.
Хайыан баарай,
куруук саныырыг,
курутуйарыг эмиэ мин.

ЫЛААРАН, ИЛЭ ТҮҮЛ

Сайаҕас да күн үүннэ
Ыалдьыттаата миэхэ үөрүү
Ылааран, илэ түүл көһүннэ

Уран таһаата ымсыырда ылааран
Кэрэ мөссөөнэ көстө кылбааран
Минньигэс мичээрэ угуйа сандааран

Сыымай сырдыгынан сыдыайан
Киирэн кэллэ санаам буолардааба.

Эйэбэс да күн үүннэ
Ыалдьыттаата миэхэ изйии
Сылаанньыда сүрэбим
Манньыда дууһам

Үөрүү күлүмэ оонньуу күндээрэр
Мичийбит харахтара хараарар
Туттара хаптара уста унааран
Аттыбар кэлэн олорбута талбааран.
Кэпси-ипси санаам буолардааба

Эйэбэс да күн үүннэ
Ыалдьыттаата миэхэ абылан
Сылаанньыда сүрэбим
Манньыда дууһам

Аттыбар салгын кытта сайаарар
Түөһүм иһигэр тыным куйаарар
Тулабар кэрэ дорбоон туйаарар
Баба санаам алгыһынан айаарар
Барыта санаам буолардаабыттан

Эйэбэс да күн үүннэ
Ыалдьыттаата миэхэ илэ түүл
Сылаанньыда сүрэбим
Манньыда дууһам

Сайабаас да күн үүннэ
Ыалдьыттаата миэхэ үөрүү
Ылааран, илэ түүл көһүннэ.

2004 с.

ҮӨРҮҮГЭ АЙАН

Күннээби түбүк күлүктүүр
Оҥоһуу көрүүттэн салбан
Аһарбакка мунньар сылааттан
Кут куотар салыа арахсан

Былдьяна-тарына быыппастар
Быһыта тыытыһар сыһыанга
Истин, иһирэх сүрэби тумнар
Иэйиилээх кэһиитин умнар

Кэбирээтэ дуу ис чингим
Эмэбирдэр ээл-дээлтэн
Күрэниэн бабарда ис дынгим
Аахайбат атынгырас сыһыантан

Көргө-нарга угуйа көбүтэр
Тойон сүрэх үөрүү суохтаата
Минньигэс мичээрдээх харахтар
Тырымнас уоттарын санаата

Сылам сыһыан, сүрэх сылааһын,
Атаахтыр таптал былааһын
Ахтылбаным ааспакка маньыр
Абыланнаах астылангын аныыр

Кэтэхэр үөрүүм уоскулана
Угуттаа уйан дууһабын кууһа
Ахтар астылангым татакайа
Арчылаа атыйбыт аналы угуйа.

САНАА КИЭРГЭЛЭ

Мин эйигин,
санаам уорабайын
киэргэлэ онгостон,
Мин эйигин,
кэрэ ырам
ымыытыныны бүөбөйдээн,
Сүрэхпэр сөнгүрпэккэ
куппар холбообокко
курутуйууну билбиппин.
Баба санаам
баарыһыгар уйдаран
баары суохтаабыппын.

Ыраахтан бииргэлэхэр
тэйэ туттууттан
тэнийбэтэх эбиппин.
Тута сылдыарбын
туура умнаммын
тулаайахсыйан турбуппун!

АБЫЛАН КЫҢА

***Айбытым анаабыт
айар абылан кыһа
кэрэбин дабаны!***

Аттыгар буолан
иэйииннэн туолан
иһирэххэр ингмитим
Сабыллар санааҕар
сайан киирэммин
салбанар этим
Куруспун кууһар
уйан сүрэххэр
угуттана уулбутум
Айар дьоллоох
арылхай харабын
астылангар арчылааммытым
Эгэйиккэр дугуйуккар
эрэйдээх олобим
эрэдьиэһин эппитим
Холку хоонньугар
хомолто санаабын
хото хоһуйбутум
Хомуһун долобойгор
хоһууммун булан
хорсуммун сиппитим
Киэнг киэлигэр
кэскили көрсөммүн
киэргэтэ кэпсээбитим
Сирдээби олохпор
сирдэрбит бэйэкэм
силигирии сиппитим.

**Абылан кыыһа –
Аналым сыыһа –
Айар хомуһун –
Астыккын дабаны!**

2003 с.

ҮӨР, КҮН СЫРДЫГЫТТАН

Сарсыарда эрдэ туран
Илин диэkkэ көрөбүн
Үүммүт күммүн тургуутуу
Күн сырдыгын уруйдуу

**Үөрэбин, күн сырдыгыттан
Бүгүн, этэнгэ сылдыарбыттан
Кэрэни кэрэхсиир
Киһилии буолбуппуттан.**

Өйдөөн-дьүүллээн көрдөххө
Өрдөөбүттэн аттыгар баарын
Бэйэн сорбото буолбутун
Бүгүн кэлэн билэбин

**Үөр, күн сырдыгыттан
Бүгүн, этэнгэ сылдыаргыттан
Кэрэни кэрэхсиир
Киһилии буолбуккуттан.**

Аттыгар тулалыыр эйгэн
Тулаайах сыппат тутахсыппат
Эйигин атыгырыы көрбөт
Ол аата эн бэйэн миэстэбэр

**Үөр, күн сырдыгыттан
Бүгүн, этэнгэ сылдыаргыттан
Кэрэни кэрэхсиир
Киһилии буолбуккуттан.**

Аахайбатах дабаны түгэнгин
Аттара санаан көрөнгүн

Күндүргэтэр көстүүнү булан
Сүрэххэр үөрүүтэ ииттин

**Үөр, күн сырдыгыттан
Бүгүн, этэнгэ сылдьаргыттан
Кэрэни кэрэхсиир
Киһилии буолбуккуттан.**

Кыра диэн кыһамматаххыттан
Кыһалбатын, туһатын арааран
Кыһамныыгын ,дьаныаргын уур
Онно эбилиннин дьобур, тулууру
**Үөр, күн сырдыгыттан
Бүгүн, этэнгэ сылдьаргыттан
Кэрэни кэрэхсиир
Киһилии буолбуккуттан.**

2004 с.

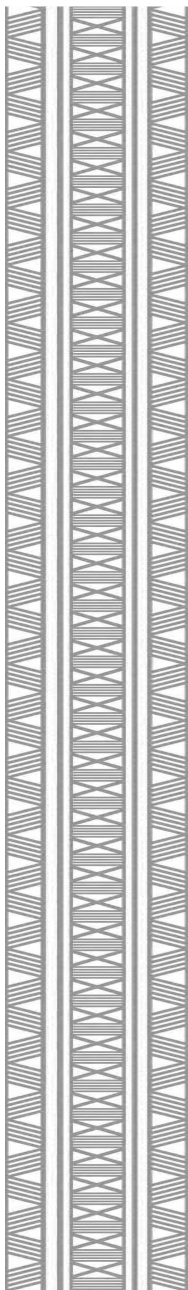

ТЭЙСИИ

Биир дьиэбэ бииргэ олорон
Биир оронго хоонньоһо сыта
Бэйэ-бэйэбитин сүтэрсэн
Сир халлаан ыраабыны тэйсэ
Кэлэр арахсыы кэмин уһатан
Төһө уһуннук олоруохха сөбүй?

Истинтэн-иһирэхтэн тэйэн
Күннээби түбүктэн эрэ үөрэ
Ис санааны кистэнэ бохсунан
Албыны сымыйаны аһарына
Кырдыктан кэлэртэн куттанан
Олоробут бэйэ-бэйэттэн туттуна

Таһыттан көрдөххө таптаһыы бөбө
Испитигэр иирсээн иитиллэр
Тутуһан олорон тулаайахсыйы

Субу, манна олонзон суохтаһы
Кэлэппипит кэлэрин кэтэһи
Кэлбэттэтэн кэлэйэн тэйһи

Ис тулуур төлө барда
Иһирэх истинг аны күүтүллүбэт
Өр мунһуллабуут өйдөспөт түгэн
Өһүөннээх тылынан кутулунна
Хомулла сылдыбыт хоп, хом санаа
Хоргутуу буолан хото хоруотанна.

Ыс буруут ыгылла ыһылла ыһана
Ыра санааны ыраах кыйдыр
Өһүргэнһи өрө таннары кэриэтэһи
Өчөһүү өрөгөһүн туругурдар
Сирэй харах таба көрсүбэт үлүгэрэ
Бэлэмнээбипит дьэ тийэн кэллэбэ?

2003.

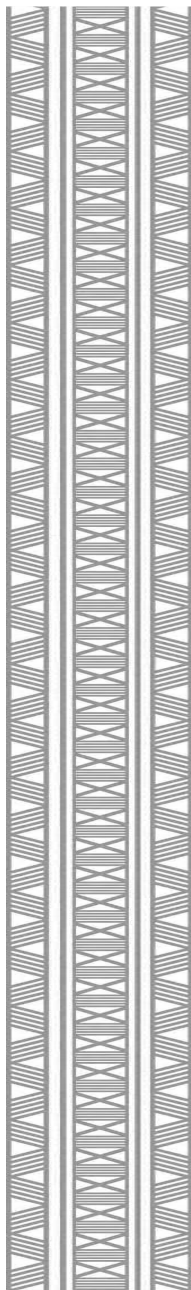
ЭДЭР СААС

Күнэ дэлэй түбүктээх
Сайар санаа аргыстаах
Күүрэр дьулуур күрэхтээх
Үрдэл билии үөрэхтээх

Эдэр сааһым үгэнэ
Элэс гынан ааһыма
Кэлэр кэмнэ саһыма
Тохтуу түһүүй, барыма.

Өйүм-санаам чэмэлкэй
Ыра мэлдьи нэлэккэй
Атас-добор элэккэй
Ырыа-тойук дьизэрэнкэй

Эдэр сааһым үгэнэ
Элэс гынан хаалыма
Аһар кэмнэ саһыма
Тохтуу түһүүй, барыма.

Талар таптал үөрүүтэ
Дыкти кэрэ изйиитэ
Үлэ-үөрэх ситиитэ
Олох сонун билиитэ

Эдэр сааһым үгэнэ
Элэс гынан хаалыма
Ааһар кэмнэ саһыма
Тохтуу түһүүй, барыма.

Ситии-хотуу ырааһа
Сирии-талыы арааһа
Дьоро кэмим сылааһа
Дьоллоох түгэн былааһа

Эдэр сааһым үгэнэ
Элэс гынан хаалыма
Ааһар кэмнэ саһыма
Тохтуу түһүүй, барыма.

ЫРА ТЫЛА — ЫРЫА

Ырам тыллар — ырыа тыла
Мин сүрэхпэр иитиллэбин
Ырам тыына — ырыам тыла
Мин ийэ куппар тыллабын

Иэйэр кутум — ырыа кутум
Уран тылбар уһуллабын
Добуһуолга, кэрэ куоласка
Дьүөрэлэһэ кутуллабын

Мин күндүлүөм эйигин
Ыра ыһыабын тылынан
Толору ырыа куттаах
Кыынньар изйии кымыһынан

Сынньан, сылаанный доборуом,
Сылаас сыдыай тыллартан

Маньный, астын сэгэриэм
Ыралаах ымыы ырыаттан
Ыраланарым тухары
Ырыа мин сүрэхпэр уйалаах
Санаам сахалыы саргыта
Ырыам тылыгар тыыннаах

16.12.2003

КҮННЭЭХ КҮН

Саппарах, ардахтаах күннэр
Санаабар, дууһабар элбэхтэр.
Тубардаах, дьыбардаах кэмнэр
Тохтообут курдуктар сүрэхпэр.

Күн ууһун оҕото буоламмын
Күн тыгар күнэ үүннэбинэ
Күлэ-үөрэ, чэпчии түһэбин
Күүс сэниэ куппар эбэбин.

Күн ууһун сороҕо буоламмын
Күөммэр күннүү санаа инэр
Өйүм-санаам өргөс тымтыгар
Күн уотун сыдьаайа тыгар.

Күүтэrim ахтарым аламаҕайа,
Күнүм күлүмүрдэс күүс утаҕа.
Күнтэн ордук күндү сүдүнү
Күндүргэтэrim суох эбит аны.

Арчылыы дьалбыйар аатталым
Аламай маҕан күнүм сырдыга.
Күнүстэри түүммүн көлбөрүт
Сылааһынан сыдьаайа сырыт.

2004 с.

КУЙААС

Сайынгы өнгүрүк куйаас
Санаабын саба тууйда
Бүтүннүү бүтэй сылаас
Бүрүйэ бүтэйдии кууста.

Күн күлүмүрдэс чабыла
Харабы симнэрэ саатырдар
Итии имэнгнээх салгын
Иннибин ыла итииргэтэр.

Тыыным быарым ыгылла
Тынгыхтыы барбах тыынным
Утатан хатан уурастаан
Ууга умсарга таластым.

Сөрүүн ууга сөтүөлүүр
Абыраллаах дабаны
Тыыны кэнгэтэр тымныы уу
Астыннарар да бабаны.

КҮНТЭН КҮН

Түгэнтэн түгэн
түбэхэн иһэринг түргэниэн
Күнтэн-күн
күрэнэн иһэринг күлүмэбиэн
Ыйтан-ый
ыган иһэринг ыксалыан
Сылтан-сыл
сыылан иһэринг сыыдамыан.

Кэлин биллим
эн айанын хас хардыытын
Хаһан да хатыламмат
харданы эрэйэр атылын
Ааһа барар дыйллар
саһгата суох ыйытыктарын
Кэлэн иһэр кэмнэр
кээмэйэ суох сылыктарын.
Истэр буоллум
изйэр ис турукпунан
Сүтэр хонуктар
сүпсүлгэннээх түбүктэрин
Сүрэхпэр ингэринним
сүрбэр-куппар эбинним
Сүдү өбүгэлэрим
сүппэт өлбөт сүбэлэрин.

Итэбэстээхпин билинэн
итэбэлбэр ингэ изйдим
Эрэйдээхпин этэммин
эрэлбэр элэ энгээннээтим
Хоруйун булбатах
хомолтолоох санааларбын
Кимиэхэ да буолбатах
хоронг бэйэбэр этинним.

2004.

МАДЬЫНЫЛАР

(Саха омук тыынын илдьэ сылдыар мас тардыһыы биһирэмнээх оонньуутун өрө тутан, омук киэн туттуутугар таһаарбыт, Саха Республикатын Мас тардыыга федерациятын төрүттээччигэ, сахаттан бастакы маастарга **Харатаай Бүөтүргэ** уонна норуолпут албан аатын аар саарга аатырдар килбиэннээх **Мадьыныларга** аныыбын.

автор **Уххан.**)

**Турун, туойун айхаллыы,
Туругурдун улуу тургутуу!
Бүгүн алгыыбыт сахалыы,
Мадьынылары уруйдуу!**

Сылайбат сылба-сындааһын
Көбүрээбэт күүстээх сэниэ
Быстыбат былалаах былчын
Туллубат тулуурдаах тутуу!

**Биэс тарбах биһирэмэ
Тирэх-тилэх титирэһэ,
Иэн-ингиир имигэһэ
Мас тардыы күрэбэ!**

Ытарчалыыр ытыс-хары
Тирэниилээх тимир тилэх,
Бэтиннэрэр бэгэччэк, бүлгүн
Оонньуур көрүлүүр бу бүгүн.

Мардыа күүстээх мааныланар
Мадьынылар күрэстэрэ
Мабыар кыах-уох өргөһө
Мас тардыытын өрөгөһө!

**Турун, туойун айхаллыы,
Туругурдун улуу тургутуу!
Бүгүн алгыыбыт сахалыы,
Мадьынылары уруйдуу!**

Саха омук туйгуннара
Ытык түрүөх ыччаттара,
Модун санаа мургуннара
Удьуор харалы уолаттара.

Ким кимэ дынгэ, дьэ, биллэн
Киэннээх түөһэ килбэйиэ,
Туох туга чахчы тургуйан
Дьоһун дьоло кылбайыа!

**Биэс тарбах биһирэмэ,
Тирэх-тилэх титирэһэ,
Иэн-ингиир имигэһэ,
Мас тардыы күрэбэ!**

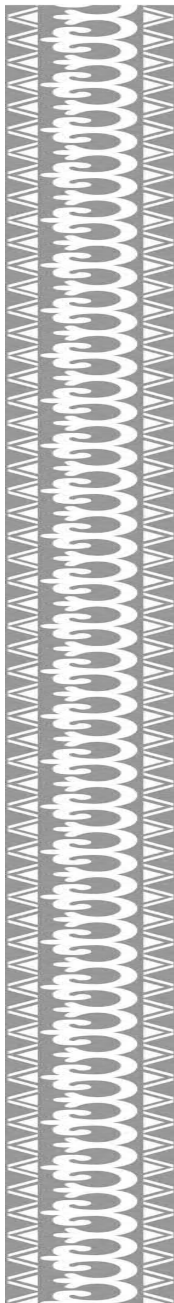
Күүстээх санаабыт күүлэйэ
Күүрэр өҥсө, өй күрэхэ,
Саха омук үгэс оонньуута
Саатыыр,сатыыр дьарыга!

**Турун, туойун айхаллыы,
Туругурдун улуу тургутуу!
Бүгүн алгыыбыт сахалыы,
Мадьынылары уруйдуу!**

**Соргу тосхойдун,
күүстээх кыайдын!
Дьоллоох бэлиэ,
дьолуо билиэ!**

(**Өҥсө** – нервы, **Дьолуо** – фортуна, удача)
Бүлүү к. Кулун тутар 20 к. 2004 с.

МУУС ДЬЫЛБА

(Иилимэн күөлгэ 1944 с олунньу 23 к. 2800 сэбиэс-кэй саллаат күөл унгуоргутугар ордууламмыт өстөөххө түүн атаакалаабыта. Олор истэригэр 500-чэ Саха сирит-тэн ынгырыллыбыт байыастартан тангыллыбыт туспа хай-ыһар биригээдэтэ баара. Түүн булумахтанан, халлаан сыр-дыырыгар күөл ортотугар буолан биэрбиттэрэ. Ньизмэстэр бумбалаабыттара, ытыалаабыттара. Икки ангаар тыһыынча саллаат Иилимэн күөл түгэбэр тимир-битэ. Сахалартан ахсааннаах ордубута..

Поэт Уйбаан Доосо Улуу поэт Семен Данилов кэри-эһигэр суруйбут анабыл хоһоонугар мелодист, ырыаһыт Алексей Егоров бэртээхэй ырыа суруйбута. Бу киинэбэ анаан режиссер Никита Аржаков көрдөһүүтүнэн ол ырыа матыыбыгар сөп түбэһиннэрэн сана анал тыл сурулунна.

(Автор Уххан.)

Иилимэн күөлгэ түүнүгү кыргыһы
Сахам сирин өлүүннэн харааһыннарта
Олунньу ый халыг хаарын оймуу
Хайыһар биригээдэтэ кимэн кииртэ.

Эмискэ тоһунна

Эбэ халыг килиэ мууһа

Үөһэттэн түһэр өлүү этинэ

Идэмэрдээх издээнинэн дьааһыйбыта

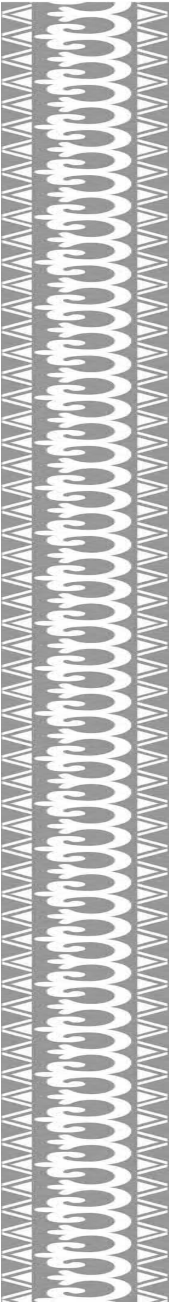
Саха омук кэскилэ, тохтоон ылбыта.

Сүрэхтэри этитэр сүдү халлаан
Эппэт кэлэбэй буолбута онно
Муус Дьылба үөһэттэн көрдөрбүтүнэн
Айыы дьонун хаанынан үһуннарбыта.

Уолаттарбыт бааллара буоллун ньи
Уйадыһа суох этэ сахам дьоно
Умсубут сүрэхтэр тапталлара
Угуттуо этэ билигин да бар дьону

Быралыйар бырастыы эдэр доборум
Эн кыһын муус сыһыанга былдьанна
Дьыбардаах дойдубут силлиэрэр..
Муус ууллуо, таптал ньургунунга тиллиэ..

2004-02-02.

ААС ИЙЭ ОБОЛОРУН КҮРЭНЭ (Аас Ийэ- Азия)

Аан тыл:

Аас Ийэ сирин
оболорун күөн көрсүһэр
түмэн түһүлгэлэрин биһигэ —
Улуу Туймаада Эбэ Хотун!

Сах үйэ сабаттан
Сахсарыга олохтоох
Сах-саха бараххан,
Санаатын сайа салайан,

Аас Ийэ
кэнчээри ыччатыгар
ахталыйан түһэр
аман алгыһын анаан,

быйыл, үһүс төгүлүн,
ыччат дьон Ытык Түһүлгэтин,
обо дьон күрэс оонньуутун
тэрийэн, тэнитэн ыытар,

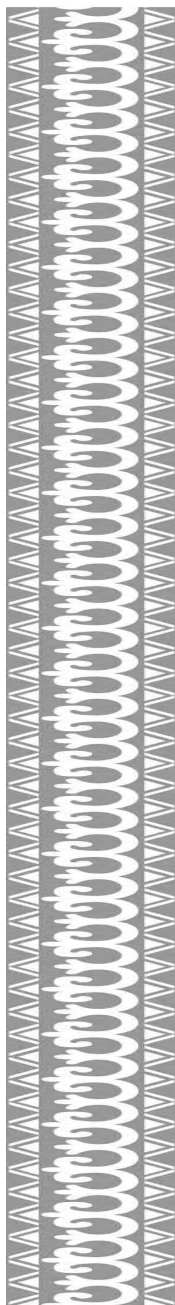
дьоллоох дьоро күнэ,
дьолуо билиэ түгэнэ
күлэ, үөрэ күлүмүрдүү
үүннэ ини оболор!

Орто Туруу Бараан Дойду,
Ур Аан Тус хайысхалаах
Аас Ийэ сирин
кэлэр кэнчээри ыччатын,

Өрөгөйдөөх ырыатын
өргөс-кылаан дьолуотун,
өрө көтөбө туойар кэммит
туругурда ини доботтоор!

**Бүгүн, Саргылаах Сахаада, Улуу
Туймаада хочото, Ытык Сахсары сирэ,
Аас Ийэни айхаллыр! Ураанхай ай-
мабын уруйдуур!**

**Туругурдун, Аас Ийэ оболорун дойду-
лар икки ардыларынаабы үһүс күрэс
оонньууларын күөн-түһүлгэтэ!**

Аас Ийэ оџолоро!

Аас салгын тыыннаах
Аас Сир Ийэ дойдулаах
Үс саха, үс хоро холбоспут
Ураанхай биинин оџолоро!

Күөн-күрэс көрсүһэ,
Аат-суол былдьаһа,
Саха сирийн ааттан
Сэргэ тула муһунна!

Бүгүн, ыллыыр туойар
Саргылаах Сахаада,
Улуу Туймаада туоната
Сахсары Ытык сирэ!

Күрэс түһүлгэ тэрийнэ
Күүлэй ыһыах ыста!
Күн ууһугар уруй ууна
Аас Ийэбэ айхал эттэ!

Бүгүн, үөрэр үткүүлүүр
Күөгэйэр күрэс көбө,
Чэлгийэр чэгийэн чэбдик
Чөл олох түһүлгэтэ!

* * *

*Сымса-сылбырба,
мургун-туйгун,
Халбас-хапсабай,
күүстээх-уохтаах,
Түргэн-бэргэн,
мардыа-мадьыны,
Хорсун-хоһуун,
дьулуур-тулуур,*

***Бүгүн — эн күнүн
сулуһа тыгар!
Албан аатын —
бэйэн аттыгар!***

Сырбай-татай,
куо-мэтэкэй,
кырыытынан дугуммут
кыыс оџо кылаана!

Улдьаа мэник,
уола хаан

уолугунан тыыммыт
уол оѳо бэрдэ!
Бүгүн, эн күнүн
сулуһа тыгар!
Албан аатын —
бэйэнг аттыгар!

* * *

Уруй-туску, ураанхай аймабар!
Айхал-мичил, Аас Ийэбэ!
Кэлэр кэскил кэбэлийбэтин!
Саргы Дьаалы салалыннын!
Уруй-Туску!!
Уруй! Айхал!!

* * *

Быһаары:

Азия түнҥ былыргы уонна билингҥи кыраныссалара да, өйдөбүллэрэ да уларыһылардаах. Ураанхай аймаба олорбут хотугу эр тус (мужской) тымны тыыннаах (-) хайысхатынан түһүүлэммитэ. Ур Аан Тус диэн ааттыылара. Тыһы имнээх (жен.) сылаас хайысха (+) Аан Тус дэнэрэ.

Аас Ийэ – Азия. Куйаар тутулун быһаарыыга Ийэ уонна Сир биир өйдөбүллээх. Аҕа уонна Халлаан эмиэ биир өйдөбүллээх. Аас сир.

Аас элбэх өйдөбүллээх. Аас салгынаах, тымны ааһар (прохладный) салгыннаах сир. Аас биир өйдөбүлэ маҕан. Аастыйбыт баттах. Муударас, былыргы аастыйбыт өйдөбүлүн илдьэ сылдьар Аас — ааспыттаах өйдөбүлэ. Азияны былыргы сахалыы “Аас Ийэ” диирбит сөп.

“Аас Ийэ оболорун” оонньуута — Игры “Дети Азии”.

“Аас Ийэ оболорун” күрэс оонньуута — спортивные игры “Дети Азии”

Сир Ийэ – Сирия. Аас Сир Ийэ – Ассирия. Аас Ийэ – Азия.

“Аас Ийэ оболоро” — туһуламмат хайысха, тэрээһин, тэримтэ, дьайаан аата.

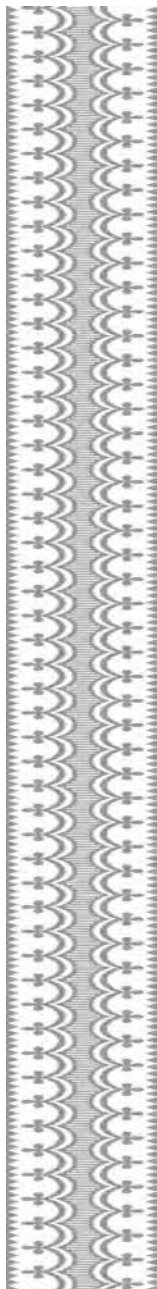
Сахаада – сахалардаах сир (сахалар олоһор сирдэрэ).

Ур Аан Хай – ураанхай. Үс хоро, үс саха барыта киирэр.

Дьолуо — фортуна, удача. Дьол — счастье. **“Дьолуо билиэ!”** былыргылыы алгыс кэриэтэ ситиһиини, кыайыны, табыллыыны бабаран этии.

(Уххан).
5-5-2004.

УРУУКАП СЭМЭН ТИИТЭБИСКЭ

Сэлэлээн турар тииттэртэн
Сэмэй бэйэнг кыбыстыбакка
Сэллэйэн улаханын да бэрт...
Сэмэн Тиитэбис Уруукап.
Айылба биэртин хайяххыный,
Ама, хайдах кистиэххиний,
Атын киһибин диэххиний...

Сэппэрээк саба киһини
Сэниир, сэмэлиир эрдэхтэринэ
Сэрэйбитинг эбитэ дуу...
Сэппэрээктэн титирик буолуохпун,
Сэрэнэн миигин өйөөбүтүг
Сэтэриир санаабын өйдөөбүтүг.

Уруккуларын туппутунан сылдыар
«Улуу» кырдыаҕастартан уратылаах
Саҥа, көнгүл, хорсун санааттан
Саха туһатын булар саҥнаах
Уруукап убайым урут ууммутун
Уруучукаттан чэбдийбит ытыскын.

Хайа да былааска хагдарыйбат
Хабыс харыйа куттаахтар
Хатыылаах сыһыаннарын уйан
Хатарыллан, хатыһан, эриһэн
Хата билигин да сүрэжим уйан
Хатыаппайдаһабын тулуйан.

Улахан тиити уйадыа көрдөхпүнэ
Убай курдук убастыы саныыр
Уйан сүрэхтээх киһиэхэ Уруукапка
«Уруй буоллун!» — диэн уһуутуохпун
Тоҕо эрэ саныыр эбиппин
Толкуйбун анаан кэбиспиппин.

Ама дьонтон атыннык саныыр
Айар куттаах аһаҕас дьонҥор
Алгыс-сүбэ бөҕөтүн этэнгин
Эн бүгүн, олох үөһүгэр, этэнгин.
Онтон астына үөрэбин эн тускар
Махтанабын сүбэбэр, алгыскаар.

Ытыктыбын, эн ыраас ытыскын
Астына аабабын эн тылбааскын
Өтө көрөр өйдөбүллээх санаабын
«Хотуталаан» кэбинэр хоһоонноргун
Сурах буолбут суус суруйууларгын,
Киэн туттабын, киһилии сыһыангын.

Хаһан эрэ сэрэтэ эппитинг курдук —
«...олобум суола халысхан,
ардыгар буолар ыар аххан..»-
— Очотугар Айыыларбын алгыыбын
Доботторбун, атастарбын саныыбын
Тиитэбискэ тийбит киһи диибин...

2003 с.

*Бүлүү народнай театрын режиссеругар,
Саха, айар куттаах хоһуун дьахтарыгар*

М.А. СОКОЛОВАҒА АНЫЫБЫН

Саха туһа диэн
санааннан салайтаран
Киһи туһа диэн
кимиилээхтик киирсэн
Кэрэ эйгэтин кэнгэтэр
идэ Иэйиэхситтээх
Айар үлэ аартыгынан
арбардар Айыыһыттаах
Хайа да бэйэлээҕи
сэргэтэ, сэргэхситэ
Дьаһайа, дьайа сылдыар
дорҕоонноох саҥалаах
Сүүс да киһи сүбэтиттэн
сүрүнүн булааччы
Оонньуу көр ортотугар
оргуйар киин буолааччы

Кимий диэтэргит:

Астык, мааны дьүүгэбит
ааспат-арахпат доҕорбут

Дьэ ол, эдьийбит
Соколова суоһалдьыйар
Дьэ ити, маамабыт
Маргарита маталдьыйар
Кута-сүрэ куталдьыйар,
кута-симэ дьалбыйар.

Олох аһытын ньулуунун
ааба аһарынан
Дьон тылын-өһүн
ыараханын тулуйан
Тус бэйэнг эрэ туһабын
туура умнан
Аһабас сүрэххэр
айар үлэбин абаан
Атарасыйбыты
атабастаммыты өйөөн
Айыыг дьонун
амараххынан албаан
Айаннаан иһэбин
саха хоһуун дьахтара
Аһабастык,
аламабай санаалыы көнөтүк.

Дьылба хаан дьаһааба кытаанах
Одун хаан онгоһуута уларыыбат
Чынгыс хаан ыйааба уталыйбат
Арай төлкөн эйиэнэ – бэйэнг илиигэр.

Бабар эн олобунг
сибэккииннэн симэмметэх да буоллун
Бабар эн соробунг
соргута тостубут да буоллун
Бабар эн ыра баба санаанг
ситэ туолбатах да буоллун
Бабар эн талбыт идэнг
татым олобу таайбыт да буоллун!

Эн элбэх киһи
эрэийн чэпчэтиспит
чиэстээххин!
Эн элбэх киһиэхэ
үөрүү төрөппүт
ийэли илгэлээххин!

Эн элбэх санаа
оонньуутун онгорбут
айар хомуһуннааххын!
Эн дьон туһа
дьоһууннааххын*,
саханг дьоло дьоллооххун!
Эн, эдьийбит,
киһи киһитэ дэнэр –
киэннээххин!*

2003 с.

(дьоһуун – достоинство, киэн – гордость)

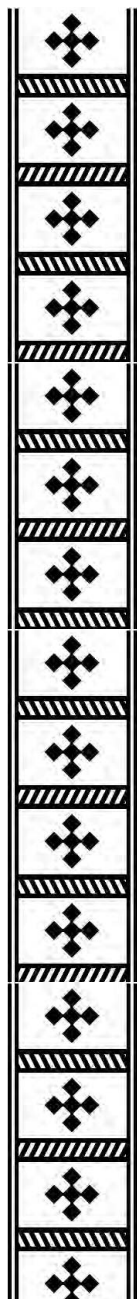

**КӨРӨ-КҮЛЭ, ЭБЭЛЭЭХ ЭРИДЬИЭС...
ЭЛЭС-ЭЛЭК, СУУС ХОҮООННОР**

Тоқоол бұл ойы

лдьу-солдьу онгуллаах
лордьу-туруору онгуулаах
лоо-молоо көрүүлээх

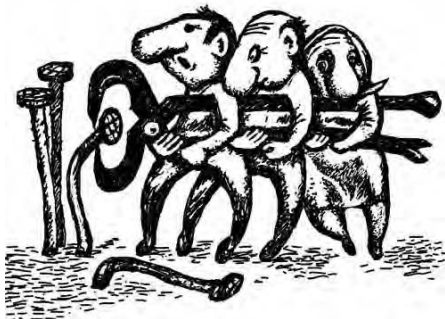
Олох-дьаһах олбохтоох
Олус элбэх олуйуулаах
Онно-манна тиксиилээх
Онгоро-ситэрэ туруулаах
Онгор-быһар олуктаах
Оной – сонгой туттуулаах
Отой бүтэй оноруулаах
Олох-дьаһах туһунан
Омун-төлөн олбохтоох
Остуоруйабын сэргээн
Оной-сонгой көрүҥ
Олбохторго олорунг!

Хобдох-ибдэх хоһоонноох
Хомолто хобордоохтоох
Хомоһой тыл хоргуннаах
Хооруйан этэр этиилээх
Хотуур сүгэ тутуурдаах
Хоту собуруу хомуллубут
Хоро омуктуу холоонноох
Хотон таһа ыырдаах
Хоп-сип хоболоох
Хойох хото хосторуулаах
Хотон баран тэиилээх
Хоонньуга киирэр эрийиилээх
Холбоон-илбээн эрийиилээх
Хоһооннорукпун истинг
Хоолдьуккутун хонкутун
Хоттуустаргытын устунг!

Үһү-таамах үһүйээннээх
Үгүс элбэх таайыылаах
Үрүт үөһэ таарыйыылаах
Үтүмэх тыла хаарыйылаах
Үмүрүтэ тарбааһыннаах
Үлүһүйэр үөрүүлээх
Үтүмэн элбэх үөгүүлээх
Үтүө дьону үөбүүлээх
Үгүрү үгүс күөгүлээх
Үөлэн ылан сизэиннээх
Үөр дьону үтүрүйүүлээх
Үөскэ киирэр үөтүүлээх
Үөмэ сылдыар үгэстээх

Үөһнээх улахан истээх
Үс эрэ тиистээх
Үргүлдү ыйыстар
Үһүктүүрүкпүн истин
Үөрбүтэ буолангыт
Үөскүтүн таттарыман
Үтүлүккүтүн үстүгү!

Мааны дьону матарыылаах
Мара дьону марбатыылаах
Мээнэ дьону мэрдэтиилээх
Тойот дьону тонсуйуулаах
Тохтоон биэрти тобуйуулаах
Хотут дьону хотутуулаах
Хотойор сириҥ хохуйуулаах
Хоройор сири хомуруйуулаах
Кыыс аймагы кыбытыылаах
Кычыкылатар кыыбажалаах
Кымаахтыыр кыдыктаах
Ыкса кэлбити ытырыылаах
Тэйэн биэрбэти тэбиилээх
Сыста түспүтү сырбатыылаах
Сыыла сылдьан сыллаһыылаах
Ойон биэрбэтэҕи охторуулаах
Оронго тийэ сосуһуулаах
Омун-төлөн олбохтоох
Олонхочооммун оройдоон
Ордук-хоһу санаабакка
Ол-бу диэкки көрбөккө
Олооччуларгытын устун!

Билии-үөрэх быһыыгар
Биибэлиирэ тутуурдаах
Биирдэ эмэ үлэбэ
Биллэр кэмчи тулуурдаах

Ийэ аҕа идэһэтинэн
Иитиллэр иэстээх
Иэмэх талах курдук
Имиллэ-хомулла охсор
Искуустубаннай аҥаардаах
Интэриниэтинэн ииригирэр
Инэстирээннэй тыллаах
Эриһиэбин баҕардабына
Эрэстэрээннэй ырыалаах
Сэбэрэмизиннэй муодунай
Сэбилэниилээх муочунай
Уолугун иһигэр уе-лаах
Хармаанын аайы хаччылаах
Тырабаһын аайа тыһынчалаах
Тыыннаах санга саха
Тыынарын этэрин эһиги
Тыыммакка олорон истинг,
Тыытыһарга бэлэмнэнинг
Тыгыраххытын хомунунг!

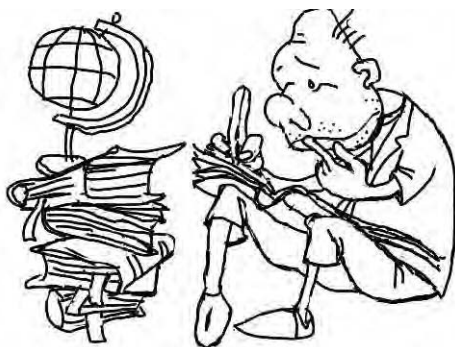
Кэрэхсээбэтэбин кэпсиир
Кэлэйдэбинэ эмиэ кэпсиир
Кэтэспэтэххэ кэлэр
Кэтэстэххэ кэлбэт
Кэдэрги таттарыылаах
Кэрдэн иһэр тэтимнээх
Кэлээт этэр – илэ этэр
Кэмэ суох ирдэбиллээх
Кэрээнэ суох кэмэлдьилээх
Кэмчилээбэт, хаһааммат
Кэлэр иһэр көлүөнэ
Кэлэбэйдээбэт кэбэтэ
Кэскиллэрдээх өрүөлэ
Кэтэмэбэйдээбэккэ эрэ
Кэпси кэбийэ турарбын
Кэлинг истинг атастаар
Кэмчиэрийбитэ буолуоманг
Кэтиинчэлэргитин устунг!

Ыра санаа ыкка барда
Ыыра арда хайа барда
Ырыа тойук ыккы арда
Ыраах айан суолунан
Ыккый ойуур быыһынан
Ытыы сонгуу бара турда
Ырыынагым ыкпыт-түкпүт

Ыран бүппүт үйэтэ
Ыга үктээн биэрбит
Ынтах-бэттэх ырыатын
Ынчык-хончук да буоллар
Ылынг истинг доботтоор
Ыманнаҥа олоруман
Ыыра арда баардаах
Ыы-дьаар сыттаах
Ыстааннаргытан устун!

Сүүлүк албын сүрдээх
Сүүрбэ биирис үйэ
Сүүлэ киирэн сүгүннээбэт
Сүллүгэс саҕаны сүгээт
Сүүрэ сылдьан үгэннээбит
Сүүнэ дойду олоҕор
Сүрүнүн булбакка тиэтэйбит
Сүһүөбэр турбакка издэйбит
Сүпсүлгэннээх ырыатын
Сүүрпүрүстэрдээх тойугун
Сүөргүлүү хайыы сатааман
Сүөлүргүү хайгыы барыман
Сыана быһа сыаналааман
Сыаннан-арыыннан аҕааман
Сыалыһар быарыныы сымнаан
Сыылла сылдьан истинг
Сыалдьаларгытын устун!

Туруу дьонун дьолун
Туруулаһар туһугар
Туоһу эрэ туохтаары
Тугун эрэ суохтаары
Туруу бараан дойдуга

Турбутунан төрөөт
Тура-ойо сылдьар
Тугун да кэрэйбэт
Туохха да тизтэйбэт
Туохтан да издэйбэт
Туохтаах эрэ киһигит
Туоҕу туох диирин
Тулуйангыт истинг,
Тупсан биэринг
Турукка кииринг
Туоххут иһигэр
Туоххут эмитэ
Турар буоллабына
Турдар турдун
Туругура турдун
Турууһуккутун устун!

Көҥүл бара сатаабыт
Көтөх мунгунан көннүөрбүт
Көнөн туран испит
Көмүс алмаас көтөллөөх
Көлүөнэлэргэ уурунуулаах
Көрдөр харахпыт дьүккэтэ
Көтүрдэр тииспит миилэтэ
Көмөлтөлөөх кэмнэрбит
Көгөстөөх көмөлтөтө
Көөрөттө көҥнө тохтон
Көҥүлэ көстө көлөөбүрэн
Көрдөрбүтүнэн көлбөбүрэн
Көөчүктүү-көөчүктүү
Көҥө аньһан ааспытын
Көтө-дайа турбутун
Көкөттөрүм обургулар
Көтүрдэр тиистэрим
Көрдөр харахтарым
Көрбүккүт дуо эһиги?
Быраап сокуон былдьаһан
Былаах бэчээт онгостуна
Быыппастыбыт кэммитин
Былаас сылаас иһин
Быыһас сыата сиэри
Быыбардаабыт сылларбытын
Быраат убай элбээн
Былаат-илээт солбуйан
Быыһын ардын холбуйан
Быычыгыраппакка хомуйан

Быыһыбыт диэн ааттаан
Быраҕан барбыттара абатын
Быһаан ылых ким баарый
Быһаарбыккыт дуо, эһиги?

Сиртэн хостонор баайы
Ситэн-хотон сиэри
Сиэри-туому умнан
Сиикэйгэ киллэрэн
Сирбит үтүөтүн ыллылар
Сиритэ хаһан сиидэлээн
Симэһиннэрин эмтилэр
Силгэ быччын араара
Силиилэрин сиэтилэр
Сибилигин бу туран
Силигилээн барыахпытын
Симмитигэр да түһэн
Ситэн булан ылыахпытын
Ситэ-хото өйдөөбөппүн
Сибигинэһэ олоруман
Сисигирэһэ күлүмэн
Сирэйгитин саптыман!

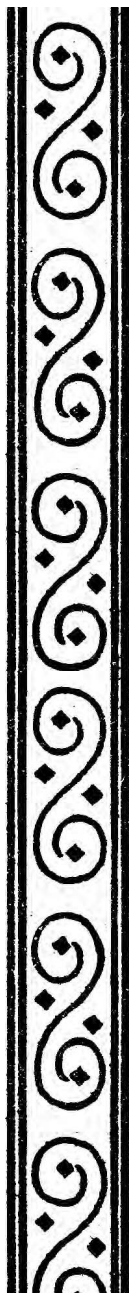
Бэлэми кэтэһэ үөрэнэн
Бэйэ-бэйэбитин уксуһан
Бэттэх антах суксуруһан
Бэлэспит куура үөхсүһэн
Бэрт былдьаһа бөлүөхсүһэн

Бэйэбит киирэн биэрдибит
Бэдэри саһылга буккуйан
Бэйэ киэнин бутуйан
Бэлэхтээн кэбистибит
Бизэрэн да бараммыт
Бэриммиппит түргэнин
Билиммэппит эбитин
Билигин бу этэбин.
Биллэхтэрим эһиги
Биһириигит дуо ону?
Тойон-хотун өттүбүт
Тот олобун онгостунан
Тооторуһа хаамтылар
Тобох-ибэх хаалбытын
Тобоҕолоору мустан
Торбон эһэли сыыллан
Тоҕой аайы тоһуйалларын
Топпут аччыгы өйдөөбөтүн
Торбон тоту өйөөбөтүн
Тоҕотун бэйэм билбэккэ
Тойуктарыкпар туойарбын.
Тоҕойуктарыам эһиги
Тобулан кулун эрэ!

Кыһылы кыайан өрүттүбүт
Кыайар-хотор өттүбүт
Кыаммат-түгэммэт дьылбатын
Кыра дьон кыһалбатын
Кытыы сир кыамматын
Кыһын сайын кыһарбанын
Кымаардаабат буолтарын
Кырамтатын ордорбуттарын
Кырыылаан кылбатан
Кылыһахтаах куолаһпар
Кытыннара турбуппун
Кыһаттарыам эһиги,
Кырбыаххыт да буоллар,
Кыайан отой өйдөөбөппүн!

Үөһэттэн салаллан
Үөдэнтэн үөрүүлэнэн
Үөбүллэн үүрүллэр
Үөрбэҕэ үөлүллэр
Үтүрүллэр хабырыллар
Үйэлэрдээх эбиппитин
Үүнэр кэлэр үйэҕэ

Үөрэх буолбатабын
Үһүктэрбэр киллэрэн
Үлүһүйэн эрэрим
Үчүгэйин куһаҕанын
Үөбүөххүт да буоллар
Үөтэн ситэн өйдөөбөтүм!.

Улуустарбытын ууратар
Уураахтар иһэллэр
Өрөспүүбүлүкэни өһөрөр
Өйдөбүллэр үөскээтилэр
Уобаласка буоласка
Уолдьаһахпыт буоллаҕа
Холуонһаҕа хомуллан
Холбоһуохпут сыттаҕа
Маска олорор кубаны
Мааныларга холооммут
Манһаһаҕа диэммит
Манаһахпыт буоллаҕа
Оройуоммутугар төннөн
Олоруохпут турдаҕа
Ону эмиэ тоҕо
Олонҕобор холбообуппун
Оройдоппокко турабын.

Иккилиирэ сүбэлээх
Игирэлиирэ төбөлөөх
Иллэнэн Түмэннэнэн
Иэҕиллибиппит баара
Бирисээгэлээх бирицидиэн
Биһиэхэ эмиэ баара
Бырта сыата буолбут
Былдьаһыктаах холдьоһуктаах
Барабыталыстыба да баара
Онтубут суолтатын
Ордубут тобобун
Олоччу сотоорулар
Отуйкаҕа олордоорулар
Олоотоһоллорун туһунан
Оҕорон көрө олонголоон
Ордон тупсан тахсыахпын
Ончу өйдөөбөппүн!

Ынчык тийбэт ыраахтан
Ытыллыбыт ЫНКБД-ы
Ыннарааттан ЫМЧыС
Ыҥырыллыбыт ЫМБД-ы

Боломуочунай борукуруор
Чолнуочунай чонуобунньук
Чинэйбит чиниэбинньик
Куруубай кураатар
Курубаһыт араатар
Анарааттан аналлаах
Аллаах аппараат
Бэриkkэ бэлэһирэр
Бэлэм аях бэлиитикэ
Эккирии сылдыар
Эккэһит экэниэмикэ.
Үлэтэ хамнаһа суох
Үөрэх үөһэ үөрэх
Онтон да атын
Айаххытын атын!

Бырааппытын барытын
Былдыаан ылан бараннар
Бэйэбитин салайынан
Бэлэскитин бүөлэнинг,
Көңүлбүтүн күөмчүлээт
Көрүнүн-истининг
Баайбытын үллэстээт
Баһылаан барбарын
Диэхтэрэ турдаба,
Диэбиттэрэ дабаны.

Итэбэли эрэли
Иитин-сабатын
Иилэн ыланнар
Иисуска иитиллэргэ
Ийэ итэбэли умнарға

Ийэ тылы тумнарга
Иһэр инники көлүөнэбэ
Иитиллэр айа кэриэтэ
Иитэр-такайар үлэбэ
Иниструукция онгоһулан
Иниститууттарга тарбанна.

Ыччатын ыратын
Ыһыктан кэбиспит
Эдэрин эйэтин
Эһэн кэбиспит
«Эллэй» биибэни
Эмсэх туттарбыт
Кэнчээритин кэскилин
Кэбийиэх курдук
«Кэскил» арыгыннан
Кэһиилээбит, кэбилээбит
«Сайсары» буокканнан
Санаатын сайбаабыт
Саһыл саҕалаах
Сатаҕай салалта
Сарсынныны сатыырын
Саһастарыам эһиги,
Санаабыккыт дуо?

Быыбартан быыбарга
Бырда быста бырданхалаһар
Бытыылкалаах орохпут
Быыппастар олохпут
Бырыһыана кыччаан
Быччаххайа элбээн
Былаастан тэйэн
Былаһынан атан
Быыһанарын быыһамматын
Бырааттарыам эһиги,
Бырыһыаннаан этинг эрэ?

Улуу убайдарбыт
Уһун көнө өһүөлээхтэрбит
Уйгулаах олохпут
Уталыйбат укулаатын
Умна тэмнэ иликкитинэ
Ууран тутан биэрэллэрин
Улугура илик буоллаххытына
Убайдарым обургулар,
Ууран кулунг эрэ!
Таралыйа сытаммыт

Таптаһа-таптаһа
 Таалалыыр олохпут
 Талбытынан дьаһанар
 Тааба таах салайынар
 Таһаарыылаахтык үлэлиир
 Табаарынай олбохпут
 Таабырынын таайтарыытын
 Таайдарым эрэ буолларгыт
 Таба этинг эрэ!

Үлэ-хамнас үгэнниир,
 Үүт-сүөгэй үрүлүйэр,
 Үөрэх-билии чэпчиир,
 Үп- хаччы үөтэлиир,
 Үрүҥ-маҕан субаланар,
 Үөрэ-көтө дьоллонор,
 Үөскүү- төрүү үксүүр
 Үйэлэрикпит үүнэрин
 Үөмөн тийэн кэлэрин
 Үгүс хаары ууларбыт
 Үрүҥ баттах оҕонньоттор
 Үөтөн кулунг эрэ!

Дьокуут туһа дьокутааттар,
 Саха туһа салайааччылар,
 Бар дьон баһылыктара,
 Тонг дойду тойотторо,
 Кэлии омук кэрэлэрэ
 Кэлэбэйдээбэт кэбэлэрэ
 Кэлинг эрэ кэккэлэһинг
 Кэпсээннэрикпин кэрэһилээнг,
 Кэскиллэрбин түстээн!
 Эниги да бааргыт

Этэр тынар тыллаахыт
Биш да баарбыт
Истигэн кулгаахтаахпыт
Иннинэн сирэйдээхпит
Иэгэйэр икки атахтаахпыт
Ийэ дойдулаахпыт
Аба халлааннаахпыт
Айылба дьүөрэтэ
Айыы хаан аймаба
Аналын булуухтаах
Дьылба хаан ыйааба
Хайаан да туолуухтаах!
Бишэнинэн булуухтаах!

2003 с.

МУМА ЭМЭ - ХОНОООЧ

(Тэтим этэр ырыа-хоһоон)

Туобум эрэ – тута этэ
Этитиэ этэ – этии этэ
Истиэ этэ – кимим эмэ
Тугу эмэ – билиэ этэ

Киһи иирэ – киһиргиир
Кизбэ ирэ – кизбирэр
Чаба ата – чабыланар
Байа тайа – бардамсыйар
Эстэ быста – эмэхсийэр
Кыым ыһа – кыыһыар
Кинг ингэ – кингирэр
Санаа ыга – сангыар
Бэйэ эйэ – бэйэтиттэн
Тэйэ тэйдэр – тэлэнийэр
Быыра быста – быралыйар
Санна ыана – санныйар
Тула аахса – тулаайахсыйар
Тута ахсыы – тутахсыйар
Тугу аһыйа – туоххаһыйар
Кур тууйа – курутуйар
Итии барар – ити барыта
Мин дэнэр – минин
Эн дэнэр – эйэтин
Сүтүк тэбэ – сүтэрбиттэн
Таба талар – тапталын
Тата ата – татахсыппыттан
Бүтүн бүтэ – бүтэрбиттэн
Муна тэнэ – мунгурдаммы-
тыттан.

Төрүт өйө – төрүт үйэ
Төлө көтөр – төлкөтө
Төрүөх тыла – төтөлө
Төрүү өлө – төлөрүүэ
Тата аахса – татахсыйар
Тангар хаата – танхата
Тангары түһэ – танхасыйар
Кэһии кэлэр – кэскилэ
Кэби этэ – кэбириир
Ыйы ыйар – ыйааба
Ыһа сыһа – ыһыллар
Дьыл ылбыыр – дьылбата
Дьыбар аба – дьыбардыйар
Ии эрэлэ – итэбэстийэр
Уу уйулба – уйуһуйар

Кэрбии эмэ – кэбирэтэр
Барыы баайга – баһылатар
Сата ата – сатарытар
Ийэ тылы – итэтийэр
Абас тылы – абылатар
Убай тылы – уталытар
Өркөн өйү – өлүктүтэр
Өнгү-өһү – өлбөөрүтэр
Өйү-төйү – өлүөхсүтэр
Өнсө өлө – өлбөхсүтэр
Куту-сүрү – салытар
Кэлии этэ – кэлэтэр
Быһа таһа – бытарытар
Быыра ата – быралытар
Түбүк үллэ – түбүлэтэр
Халыр гына – халыгыратар
Талыр гына – талыгыратар
Тилир гына – тилигирэтэр
Илии биэрэ – илибирэтэр
Илир гына – илигирэтэр
Итии этэ – итэбэститэр
Илэ тэйэ – илэтитэр.
Онно суобу – олбохсутар
Отой суобу – олохсутар
Манна суобу – манатар
Малтаччыта – матарар.

* * *

Айар ылбыыр – айылбатын
Ата араба – атарахсытар
Сүтүк этэ – сүтүктэтэр
Собо тутта – соботохсутар
Тура барар – туруу бараана
Ойор күнэ – охтор маһа
Уолар уута – сайар салгына
Айгыр силик – айгыраस्ताах
Абыс иилээх – абылаस्ताах
Сабар сабыл – сабалардаах
Ии илии – иилэрдээх
Тобус сирэ – томторболоох
Абыс сирэ – абырахтаах
Сэттэ сирэ – силбиэһиннээх
Сии биир – сибиирдээх
Силик ситэ – силигириир
Сирэм күөбүн – сирин баайын

Ахта тылла — ахтылбаннаах
Хаста аста — хаттыгастаах
Үүрэр үтэр — үтүргэннээх
Кэйэр имэ — кэй бараанын
Эйэ этэр — эйгэлэрин
Или түмэр — илгэлэрин
Байа турар — барбаларын
Сата баһа — сатарытар
Быһа ыта — бытарытар
Сэти этэ — сэтэритэр
Кимэ кэмэ — биллибэт
Кэр дэлэй — кэридэхтэри
Дилэй илэ — дьэлликтэри
Дэлэй бэлэс — дьэилээтибит
Илэ сылдыар — илээттэри
Или түмэ — ирээттээтибит
Бииһи ыһар — бэһиэччиктэри
Бииртэн бири — биһирээтибит

* * *

Кэлэ бара — кэбилээчилэр
Хоро хото — хостооччулар
Хоно тура — хотооччулар
Хайа аһын — хаһааччылар
Сирим аһын — ситээчилэр
Сирэм күөбү — сизээчилэр
Уора туора — уобааччылар
Таабы таах — таһааччылар
Ылса бэрсэ — ыһааччылар
Бэккэ бэрт — бэдэрээччиттэр
Билии тигэ — билээчилэр
Албын саһыл — буолааччылар
Бэлэх-туһах — биэрээчилэр
Туора уобар — тойотторбут
Хойуу хааһы — хотуттарбыт
Баары суохтуур — баайдарбыт
Баарга суохха — баһылыктарбыт
Айах ата — атыланнылар
Антах тэйэ — сууланнылар
Кэриим эрбэх — кэрийбэх
Кэрэ эрбиир — кэрбиир
Кэр дьэбэ — кэрээнэ суох
Кэтэ ээх — кэтэх өйө
Кэп илэ — кэбилээтэ
Топ тобулла — тобулаата

Сүннэ үллэр — сүүлүк үйэ
Сүрэ кута — сүүйтэлээтэ.

Куту гына — кутугунатар
Ээби этэ — эбэрдэлээх
Бары ааба — барбалаах
Үктүү үгэс — үтүктүгэстээх
Үнэр күнгэ — үнкүүлээх
Итиир туолар — итэбэллээх
Дьүөрэ-үөрэ — дьүөрэлээх
Сизэрэ туома — ситэриилээх
Күһүн күлэр — күрэнээһиннээх
Кыһын кыайар — кыһарбанныах
Сааһын сайар — ылаангылаах
Сайын быһа — сайбарааннаах
Салама ыйыыр — сайбарыыннаах
Саха ааттаах — Сахааданы
Сап сабаттан — салбааммыт
Сата баһын — сатааммыт
Аба ууһун — атаанын
Аба тута — самааммыт
Айбыт Айыы — таңгараны
Айа тута — албааммыт
Ситэ хото — сизэрдээммит
Силик ситэр — сирдээммит
Олох тэрийэ — олохтооммут
Онно манна — олоотооммут
Олонхону — хостооммут
Ордук хоһун — буламмыт
Добун үйэ — долобойуттан
Дорбоон тыас — таһааран
Баары бары — барбалаан
Сүппүтү булан — сүрүннээн
Бири биэс — гынаммыт
Сага олобу — тутаммыт
Бары бииргэ — тураммыт
Дьүөрэ үөрэ — сылдыаммыт
Саха аата — Сахааданы
Саргыларын — салайан
Сарсынгылаах — буолаары
Сага танган — сабыабын!
Сандаарыйан тахсыабын!

2003 сыл

КИРИЭСТЭПИЭР...

Кириэстэпиэр,
эн бэйэн малыппабын
мин алгыспар сонноомо.
Олорбут олобун
оломнорун нөнүөлүү
мин олохпор олоотоомо.
Тустаах иннигин
толоруна көрүммэккэ
атын аналга аралдьыйыма.
Олобун остуоруйатын
омнуоларын мэлдьэһэ
ордугумсуйа туттума.
Үчүгэйгинэн эрэ өттөйө
биһирэмнин эрэ билинэ
киһиргии кизбиримэ.

Төрүттэргин бутуйа
 өбүгэлэргин билиминэ
 өһүргэнэ көрүмэ.
Баһылаабытын аанһа
 баарга барытыгар
 бардамсыйыма.
Баартан баар буолбуккун
 баскар батарар
 сүбэни булун.
Тылгын үөрэтэн
 тыыннын уһатар
 һыманы тутус.
Өйгүн өндөтөн
 өйдөбүллэри сөргүтэн
 өлбөккүн онгоһун.
Киһи күннээбин
 балык ыамнаабын
 олох умнума.
Испит-дьинмит
 итэбэспит биһиэнэ
 ииспэрэйэ элбэх.
Оңоойукпут туолар
 оңоһуута онкула
 остуоруйалардаах.
Эн малыыппан,
 мин алгыһым
 иһиттэрэ — итэбэл.
Астарын амтана
 аһатыта-һулууна
 арыый атын-атын.
Киристэпиэр, киһи буол,
 мин сүрэбим көгүлүн
 эн күүһүлээмэ..

2004.

СЫМЫЙА ЭРЭЙЭ

Сымыйаны
кырдыкка буккуйан
сыа-сым курдук
бизербитин
Хаһан да буолбаты
хаһан таһааран
хаахайдаан хааһылаан
ханалыппытын
Туокката суобу
күүркэтэ, үлүннэрэ
туустаан тумалаан
туманнаабытын.
Эппит тылгын
этириэс итэбэйэннэр
элбэх да киһи
эрэйдэннэ
Эрэл санаалара
эстэ элэйэннэр
эйигинныктэн
дьэ кэлэйдэ.

ТУУНГУ КЫЫС

Уонтан тахса сыллаабыта
Уолуппутум дьахтар аймабы.
Салыйбыт куттаах саха кыыһын
«СатамMATтык» хоһуйбутум:
**«...Эчикийэ, эр көрдөөтөххүтүнэ
санаабыт кылгаһыан, сүрүкэтиэн,
сүрэххит бабата сүлүһүннээбиэн!
Харчылаах эрэ хам баттыыр,
Үптээх эрэ үнтү тэпсэр,
Үйэтэ үүннэбинэ,
Хайдах, хайдах буолабыт,
Хаска, төһөбө тииһинэбит
Салыйбыт куттаах,
Сатарыйбыт майгылаах
Сахам кыргытара?»**

Хаһыакка ,кинигэбэ киллэрэ
Саралаабыккыт, мин,
«сымыйа сырайбын»...
Аахтаха аҕыйах сыл ааста
Урукку сизэрбит-майгыбыт
Ханна эрэ сүттэ, саста..
Харчы таңарата
Ханна да буол, баһылаата.
Билигин эдэр саха кыыһын
Эриссэ хайыы барбакка

Эн да буол, ким да буол
Атыылаһар кыахтааххын.
Табах, арыгы курдук...
Талбыккынан дьаабылаа,
Таптаа, бабар таһый...
Түүннү кыргыттар
Күнүһүн атыттар.
Сорох үөрэнэр, үлэлиир,
Сорох ийэ, атаах оҕо.
Арыгы, пиибэ, сокууска —
Анньыһарга ол да сөп.
Табаах да ардыгар
Тардыһарга төрүөт буолар.
Ыал ийэтэ, аҕам дьахтар
Аннын арыгыга атылыыра
Ахсаанга киирбэт үйэтэ
Итэбэйин, итэбэйимэнг
Илэ тийэн кэллэ.
Хаһыаттаан, суруйун,
- «Кирдээх сирэйбин»
Кинигэбэ киллэринг.
Мин билэбин эйигин,
Тугу саныыргын,
Тугунан тыынардын,
Түүннү кыыс...

2004.с

АРЫГЫ АБААҢЫТА

Илэ өйдөөх итэбэстийэн эбитэ дуу
Итириктиир буолуобуттан ылата,
Арыгы абааһыта үөдүйэн, тарбанан,
Айыы дьонуттан арахпакка алтыспыт.

Ылары, быһымах өлүү-сүтүү, дэн-оһол,
Төрүөттэригэр бигэттик олохсуйбут.
Кыдык, дьаллык төрүттэрин туойбут,
Эстэр-быстар төрөппүтүнэн буолбут.

Арыгы, ас бастынгын аатын ылбыт
Айхал, Уруй арыгыта суох ааспат эбит.
Өлүү-сүтүү өйдөбүлэ арыгынан туолбут,
Кыра да үөрүү, хомолто онно кыттыбыт.

Тутахсыйбыты, туоххаһыйбыты, тулаайабы
Туохтан да үчүгэйдик эмтиибин дэммит.
Босхо бас буор ураанхай эрэйдэммит
Кутун-сүрүн арыгыга ууран биэрбит.

Албанар, аһарынар, итэбэһи оһорунар
Арыгы ас бэрдэ буола атыылана сылдьан,
Хас ыал, хас дьиэ аайы киирбит
Хас киһи, хас холумтан аайы ингмит.

Хара санаалаах, Харчы танаралаах
Халыан үйэ тас дьингэр, ис чингэр тийбит.
Арыгы абааһыта кимин-тугун аахсыбакка
Барыбыт санаатын, сүрэбин баайбыт.

Ити барыта, ильдэ иһэр иэдээн олохпут
Итэбэһи толорунар итэбэлбит суобуттан.
Айыы дьонун араҥаччылыыр аналлаах
Айыыбыт үөрэбин атарахсытыттан.

Айыы дьонун, айыы аһылыгын ахсааныгар
Арыгы абааһытын киллэрбиппиттэн.
Сатарыйбыт саламта сахатын туһунан,
Сарсынҥыны, саараама санаабатыттан.

Бэйэ-бэйэбитин сатаан салайбаппытыттан
Отуора хамсыыр олохтон сылайбыппытыттан.
Кимиэхэ да, туохха да итэбэйбэппиттэн
Кэлэр кэскилгэ кэмэ суох эрэммэппиттэн.

Сахам сириҥ саамай улахан абааһыта
Сатарытара, самнарара кимий диэтэргит
Ол, олобун сүтэрбит бэйэбит санаабыт,
Ол, олобун булбут — Арыгы абааһыта!

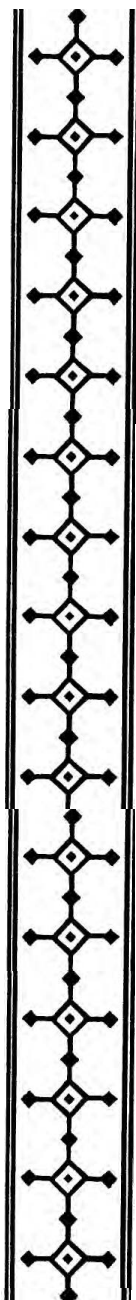

ИЭИИИ АТЫЙЛАНАР

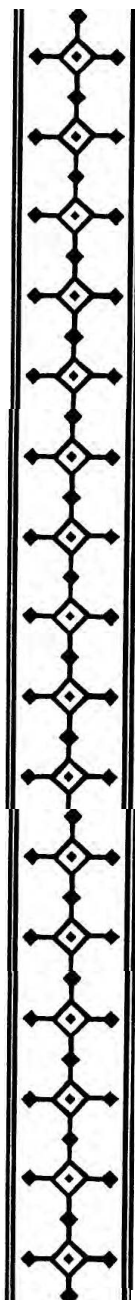
Эргизэн-урбаан,
Солуок-нолуок,
Иэһээн-күүһээн,
Иэдээн-ирдээн,
Түүлээн сиир түһээн.
Былдыры бырыһыан.
Солотуугар солуок
Солуутугар сокуон
Солкуобайдаах соло
Дуоллардаах дуоһунас
Хааһынаттан хамнас
Онуоха эбии:-
Бэрик-ньымаат
Былаат-илээт
Барытын билээт
Өлүүтүн бүтэрээт
Эйиэхэ тиксэр тирээт
Тобобун эргитээт
Биссиитигэр биэрээт
Көссүүтүгэр көрөөт
Отуйкаба олордоот
Кириэһилэтигэр олороот
Кими да билиммэт, бу дирээт!

Албын-түөкэй,
Сымыйа-сиикэй,
Сирэй көрбөх

Соттуллубут өрбөх
Ныланныыр, хаптанныыр
Суолтатыгар ырбанныыр
Барытыгар сөбүлэхэр
Сытан биэрэ сыһыаннаһар
Эргийэ биэрэ энээнгнэхэр
Кыайарга эрэ кыһаллар
Кыахтаахха эрэ кыбыллар
Быыбар үллэһигэр
Бырыһыанга үлэлэхэр
Бэлиитик бэрдэ
Чонуобунньук үтүөтэ
«Аныгы дьокуут» уонна
«Дьокутуутка»
Киртэн сиргэммэт
«Кредииткэ»
Солкуобайга сууламмыт
«Соло-туутка»
Суобаһын суурайан
Киһилиитэ уурайан
Харчыттан атынгга хараарбат
Үптэн уратыга үлүһүйбэт
Дуоһунастан атынгга дуоһуйбат
Дойдулаабымсыйбат,
Омугумсуйбат — маргынаал,
Тыыннаах сыыҥ-сыраан!
Сайар салгыны буортулаан
Сылдьар ээл-дээл.
Сэрэнэ-сэрбэнэ элэҥнээн
Ас ханна тахсарын кэтээн.

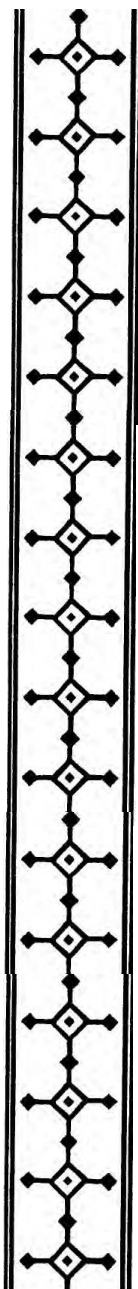
Ырыынакпыт ыпсары киирдэ
Ыра санааба кытта тийдэ.
Таарыйбытын табаар,
Туппутун туура барыта
Тутан сиир сыана
Тутулбут, олохпут
Туга да өйдөммөт.
Былаас былдьаһытыгар
Быыбар аайы
Быдьар тыл былдьаһык
Ырыаһыт, артыыс
Ырыынакка толору
Дарбатыылаах санга
Арбатыылаах алгыс
Аан аайы атыыланар

Хайжабыл, махтабыл
Халжан аайы хатыланар.

Ыган түүрэн түхэн
Ырыынак үйэтэ
Ычаны ыксары ыкта
Ыччаты ыбылы тутта
Ыраны кытта ыста
Иэйиини атылыыр
Идэлээхтэр элбээтилэр.
Ирдэһэн туран
Идиэйэни уораллар.
Санааны кытта
Сатаан эргинэр
Сатабыллаах буоллулар.
Арыгыны кытты бииргэ
Алгыс баһа атыланар .
Табағы кытта таарыйа
Таптал эмиэ табаар.
Эти кытта бииргэ
Этэр санаан
Эргизэнгэ киирэр.
Суут-сокуон
Туспа ырыынак
Сутурук сыаната
Сокуоннаабар ыарахан,
Эрэл итэҕэл
Эмиэ табаар
Билигин ырыынакка
Сатаан санаабатын
Барыта баар.

Өлүү сыаната чэпчээбит
Өйдөбүл сыаната үрдээбит.
«Понятканнан» понимайдаһабыт
Былаатынан быһаарсабыт
Билсииннэн биһирэмнэхэбит
Аты-эргин итинтэн ордук
Хайдах сайдарын
Сатаан санаабаппын.
Ол эрэн —
«Сатаан санаабатым»
Эмиэ атыланарын билэбин.
Туохтан да соһуйбат
Сөхпөт уонна махтайбат
Сүөргү быһыы сөлүннэ.
Сүөһүлүү майгы көбүйдэ

Түг былыргы төрүттэрбит
Түүркүүт эрдэхтэриттэн
Кытай ырыынагар кыайтаран
Кыһарыллыбыт кэмнээхтэрэ
Омук кыыһын ордорон
Олохторун огдолуппут
Остуоруйалаахтара
Солко тангаска суудайан
Суураллыбыт сурахтаахтара
Өйдөрүн-санааларын,
Итэбэллэригэр тийэ
Энчирэтэн, итэтэн да
Сылдыбыттара баара.
Атын омуктан атабастанан
Атарахсыйа ахсаабыттара,
Куота сылдыар
Куттабас куттамыттара,
Бэлэми эрэ эрэйэр
Бэлэстээх сүрэхтэммиттэрэ,
Өгнөрө өлбөөрбүтэ,
Өйдөбүллэрэ мөлтөөбүтэ,
Өрдөөбүтэ да, өтөрдөөбүтэ да
Эмиэ баара.
Ону өйдүүр билэр
Барытын сэрэйэр эрэри
Барҕаламмакка, түстэммэккэ,
Барыны аттаран көрүммэккэ,
Батарга баппакка
Баспытын угабыт.
Ыкка куска,
Ыан ылааччыга
Ырабытын ырыабытын,
Ычабытын, ыччаппытын
Ырыынакка ыһабыт.

Харчы тангара
Барытын баһылаата
Иэйэр иэйиини,
Сахалыы санааны
Кытта атылаата.
Сиэри-майгыны
Үрдүнэн атыллаата.
Мин эмиэ иитэр иэйибин
Илиибинэн суруйбуппут
Сатамат санаабын
Сааһылы танмыппын

Энхэхэ атылыбын!
Тиэтэйнг, тииһининг,
Иэйии атыланар!

2003 с.

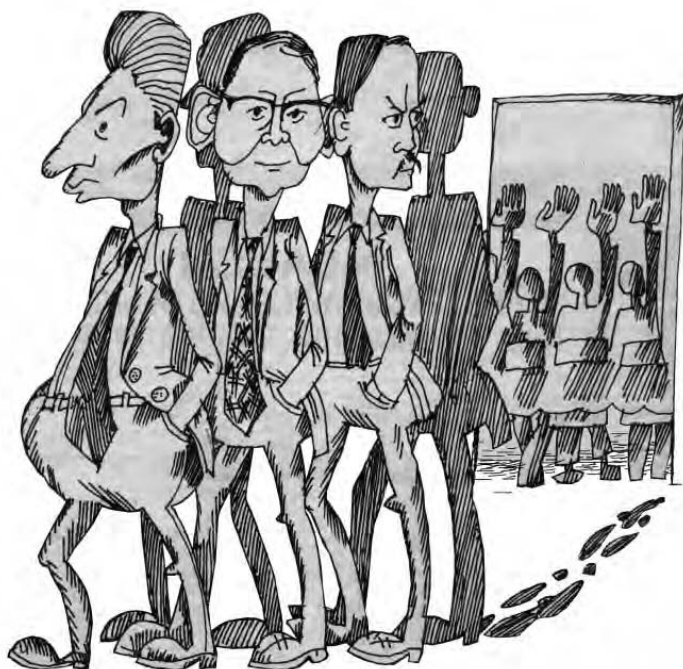
.....Хайдахтаах да хайсабыл
хааллардын соолзун сойго сооса.....

ИТЭМЭХ САНАА

(Орто дойду олобун туһунан остуоруйа)

Олох оннук буолбатабы
Онгорон көрө олонхолуу
омуолааһын
Эйэлээх олоххо энгэрдэспэтэби
Этэн көрө эбэлээх
эридьиэстээһин

Домноох дорбоон
Добун үйэлэр
Долободорун түгэбин
Долбууругар түспүт.

Тыиннаах тыл
Тыймыттаах кэмнэр
Тымны уорбаларын
Тыиннарыгар тонмут.

Саталаах тыл
Сах үйэтин
Сатабай сабатын
Салбырбаһыгар саспыт.

Кырыыстаах тыл
Кыырыылаах дьыллар
Кырыы кылдьыларын
Кыаһааныгар кыбыллыбыт.

Имэнгнээх изйии
Иччилээх көтүү —
Иин түгэбин
Илдьитэ буолбут.

Экчилээх этии,
Чахчылаах сана,
Дьингнээх кэпсэл
Былыргыга быралыйбыт.

Саха санаата,
Торумнаах толкуйа,
Мындыр өйө
Мыыныллан турбут.

Силиктээх сиэрэ,
Айыыта, аһыыта,
Үйэлээх үгэһэ
Үтүргэнгэ түбэспит.

Тойуктаах ырыа
Үнүүлээх үнгүү
Олонголоох оһуохай
Омнуолардаах буолбут.

Онтон ыла
Олуктан олук
Омуктуу олох
Отуора огдолуйбут.

2

Тулаайах омукка
Тумустаах омуктар
Тутулуктаах тутаахтаах
Тутуллара туругурбут.

Ууга суруллубут
Уодаһыннаах уорбалаах
«Убайдар» уураахтара
Уталыппакка киирбит.

Холуонньаҕа олорор
Хобдобун билбиппит,
Хомолто санаабытынаан
Хоонньоһор буолбуппут.

Ыраахха таахха
Ымсыыран турбуппут,
Тыгынҕа Тарханҕа
Тылланар буолбуппут.

Онтубут сатаммакка
Оройго охсуллубуппут,
Самантыбыт сатаммакка
Самнарылла сылдыбыппыт.

Ити былыр буолбута
Кэлингигэ үөрэх буолбатаҕа
Улахан буурбалар түһэн
Умуннаран кэбиспиттэрэ.

Өрөбүлүүссүйэ өрөгөйдөөн
Өрө турбуппут
Өлөрсүү-өстөһүү
Өһүгэр түбэспиппит.

Сэбиэттэр кыайан
Сэбиэскэй олоххо
Сизммэтэх тобохтор
Сизттиһэн киирбиппит.

Барамматах өттө
Баартыйаны батыспыта,
Хотоойулаах диэбитэ
Хомсомулга хорбойбута.

Эрэпириэссийэ эспитэ,
Эбиитин сэрии сиэбитэ,
Элиэнньинтэн атыны
Эрэммэт этибит.

Улугуруохпутугар дылы
Уһуннук олорбуппут,
Эстиэхптигэр дылы
Этиспэккэ сылдыбыппыт.

Иитиллэр үөрэхпит
«ИЗМ»-нар этилэр,
Убаизмга уккуйан
Ураанхайы умуннарбыттара.

Уларыта тутар
Уххана кэлбитэ,
Уруккуну барытын
Уоттуу салаабыта.

Сахатын умнан
«сайдыбыт» саха
Санаата дьайбаран
Сарсынгыны санаабыта.
Элбэх омуктар

Элээннэрин кэнгэттэ,
Эркиннэрин охсуна
Эриһэн барбыттара.

Көнгүл санаа
Көмүөл мууһунуу
Күөмчүлээх олобу
Көнгү анньыбыта

Сүбэринньитиэт сүпсүлгэнэ,
Дэмэкирээтийэ дэптиргэнэ,
Бүлэрилиисимэ бүдүлгэнэ
Бүтүннүүтүн бүрүйбүтэ.

Төрүппүтүн-ууспутун
Төккөөлөһөн билбиппит
Төрүт итэбэлгэ төрөөбүт тылга
Төһнүөбүг дэспиппит.

Айыы алгыстарын
Анааран барбыппыт
Айар-тутар аахсар арахсар
Аартыкка тийбиппит.

Баарбытын-суохпутун
Барытын хастынан
Бааһынайы буламмыт
Баһылык — Аба талбыппыт.

Маргынааллары мунһан
Мааныларбыт диэбиппит,
Монкурууттарга эрэнэн
Моойбутун итэбэйбиппит.

Үйэлээх үгэһи кытта
Үүнэр үйэ кэскилин
Үүннэринг диэммит
Үрүлүччү куппуппут.

Үөрүүбүт үлүгэригэр
Үүппүт хайабаһыт бүөлэнэ
Үрүт үөһэ кинилэри
Үрдүктэн үрдүккэ үппүппүт.

Дьоһун дьоммутун
Дьокуут омук туһугар
Дьокутаат онгорон
Дьоһуннаахтык туттубуппут.
Хабарбаларыгар тийэ

Хайжаабыт дьоммут
Хаампыт сирдэригэр
Харахпытын хатаабыппыт.

Хагдарыйбыт олох
Хаһан тыылларын
Хаттаан тиллэрин
Харааста күүппүпүт.

Хамаандаба чугастар
Хамабатык байбыттара,
Хайдах эрэ, хангаластар эрэ
Хатабаланар буолтара.

Тойон ууһун оҕолоро
Тот олохтоммуттара
Тобоххо сорохтор
Тоорохойго тиксэллэрэ.

Тойуу саахар кэриэтэ
Тос курдук тойоттор
Тордурбаһан ыла-ыла
Тооторуһа хаамсыбыттара.

Быыс кэм быыһыгар
Былаат-илээт элбээбитэ,
Былаас хоонньугар
Быт буолан ысыта.

Сүпсүгүрүү кэмигэр
Сүүлүк түөкүн дэлэйбитэ,
Сүллүүкүн харчыта
Сүүйтэриилээх тахсыбыта.

Саарбах кэмнэр саараан
Салайааччылар күннээбиттэрэ
Сахалыы санааннан саптынан
«Саҥа саха» сайдыбыта.

4

Ордук дойду үллэнигэр
Оло хонсоор омуктар
Оннообор олус таайдар
Оннуларын булбуттара.

Эмэгэт курдук
Эрэммит киһибит
Эбир эрэйдээхтэр
Эридьиэстэригэр энгээрдэспитэ.

Уостан уоска
Угуруу ууруллааччыбыт
Ур уустар урдустарын
Угаайыларыгар уккуспута.

Саха алмааһын саамылаан
Санаабытынан дьаабылаан
Саар ыабаһынан сомсубута
Саар ыраахтаабылыы санаммыта.

Кэлэр көлүөнэбэ
Кэһии уурабын диэн
Кэтэх өйө кэмэ суох кэпсээбитэ
Кэрээнэ суох кэтэбэр хаһааммыта.

Ураанхай аймагын
Уһун кэмнээх ууруутун
Уна өйүнэн уккуйан
Урууларыгар уурдарбыта.

Айыы аймагын арангаччылыыр
Алмаастаах бааннарын
Атын да араас ханаалларын
Аймахтарыгар анаабыта.

Дуоһуйубутун долларга кубулуппута
Манньыйбыта эрэ манньиат буолта,
Көнньүөрбүтэ эрэ көмүскэ көспүтэ
Хаамар суола харчы ханыылааммыта.

«Өлүк – хаарк» буолан
Өнгө түүтэ тупсан
Өрө көрбөт кына
Өйдөбүлэ улааппыта.

Ыыра арда ыраатан
Ыраахтаабылыы санаммыта,
Чугаһынаабыларга кини
«Чугаһынаабы» ыраахтаабы буолбута.

5

Мэнтэлитизэппит мэктиэтэ
Сүбүрүньүтүөтү сүгээччибит
Саха кэскилин саргыһыта
Бар дьон барбаһыта — кини этэ.

Төрүт сокуон төлкөтүн
Төргүү мутугар олорбута,
Төбөкөөнө эргийэн
Төттөрүтүн түөспүтэ.

Аартыканнан албыннаан,
Сибииринэн сиикэйдээн
Сүркүмпүлээринэн сүүлүктүүрүн
Сахаттан саараама ыйыппатаба

Саха сириҥ хотутун
Саба кырийан ыларга
Саан-Бүөтүргэ биэрэргэ
Саансыйалаан саайбыта.
Айдаан тахсыабын

Айахтары бүөлээбиттэрэ,
Аймалбан аанһыабын
Аахайбатах буолбуттара.

Үөрэх-үөрэх дии-дии
Үлүһүйбүтэ үлүгүнэйбитэ
Үчүгэин үчүгэй этэ да
Үөйүллүбэтэбинэн үөппүтэ.

Кэм да кэнэммиттэн тэйэн
Кэрэбитин кэрэхсээри
Кэскили кэрэһилээбиппитин
Кэтэһиллибэтэбинэн кэбэрпитэ.

Төрөөбүт төрүт кутун тууратын
Төттөрү хайыһыннарбыта,
Саха тылын үөрэтиини
Сарбыйталаан бырахпыта.

Омук тылын ордоро чорботон
Онно көһүг диэбитэ
Интэриниэтинэн эрэ иитиллэргэ
Интэлэгиэнсийэтигэр имнэммитэ.

Төрүт сокуонҥа киирбит
Төрөөбүт сахабыт тылын
Төннөр диэкки төлкөтүн
Төлө тардан кэбиспитэ.
Айыы үөрэбин ахсарымына

Абабыттардын алтыспыта,
Хотуулаах буоллун диэтэбэ
Хорустуостуун хоонньоспута.

Улуу убайы кытта
Утарылаһан уһаабалпыт,
Убаһастарыгар хойууларыгар да
Улаатыахпыт диэбитэ.

Бэйэтэ да билбэккэ
Бэйэ дьоно диэбэккэ
Бэһиэччик бэһиитикэтин
Бэчээтин уурбута.

Бааһынайды быһыы
Балыыҥката өппүтэ,
Барылга былаанҥа
Барытыгар тиһиллибитэ.

Саха туһунан санааччыны
Сааныах курдук буолтара,
Саламтаны истибэти
Сангата суох туораппытара.

Аһаҕастык саһарааччыны
Айабын бүөлээбиттэрэ,
Аһа айдаарааччыга
Аһаабыл укпуттара.

Сууту сокуону, солону тойону
Сутуруктарыгар суулаабыттара,
Суруйааччыны, айааччыны
Сулумах суолталаабыттара.

Чаччыынатын чабарын
Чабырбайынан көрдөрбүтэ,
Кэтэбилин-манабылын
Кэмэ суох кэнэйдээбитэ.

Барытын кини дыһайбыта,
Бас баттах барбыта,
Сахсырбаны кытта
Салайа сатаабыта.

Аһнан-бохтон аарыгыран
Аһардастыы арбаммыта
Аатыран суолуран
Аар Тангаралыы санаммыта.

Мин да мин диириттэн
Минньигэһэ көппүтэ,
Мээрилиирэ бэрдиттэн
Мэнэгэйэ кэһиллибитэ.

Көлөттүбүт көрүүтүн,
Көлөөбүрбүт ньиэрбэтин,
Көппөбүрбүт толкуйун
Көннөттөрөгө санаммыта.

Көмүскэ туттарбыт
Көрдөрүнэр киинигэр
Көкөттөрүн кытта
Көһөн киирбитэ.

Барахаамыра иһиттэн
Баары-суоһу баһын атабын
Барыллаан барбалаан
Барытын барыгылдьыппыта.

Үйэттэн-үйэни үөтэн
Үтэһэтигэр үөлэн таһаарбыта
Чиэппэрдии чиэппэрдии
Чинчийэн чичигинэппитэ.

Өтөрдөөбүнү-хойуккуну
Өтөрү көрбүтэ
Өлбүтү-тыыннаабы
Өрөбүлэ суох үлэлэппитэ.

Хаанын түгэбинэн
Хаһаахтыы этиттэрбитэ,
Наһаа үчүгэйдик
Наһарбаайдыы ньангсыйбыта.

Хотуулаах буоллун диэн
Хотойдуу чангырбаабыта,
Суодаллаах буоллун диэн
Суоруннуу суохурбаммыта.

Кэрээнэ суох кэлэр кэминэн
Кэмэ суох кэп туоммута,
Үбүнэн үүнэр үйэ чиэппэринэн
Үлүбээй үлүгүнэйбитэ.

Ангылычаан тылынан
Алгыс этэн амалыйбыта
Аакка-суолга киирэ
Амырыкалыын
ахсааннаспыта.

Эмбирийүүннэрдиин этиспитэ
Мөлүөкүлэлэрдиин мөккүспүтэ
Хоро лахсыыр тылынан
Хоромосуомнардыын хообугунаспыта.

Сүркүмпүлээрийэннэн сүрэхтэппитэ,
Интэриниэтинэн иригирбитэ,
Сахаба суоҕу сааһылыы сатаабыта
Омукка олуона онкулу охсубута.

Аттыгар баар айыы дьонун
Аһаҥас санаатын аахсыбат
буолбута
Ааһа баран албыннаталаабыта
Айахтарын бүөлээбитэ.

Утары сангарбыты
Уодьуганын тардара,
Умсары көрбөтөбү
Уорунан салыыра.

Атылын аайы аттыгар алтыһа
Албыннар ахчараннаспытара,
Сөбүлэхэртэн атыны билбэттэр
Сөрүүстэ сыста
сүөдэнгэлэспиттэрэ.

Барахаамыратын аана харан
Балыыҥкара сыспыта,
Өтүйэ-луом көмөтүнэн
Өлүөх киһини өрүһүйбүттэрэ.

Киин сир киэнэ килбэйбитэ
Тойон сир тотунан туолбута,
Тыа сириҥ тыына кылгаабыта
Хонуу сир хомолтото үксээбитэ.

Аахсар санааны аралдьытарга
Аан дойду уоппута
туһаныллыбыта,
Албын кэми аһарынарга
Араас ньыма туттуллубута.

Биир ыанньыкка
Биэс ыанньыксыты тиксэрбитэ,
Икки ньирэй тула
Ийэ ууһун түмпүтэ.

Алта убаһаҥа
Аҕа ууһа анаммыта,
Биэс уон табаҥа
Биис ууһа биһирэмнээбитэ.

Биир чуускаалаах
Бизрмэр бэрдэ буолбута,
Оттон чоппуускаалаах
Орто баай дэммитэ.

Үлэтэ суох буолууну
Үс күнүнэн бүтэрбиттэрэ,
Туох да муоѳа-чуоѳа суох
Турудабыайдары туттарбыттара.

Биһирэмнээхтэргэ анаан
Бирисидиэнискэй биригээдэлэри,
Хатабаланааччыларга анаан
Хаһаайыстыбалары тэрийбиттэрэ.

Бэрт буолар бэлиэлээх
Бэлиитикэтин «бэлэм бэлэстэригэр»
«Бэйэ дьонугар» бэйэтин аатынан
Бэрик-туһах биризмийэ биэрбитэ.

Абыйаассыйаннан көтүтэн
Атын уобаластартан
Аттакты сибинньэлэри
Аламааска атастаһан аҕалбыта.

Халыан ыраах дойдулартан
Хамаба хаччыга хаастары хамыйан
Халымаба тийэ тиэйбитэ
Хаһаас иэскэ харайтара биэрбитэ.

Аапырыкаттан тийэ ыстыраус кыыл,
Аар Бөтөрбүүртэн бөрөпүөлкэ көтөр
Алмаастаах дойду алаастарыгар
Айыы дьонун абырыы айаннаабыттара.

Абыйаассыйаннан туһамматахтар
Алмааска тиксибэтэхтэр абаккаран
Сибинньэ буолан төрөөбөтөхтөрүттэн
Синнэригэр түһэн арыгылаабыттар.

Хаһан да Халыманы харахтаабатахтар
Хаас буолан айыллыбатахтарыттан
Харааста хомойо хастыыта дабаны
Хаанынан ытаабыттара дииллэр.

Тэлгэһэ аайы тэрилтэ тэнийбит,
Хонуу аайы хонтуора хончойбут.
Балабан аайы бааһынай элбээбит
Баһылык аттыгар бартыбыаллаах үксээбит.

Арбаныабын арбанааччы,
Хайбаныабын хайбанааччы
Орто дойду олобун
Олус тупсарарга туруммута.

Ардабы-самыыры
Арбаһыттан харбаабыта
Ыанныйбыт былыттары
Ынахтыы сиэппитэ.

Ыйаах таһааран
Ытыалаан ыган ыан ылбыта,
Кураан сирдэргэ
Курулас ардабы сатыылаппыта.

Өлүөнэ өрүһү өтүү турбанан
Өбүлүннэри тардыбыта,
Илин энгээр диэкки
Илгэн кэбиспитэ.

Иккилээх оҕо иигин саҕа
Инчэбэй илгэ илигирии тыкпыта
Улаатарын диэкки
Уолбат ууланарын уураахтаабыта.

Улуус-улуус устунан
Унибирситиэттэри уһаарбыта
Алаас-алаас аайытын
Аспирааннар аалыгнаспытара.

Халдыаайыларга халбаһалыы
Хандытааттар хаамсаллара,
Бөһүөлэк-бөһүөлэк аайы
Бөлүһөктэр элбээбиттэрэ.

Д-уу буукуба дуоктардара
Дойду аайы сурабырбыттара,
А-ак дорҕоон акадьыамыктара
Аан дойдуга аатырбыттара.

Тойоттордоох толооннорго
Толору дьоллоох олох
Тобото олох биллибэккэ
Тобо күрдьэн кэлбитэ.

Аба баһылык албаабыт
Ардыгар аттынан ааспыт
Алаастарыгар-хочолоругар
Арыы сыа аллыбыта.

Үлэтэ-хамнаһа да суохха
Үрүт-үрдүттэн үлүбээй
Үчүгэй да үчүгэй үлүгэрэ
Үрдүбүтүгэр үнкүүлээбитэ

Үөрэхтээх эрэ барыта
Үөр үөрүйэбинэн
«Үйэлэри курдары көрүүнү»
Үөрэтиитэ сабаламмыта.

7

Кириэдьиит диэни
Кэмэ биллибэти
Кимэ биллибэттэр
Кибиргэччи үллэстибиттэрэ.

Бүтсүөттэрин дуомун
 Бүттэлээх онгорботохтор,
 Датаассыйа-субуос
 Дайыымпата элбээбитэ.

Нолуок солуок
 Ньобойун ньобойдообуттар,
 Ньолбообортон хонтоборго
 Ньочоото суох көһөрбүттэр.

Сиртэн хостонору
 Ситэн сизэбиттэр,
 Сири иһиттээххэ
 Сирбиттэрин бэссибиттэр.

Хоруупсуйа хотон
 Хотун Арасыйаба
 Хотут-тойот олобо
 Хоруоллуу хончойбут.

Чугастаабыбыт биһиэнэ
 Чуучалата таайбыта
 Ыраахтаабыларга ыгыллан
 Ынчыктыра иһиллэрэ.

Сииктээххэ сиэлбит
Силиктээх силэ
Сизэрэ-туома сиппэккэ.
Сиикэй буолбута,

Хаардаахха хаампыт
Хаарыан сырыыта халтайбыта.
Хааһылаабыт хааһыта
Хаахтыйан хаалаахтаабыта.

Эрэммит кэтэспит дьонно
Эркээйилэрин сүтэрбиттэрэ,
Саха туһа санаалаахтар
Сайҕанан тарҕанан испиттэрэ.

Үөһэттэн туох дииллэрин
Үөбүөхтэрэ да буоллар
Үмүөрүһэ-үтүрүһэ сылдыаммыт
Үөрэ-көтө күүппүппүт...

«Ньюуһунньукка сытытыахпыт!» — диэн
Ньюуччалы көбүө иһилибитэ:
«Өһүргэннэххитинэ эһиги —
өйүүн-гүлээх эрэ буолуоххут!» диэн

Суоһурбаныы суодаллааба
 Сурах буолан тарбаммыта
 Сааныы киэнэ сараһыннааба
 Сай салгынна сатараабыта.

«Арбаспытыттан тэһииннээхпит» — диэн
 Ахчараннаспыпыт уурайдаба...
 «Көхсүбүттэн көнтөстөөхпүт» — диэн
 Көнтөрөннөспүпүт бүттэбэ...

Көнө үрдүк былаастара
 Көрдөрбүтүнэн киирэрин
 Көһүппэтэрбит дабаны
 Көмүскэхэрбитин көһөрдөхтөрө.

«Чугастаабыларбыт» бараххаттар
 Ырааппыттарын сөбөбүн,
 Атыыланар-атабастанар
 Аналлаабыттарын үөбүбин.

Олорбутум сыччах
Омнуо-омуо да буоллар,
Олонголоон бүтэбин
Ордугун онгoron көрөөрүң.

Сиппэтэбин силигин
Ситтэрдэбинэ тутуобум,
Буолбатабын хойутун
Буллардабына туойуобум.

Үрдүк үтүө өһүөлээхтэрим
Үгэ-хоһоон курдуктан
Үөбүллүбүккэ холонон
Үөскүтүн таттарыман.

Хасыһар-хаахайдыр идэлээхтэрим
Хайдабын да иһин
Хаарыллыбыкка ханыылаһан
Хабырбабытын тыытыман.

Үтүмэх санаа
Үтүрүйдүн үлүгэри
Үөтэр үөйүүм
Үөскэттин үчүгэи!

Кубулбаттаах кулун тутар 18 күнэ 2000 с.

МАС КУБА . Мытищи

*Мас куба. СР Постпредствота. Постпред
Е.П Жирковка көрдөрдүм. Ол иннинэ Дьо-
куускайга «Туймаада сангата» хаһыакка та-
һаартараары Дьурантайга ыппытым. Егор
Петрович аабан баран «издэйэ» сыста. Тох-
тот диэн көрдөстө. Истэн турдабына Дьуран-
тайга эрийэн тохоттум. Кэмэ кэллэбинэ тах-
сыа буоллаба. Манныгы салгы сайыннаран
суруйохха сөп эбит дии санаатым. Мытищи-
бар төнүннүм. Кинигэбин онгоро сылдыабын.*

ЭЧИМЭХ САНАА

*(XXI үйэ сабаланыыта
олох оллорун туһунан остуоруйа)*

***Олох оннук буолбатабы
Онгорон көрө олонхолуу омуолааһын.
Эйэлээх олоххо энэрдэспэтэби
Этэн көрө эбэлээх эридьиэстээһин.***

Көнгүл үйэ көнтөһүн
Көлөһүnnээх илиитигэр туппут

Көмүс аламаас күлүмүттэн
Көрөр хараба сааппыт

Тэлгэхэтин иһигэр муммут
Тэһиинин ыһыкта туттуммут

Көмүстэн, аламаастан күндү
Көнгүлү алаһаттан тэйиппит

Бааһынай баһылык туһунан
Ааспыт сырыыга анаарбытым

Үтүө быһыытын тумна
Үтүмэх санааларбар үөлбүтүм.

Үтүмэх кэнниттэн бэчимэ
Санаалары хотобостуу субуйабын

Сага үйэ салайааччыларын
Саралыыр санаалаах суруйабын,

Бааһынай кэнниттэн нуучча
Саханы салайбытын санатабын.

Сатаммат диир санааларбын
Сарсын нгыга анатабын.

*Ыстыр-тырар санабыт
Ыстык үөһүгэр Ыстырап.*

*Аакый-маакый санабыт
Алабара тэтэгэрэ Аакымап.*

*Бизрэр-ситэрэр санабыт
Биэтэһэ тимэбэ Бэриһэп.*

*Соттук-иттик санабыт
Солото соломото Солуомап*

*Мэхэлээх-ихэлээх санабыт
Мээритэ мэлдьэһигэ Мэхэлчуук.*

*Туустаах-тумалаах санабыт
Тумсута туурата Тумууһап.*

* * *

Ынчык тийбэт ыннарааттан
Ыытыллыбыт ЫНКБД-ылаах,
Ыраах тэйэ сиртэн
Ынгырыллыбыт ЫМЧС-таах,

Ыраахтаабылаах сиртэн
Ыйаахтаммыт ЫМБЫД-лаах,
Киинниир куоракка кэлбит
Кимэ биллибэт милииссийэлээх,

Бохсор сиртэн кэлбит
Боломуочунай борокуруордаах,
Антах сиртэн анаммыт
Арааран өйдүүр аппарааттаах,

Үүтү-хайаҕаһы бөлүүр
Үрдүк үгүс сололоох,
Үрүт үөһэ дуоһунастаах
Үллэ турар хамнастаах,

Иннэ-кэннэ биллибэт
Инньэ үүтэ бырааптаах
Көнтөс-өтүү көмөтүнэн
Көлөттүгэс көгүллээх,

Хостуур-таһар туһугар
Холуонньалыы өйдөбүллээх
Хоту дойду туһунан
Хоһооннорукпун аабын.

Үрүн Айыы таңаралаах
Үллүк хаар олбохтоох
Үллэһиккэ барбыт олохтоох
Үтүө дойду туһунан

Үөрдүбэт итэҕэһи хомуйан,
Үгүс быһаҕаһы холбуйан
Үтүмэх санааҕа тигэн
Үһүктүүрбүн истин.

Бэккэ бэлэм бэчээт
Бэлэнэ кууруор дылы
Бэрт буолар бэлиитикэни
Бэчээттээбитэ бэрт.

Хааһынаттан хааһыланар
Харамааннай хаһыаттар
Хамаанданы эрэ арбыыр
Хаһыылара элбэҕэ бэрт.

Тэллэх ыта тэлэбиисэр
Тэлгэнэттэн ырааппакка
Тиэргэн иһин тиниктээн
Тиэрэни эрдэрэ бэрт.

Ангаабыллаах араадыһа
Айхалтан-уруйтан атыны
Аһарбат сангарбат буолбута
Абата-сатата бэрт.

Ис дынгнээх санаа
Иһийдэххэ да иһилибэт
Таска тахсар санаа
Талымастаннабына сатанар.

Байбыт бардам баһайы
Баһаабырдара элбээтэ
Кэлэн топпут кэмэлды
Кэбэрдэрэ сүрдэннэ.
Көҥүл кырдык санаа
Көмүллүөхтээх дэһэллэр,

Күрүөмүл эрэ көнгүлө
Көмүллэниэн сөп дииллэр.

Көмүскэһиэхтээх дьоммут
Көрүгнүүн уларыйдылар,
Абырыахтаах аналлаахтар
Айахтарын хам хатаннылар.

Хайдах оннук буолуохтаабый
Хайаан сагам бүөлэниэхтээбэй?
Үүтү хайабаһы булан
Үгэ хоһоон тахсыа суохтаабый?!

1

Сүүлүк Сүүрбэ биирис үйэ
Сүүйтэрбит уонна сүүйбүт
Сүбэлэрэ сүгүн холбоспот
Сүпсүлгэннэрин сүгэн кэлбит.

Сүрэх сүрэхтиин сөбүлэспэт
Сүргэлэрэ да сөпсөспөт
Сүүнэ мөккүөр үйэкэтин
Сүөргүлэрэ салбаммыта.

Итэбэлинэн иэстэһиилээх
Эрэлиигийэннэн эриһиилээх
Үрүг-хара субалаах
Ким кычабар харахтаах.

Ол барыта ахсааннаһар
Арахса аахса атааннаһар
Улахан кыраны баттыыр
Күүстээх мөлтөбү буруйдуур.

Ньюура суох ньууччатыйы
Көдөрөн туран чуучалатыйы
ИмпэрийэлИИЗМа, тэррорИИЗМа
РоссИИЗМа уонна руссИИЗМа.

ИИЗМ-нэрбит төннөннөр
Иитэн такайан бардылар,
Арыый атын аатынан
Албыннаан алкыйан эрэллэр.

Дьикти дьиикэй үйэ
Дьиэктэрин туһунан этэбин
Үүммүт үнүгэс үйэ
Үчүгэйдэрин тумнабын.

Тобус уонус сыллар
 Тоолоругар хоруйдуу
 Токкуй бөбөтө буола
 Тоуоруспут кэмнэрбит.

Саа-саадах туппакка
 Санаалары сааһылаабыт
 Саха көнгүл омук дэнэр
 Саргылардаах кэмнэрбит.

Сатанар-сатамнат дэһэ
 Саамыланан салайынан
 Саарбах да буоллар
 Салайааччылары талбыт.

Итэбэспитин толуна,
 Итэбэлбитин булуна,
 Төрүт үгэни төрүттүү
 Төрөөбүт тылы угуттуу.

Үөрүү-көтүү үктэллэнэн
 Үйэни үрдүнэн көрө
 Үйэ чиеппэринэн үлүһүйбүт
 Үптээх-харчылаах үйэбит.

Хотуулаахтык сананан
 Хосудаарыстыба тэринэн
 Хоро таһа үөрэнэн
 Хоруупсуйаласпыт сылларбыт.

Мара-маадыабар бэйэбит
 Мааныларбытын билинэн
 Мааппыалаһан матайдаһан
 Малааһыннаабыт дьылларбыт.

Быыс кэм диэн быраабынан
 Быыһана саптынан кэбиспит
 Көтөх мунгунан көнгүлү
 Көрүлэппит көччөх кэммит.

Бэдэрээссийэни кытта
 Бэйэ кизинин арааран
 Бэлиитикэ дуогабар онгорон
 Бэдэрээттэспит күннэрбит.

Көнө сүннээ көллүбүтэ
Көпсөркөй көнтөс сөллүбүтэ
Киксии түмүгэр киин диэкки
Кимиэллээхтик төннүбүтэ.

Саҥа Ыраах таабы
Сагалыы дыһайбыта
Көңүл иһигэр көңүлү
Көтүртэриини көрбүтэ.

Импизрийэни тэрийэргэ
Илиитин өрө ууммута
Уруус ураты улуутун
Уһугуннарабын диэбитэ.

Икки тыһыынча туолуута
Ириэнэх сыһыан тонмута,
Иллээх олох бүтэр бэлиэтэ
Импизэрийэ түмэ «идэлээх» кэлтэ.

Бааһынайбыт барахханы
Балыынкарбытын санаппыттара,
Хааһынан хара мааны хаччытын
Ханна гыннын диэбиттэрэ

Туораан, туран биэриэхтээбин
Туорайдахар туһата суобун
Туоһахталаах киһи кэлиэхтээбин
Туоһу кини буоларын эппиттэрэ.

Чугастаабыбыт быыбарын
Чуолбан нөнгүө манаабыттара
Бэйэлэригэр сөптөөбү
Бэрт дэтэн анаабыттара.

Ньюурунан, сағаннан арааран
Ньюура суох кэбилэммиттэрэ
Тумус туттар киһибитин
Тутан туран балыйбыттара.

«Ситэри сизэһинг, тэпсинг» — диэн
Киксэрэн тэптэрэн биэртэрэ
Саахырга ымсыы саахыйдар
Сахсырба курдук түспүттэрэ.

Икки муостаах Ил Түмэммит
Истигэн буола түспүтэ
Илэ-сала көтөрүгэр
Иккис муоһун тоһуппута.

Биир муостаах бирисидиэнискэй
Эппэт кэлэбэй эрэллээбискэй
Аата-суола аларосовскай
«Норуот былааһа» туругурбута.

Бэлэм бэлэстээх бэлиитикэбит
Бэрткэ бэрт, бэригэс буолбута
Быраабын барытын атыылаан
Бырыһыаннаах хараба уолбута.

Сокуонун, ыйаабын, суолтатын
Соттук кумаабыга кубулуппута
Солотун, долотун, болотун
Солбук, самалык туттубута.

Уһуннук күүттэрэ барбакка
Убай укулаата киирбитэ,
Уруккуну-хойуккуну барытын
«Уорбуккут, төннөрүн» диэбитэ.

Ньюһунньукка сытыйыан
Ньюучча да, саха да бабарбат,
Өйүүннүлээх эрэ буолуон
Өйдөппүттэрэ кытаанабыан...

Олохтоох санаа ороһуйан
Оройго бэрдэрбит курдуга
Кэлии санаа кэскиллэнэригэр
Кэлэбэйдээбэт буола эрэммитэ.

Тумус туттар дьоммутун
Туура мэлдьэһэн турбуттара
Туоһахтаҥа туһата суохтары
Туораталаабытынан барбыта.

Бэрткэ бэрди бэтиннэрэн
Бэйэ-бэйэни сизһиннэрбиттэрэ
Саханы-сахаҥа киксэрэн
Саамылаан салайан биэртэрэ.

Чугастаабыбытын таларбытыгар
Чугас, ыраах, ыалдьыт дэһэ
Аана суох аатынан арахсыһан
Ахсааннаһан хотторбуппут.

Ыстыыр-астыыр идэлээх
Ырыынак атар атамааннара
Ситэриэхтээх сиикэрик былаас
Сиилэтин сиэпкэ симнибиттэрэ

Хаччы хамсыыр ханаалын
Хара мааныга туһайбыттара,
Үөскүүр үп үлэһиктээх күүһүн
Хоторон хостоон барбыттара.

Бэттэх-антах биэтэнниир
Бэрэссэдээтэл анаммыта,
Испирдиэнниин иллэспит
Испиикэр Илгэ олорбута.

Биссиилээхтэри эрэ билсінхэр
Бииссэ баар буолбута,
Иссиилээхтэрин эрэ иитиһэн
Иилинҕкэйдэһэн барбыта.

Хоро саха хоһуун уола
Хотойу куһугар буккуйбута,
Хонук аайы хотуталаан
Хоруонаны ыраламмыта.

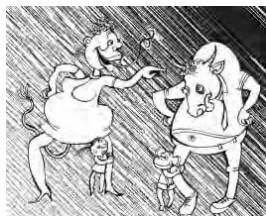
Ысталыыссабыт сайдан
Ыллар хардыы онорбута,
Ыстыыр ыаска кубулуйан
Ыстаныллар буолбута

Мээрдэриҕипит дьаһалларын
Мэһэйдэһэн барбыттара,
Мэхэлэрдээх санааларын
Мэдьэһиэхпит дэспиттэрэ.

Айыы дьоно туруорсан
Арчы дьээтин туппута,
Атыламмыттар аараттан
Арааран аатын түнэппиттэрэ.

Иччилээх тыыннаах идийэйэлэр
Ис дьыҥнэрин итэттилэр,

Чахчылаах чабылхай санаалары
Чалбыыр чабыланыга чачаттылар.

Култуура, духубунас, суобас
Кууччата атылана куотар
Хаалбыта бачча, баара бастыга,
Харахпыт туолар — онтон астына.

Бэрт буолуу, ньыланнаһы,
Бэйэ эрэ киһитин өрө тутуу
Барытыгар бастыын атыланыы
Бар дьону балыйа умнуу.

Илэ-сала көтө эккэлээччилэр
Илэ тиллэн кэлбиттэрэ,
Толоругас эрэ буолары сатыы
Толкуйдара тобуллар буолбута.

Иһитиннэрэр-биллэрэр эйгэни
Иэдьэгэйдээх иһиккэ укпуттара,
Бөрүөлээх өрүөллээх бөтөстөрү
Бөлөнөхтөрүгэр бөтөрбүттэрэ.

Бэчээт дьыэтин иһигэр
Бэйэ эрэ дьонун муспуттара,
Үйэлэригэр үлэлээбиттэри
Үүртэлээн кэбиспиттэрэ.

Дэпэртээмэн диэннэринэн
Дэмэкирээтийэни дэнгээбиттэрэ,
Кылааккайдаммыт суруйуулар
Кылаасынаһы тэнгээбиттэрэ.

Көҥүл бэчээт дыһун дыонун
Көмүллэллэригэр даһаны
Көрсүһүннэрэртэн көгөммүттэрэ,
Көрүөхтэн сүөргүнү көбүппүттэрэ.

Абыйах хаха халамта адаарыһан
Атааннара баппат үлүгэрэ
Аакый-маакый, бэттэх-ынтах дэһэ
Ахчарыҥнаһан турбуттара.

Саха туһунан санааччыны
Самнаран иһэр идэлээхпит,
Төрүт олохтообу көмүскээччини
Түгнэрэн иһэр кэмэлдылээхпит.

Ынах кутуруга ыралаах
Сылгы сиэлэ сыһыаннаах
Алаас-хочо, ача күөбэ алгыстаах
Айыы дыоно эмиэ, албыннаппыта.

Уонча сылга мунньуммут
Уохпут-кылыммыт, уорбут
Уостан уолан барбыта
Уостан уоска барбыта.

Дойдулаах уонна аламаас
Ыра арда ырааппыта
Кэлэр кэскил — көмүс кэһиитэ
Кэлэр барар — көнгүл кэһиитэ.

Муокас ЮКАС, Гаас, Гээс,
Үллэһик түмүгэр — мәлиһээс.
Баай-дуол, барбарыы-хаһаас
Барыта барар дьылбалаах.

Олохтоохтор суоттарыгар
Отут төгүл сыаналаах
Ороскуоттарын саптынар
Оскуолалары туттулар.

Кыыбаҕа өйдөөх кытайга
Кыыс уол хамначчыттыыр
Һудаарыстыба Һуотугар олорооччу
Һуобуттан, Һулумабыттан ытыыр.

Хоролуу майгы хотон
Хормньубут олустаата
Хоруупсуйабыт туругуран
Хоро таһыы баһылаата.

Көмүспүт көлөһүнүгэр
Көйгөтүллэн иһэбит,
Аламааспыт холоҥсотугар
Аһаарыйан хааллыбыт.

Дойду баайа, кэскилэ
Күннээби түбүккэ атыыланар,
Албын быыбар ампаалыгар
Айыы дьоно аналын умнар.

Сэлээркэ тэллэбэ тэлээрдэ,
Бэнсиин кэскилэ бэбээрдэ,
Сыана сытан иһэн турда,
Сымыа сыаната туругурда.

Сир баайын — кэлии баайга
Хоро таһа хостоммута — хоохулга
Таһа ыһа таһаастаммыта — таайга
Уора туора уобуллубута — убайга

Таннарыылаах тас тардыы
Түүлээн сиир түөкүн түһээн
Ночоотурдар ньобой нолуок
Иэччэбэ суох ирдэммэт иэһээн.

Утарытынан уолар хааһына,
Айабын аппыт датаассыйа
Бүтсүөт бүппүт ыйааһына
Кыһалбалаахха онтон быыкаайыга.

Былдыаммыт быраап тобоҕо
Бытыктаах былдьыры бырыһыан
Суолтатыгар аатыгар киирбитэ
Сууттаһылаах сулумах ссууда

* * *

Айахпытын аппытынан аппаратнаһа,
Аппытын мииннээ ахчаараннаһа,
Аптаныамыйа диэккэ алаарыннаһа
Айанныы турдубут, арааһата.

Күлбүтэ-үөрбүтэ буола
Көҥүлбүтүн бэйэттэн күрэтинэ,
Күбүөрүнүйэ диэккэ төкүнүйэ,
Көлбөрүйэн иһэбит бөкүнүйэ.

Уобаласка уонна буоласка
Уодьуганнахтара турдаҕа
Оройуоммутугар төннөрөн
Олордуохтара сыттаҕа.

Утары көнө былааска
Унаарар буруобут тийиэбэ
Бизэрэ бэрсэрэ суох
Бэйэбитин дыһайахтара.

Баайы-дуолу ыскайды
Баспытын бас билиэхпит биллибэт,
Балыыҥкарбатахпытына, баҕар,
Барыларыттан «ордуохпут».

Ол эрэн, оло хонсоор омуктар
Отоойколоругар олорсон,
Орпукка тобоххо тиксэн
Отурдуохпутун билбэтим.

Туоһахтаах тутаах киһибит
Туох диэбиттэрин толороот
Итэбэй-итэбэйимэ, иһит,
Барыаҕа болдьоҕор олороот.

* * *

Чөл олох туһугар иһэ-иһэ
Чөнөгөлөһөллөр чүөчэлэр,
Көнө олох туһугар көрүлүү
Көнтөрөнгөһөллөр токур тойоттор.

Айыы дьонун албан аатын
Арыгынан суурайдылар,
Биһирэмнээх төрүттэрбитин
Биибээннэн сайбаатылар.

Кэскилбитин кириэстээн
«Кэскил» арыгынан кэриэстээтилэр,
Санаабытын сайбаары
«Сайсары» буюкка туттардылар.

Тыыммытын кылгатаарылар
«Тыгын» арыгыннан тыыннардылар,
Эдэр ыччаты эпсэри эһэри
«Эллэй» биибэ эмсэхтээтилэр.

Оннук кылгас өйдөөх саламта
Олох омсолоох онгоһуутун онордо,
Күннээби бэйэтин көрүнэ
Күлүгэр имнэнэ күлүм аллайда.

Кытаанах олох кыһарбанын
Кырааскалаан кылбаталлар
Кыһаммыта буола кыһастаһан
Кыһалбаттан хаччы онгостоллор.

Арыгыһыт, табахсыт, эчэйбит
Абыйахтаабыр биллэ элбиир

Хаайыылаахтар, сууттаммыттар.
Халынгаатар халынгыылар.

Үлэтэ суох, идэтэ суох
Кумалааннар, умнаһыттар
Ханна да бар бааллар
Харахха хатана бырабыллар.

Чичиктэр, дьэгээрбэлэр
Чингээн элбээн иһэллэр
Сэлээрчэхтэр, сидьингнэр
Сиэри-майгыны итэтэллэр.

Ол да буоллар олуһун,
Онно-манна ситиһии
Арасыйаны аһара көтүү
Аан дойдуга тийиэ аатырыы.

Омук кыабын тобоһун
Ордон хаалбыт талаанын
Ороскуоттаахтык туһаны
Омуолааһын омуннурааһын.

Сайдыы диэбит сараһыннара
Сахаба сатаммата диэн суох
Саҥа диэн саҥарбыт санаалара
Сахаттан тахсыбыт биллэр суол.

Бэйэ омугун сэнээһин
Атын омугу сэргээһин
Аттыгар баарга аахайбакка
Ыраахха ымсыырааһын.

Үнтү бутуйа хааһылаан
Үөр дьону маанылаан
Үөһээнгилэрбит үтөллэр
Үчүгэи куһаҕанга үөрэтэллэр.

Баай дойду баардаахтара
Баар баай дойдулаахтара
Баарбыт-суохпут биллибэт
Барыбыт туһа иһиллибэт.

Баартыйа үөһэ хаартыйа
Балыыҥката баһыйда
Баһылыр баламат баартыйа
Баакас бөбөтүн ытыйда.

Биэни биир диэрилэр
Биэтэстээх бэлиитикэлээхтэр
Улаханга суурайаарылар
Угаайылаах санаалаахтар.

Тиэрэ-маара эрдэннэр
Тийэрдэр сирдэрэ биллибэт,
Тилиэс былас дайбааннар
Тиэтэйэр олохторо тиллибэт.

Үтүмэх кэнниттэн бэчимэ,
Бэчимэ кэнниттэн кынат,
Кынат кэнниттэн ийэ санаалар
Иитиллэллэр мин сүрэхпэр.

Мунгнаах эрэйдээх дьонно
Мунхалаан көрүөхпүт буоллаба,
Мунаах, мэнээк кэмнэр
Муунтуйдара бүтүө суоҕа..

Ыстыыр-тыыар санаабыт
Ыстыык үөһүгэр Ыстыырап.

Аакый-маакый санаабыт
Алабара тэтэгэрэ Аакыымап.

Бизэрэр-ситэрэр санаабыт
Бизэтэнэ тимэбэ Бэриинэп.
Соттук-иттик санаабыт
Солото соломото Солуомап.

Мэхэлээх-ихэлээх санаабыт
Мээритэ мэлдьэнигэ Мэхэлчуук.
Туустаах тумалаах санаабыт
Тумсута туурата Тумууһап.

*2003 сый. Сизэһиилээх сэттинньи,
аахсыылаах ахсынньы,
торбон тохсунньу. 2004 с.*

Дьокуускай к.

ЧОКУУР ГАВРИЛЬЕВ
МУРОКТЫЫ МЫЛБААСМАРА

DELIKANLIYA
(Эдэр киһи)

Hava ruhun
yıkılırsa senin,
Toprak ruhun
uçurulursa senin,
Anne ruhun
yok olursa senin
Genç adam - sen bitersin

Bitersin,
İnancın tükenirse,
Bitersin,
Aşkın kalmayınca,
Bitersin,
Hür olamayınca,

Anne dilinin,
Memlekitini,
Vatanını
unutmuşsan

Adam olacağın,
kendi kendini sen
yenersen,
Zengin olacağın,
halkıyla beraber
olacaksan
Gelişirsin,
güzel tabiatını
koruyacaksan
Milletin,
Hürriyetin için
savaşırsan.

SAKHA TÜRKLER GELİYORLAR (Сахалар иһэллэр)

Milyonlarca gьnlerin
gezmie gezen anlarında,
Үьzlerce asərlarən
уьreklerinde su gibi akəp,
Binlerce senelerin
nefeslerinde уасауэр,
Gece, gьndьz
yol aləp,
3ok eski zamanlardan beri
hayatlarə devam eden,
Үкəlamaz fikri olan,
Үaz gьneюin arkasəndan

Sakha Tьrkler geliyorlar,
Sakhalar geliyorlar,

Үaratəсə guк
Mьhterem Babasə olan,
Zengin toprak
Mьbarek Anasə olan,
Gьneюten
gьrleyen gьсьнь alan,
Sibiryа'dan bile
yetiюen gelen enerjisi olan,
Eskilerden belli
gьcebe yol kaderli
Ауээ Gьneю
Үaratəсə Ulu Tanrələ

Sakha Tьrkler geliyorlar,
Sakhalar geliyorlar,

Kurak yerde
beyaz tohumu zevreye yayan,
Kuru toprakta
canə, ruhu yerleюtiren,
Geliюen asəp
куюaklarən yetiюtiren, иpreten,
Үаюамэ инюаа eden,
Науэр duasə sцyleyen,
Dоранэн зосири,
tabiatən eseri,

Akrabalarənəz,
Ayəə insanlarəyəz denen

Sakha Tьrkler geliyorlar,
Sakhalar geliyorlar,

Geliəoen asər
 iplerini arayəp bulan,
Цзгыр уаеам
 dizginlerini elinde bulunduran,
Gelecek kader
halkalarənə səkə tutan,
Gezen yəldəzlarə
 bile dizginle yakalayan,
Yolun kenarəndaki
 ruhlara ikram ederek,
Gelecek zamanən
 gьzel уаеамənə kəlarak

Sakha Tьrkler geliyorlar,
Sakhalar geliyorlar,

Орта дьнуа
 каунayan уаеамənda,
Ənsanləpən
 parəldayan geniə merkezinde,
Milletlerin
 зекитотikleri мемлекетинде,
Eskilerden bilgili
 Bilge Kapan'dan bayraklə,
Odun Kapan'dan soylu,
 Cengiz Kapan'dan emirli,
Yəkəlmaz дьєєnceli,
 Tьkenmeyen nesilli

Sakha Tьrkler geliyorlar,
Sakhalar geliyorlar,

İLKBAHAR (Caac)

İlk bahar mevsimi başlar yağmurdan,
Hava yava° ısınmaya ba°larken,
Sıcak rüzgarlar güzelce eserken,
Toygat ötmesi uzaktan duyulurken.

İlk baharda her zaman
Yeniden bakın hayata!
Sıcak güneşle beraber
Aşk° düşünün, sevinerek!

A°kla görüşmeye dışarı çıktım,
Çoktan beklemiş güneşime baktım,
Hayallerimi, tüm gizli düşümü,
Ben ilk bahar havasıyla doldurdum.

Canlı herşey ya°amaya ba°lar,
Uyuyan uyanır, ölen dirilir,
İlk bahar gibi güzel fikir doğar,
İleyieksit bolluk dolu nefesi eser.

İlk bahar mevsimlerden en güzelisin,
Soğuk kış geçtiğinin belirtisisin,
Geleceğın ruhunu yaratıcısın,
İlk bahar sen –Aşk tanrıcasın

VAY, ÇOK GÜZELSİN BE!
(Эчикийэ, кэрэбин дабаны)

Uzun boylu ince vücütlü
Beline kadar belikli
Bembeyaz turna tenli
Güzel açık ayyüzlü

Seni görüncü sevindim,
Hayallerim gerçekteşti,
Saha kızı yavrucuğum,
Çok güzelsin, tatlısın sen!

Büyük dolgun göğüslü
Gözler düşen kalçalı
Yeneklerinde toygırlı
Kaşlarında kırlangıçlı

Seni görüncü sevindim,
Hayallerim gerçekteşti,
Saha kızı yavrucuğum,
Çok güzelsin, tatlısın sen!

Kulağa hoş konuşan
Samimi içten düşünceli
Terbiyeli, iyi huylu
Tanrıların bir yapıtı
Seni görüncü sevindim,
Hayallerim gerçekteşti,
Saha kızı yavrucuğum,
Çok güzelsin, tatlısın sen!

Gülümser, aydın yüzlü
İyimser, utangaç, barı°cı
Usta narin ruhlu
Sevgi dolu iyi kalpli

Seni görüncü sevindim,
Hayallerim gerçekteşti,
Saha kızı yavrucuğum,
Çok güzelsin, tatlısın sen!

SEN, YEÖILLIK (Эн, күөх дуол)

Sen, yeşil yaprak
Sen, iğne yaprak
Sen, güzel çiçek
Sen, çevrem, doğam

Güzel doğamın
geniş yeri,
Ana vatanım
gelişen merkezi
Güzelleş, zenginleş
tükenmeden
Tabiatımız

Sen, kayın ağaç
Sen, tümseklerim
Sen, akçam orman
Sen, ulu tayga

Sen yeşillik
Her zaman var ol!

Sen, vadi, tarla
Sen, çukur ova
Sen, tepe dağlar
Sen, yassı yamaç

Sen yeşillik
Her zaman var ol!

Sen, hayallerim,
Sen, geniş gök
Sen, yaratıcı güç
Sen, °iir-°arkı

Sen yeşillik
Her zaman var ol!

Sen, a°k, sevgi
Sen, güzel annem
Sen, yaratıcı
Sen, Saham Yeri

Sen yeşillik
Her zaman var ol!

HAYALLERİM TÜRKÜLERİ (Ыра тыла – ырыя)

Hayallerim – türkülerim
Үгөrimde уаюоамакта
Hayallerim – юair sızь
Зiperimde dopmakta

Hislerim - юarkэм ruhu
Usta dilim ыretmekte
Birlikte gъzel seslerle
Beraber olucmakta

Ben sana ikram ederim
Hayallerim юiirini
Търкым ruhu ile dolu
Sarhoю eden кэмэзэмэ

Dinlen, rahatлаю can dostum
Sэcak aydэн sızlerden
Sevin, hoюolan yavrum benim
Hayal dolu търкымден

Hayal ettipim sъrece
Hayattayэм ayaktayэм
Dъelerim, дъюьncelerim
Търкым sızьnde уаюoarlar

SEVIN, GÜNEŞ AYDINLIĞINDAN (Үөр, күн сырдыгыттан)

Sabahleyin erken kalkıp,
Dođu tarafa bakarım,
Doğan güneşi yeniden
Şafağı selamlarım

Mutluyum aydınlıktan
Bүğün hayatta olduğumdan,

Güzelden hoşlanan
İnsanoğlu olduğundan

Farkedersem, düşünürsem,
Eskiden güneşin altındayım.
Onun bir parçası olduğumu
Bugün ben de farkettim

Mutlu ol, aydınlıktan
Bugün hayatta olduğundan,
Güzelden hoşlanan
İnsanoğlu olduğundan

Etrafında çeviren doğan
Yalnız bırakmaz, çöl yapmaz,
Çocuğuna kötü gözle bakmaz,
Demek ki sen memlekettesin

Mutlu ol, aydınlıktan
Bugün hayatta olduğundan,
Güzelden hoşlanan
İnsanoğlu olduğundan

Bir zamanlar farketmemiş anına
Tekrar dönüp, yeniden bakıp,
Değerli bir şeyi hatırlayıp
Yüreğini sevinçle doldur

Mutlu ol, aydınlıktan
Bugün hayatta olduğundan,
Güzelden hoşlanan
İnsanoğlu olduğundan

Önemsemediğin düşlerine
Yararını, faydasını bulup,
Tüm gücüyle ulaşmaya çalış
Yeteneğini, sabrını verip

**AŞK – TANRİDİR
(Таптал – таңара)**

Yüzyıldan yüzyıla şairler
Aşk hakkında yazmışlardı,
Güzelliğe sevgiye inanıp
Aşkını tanıya benzetmişlerdi

Gerçekten de Aşk – tanrıdır
Sevilmeyen, sevmeyen –
bu dünyada hiç yoktur

Gece gündüz aşkı bekleyip
Düşlerimizi aramaktayız,
Aşkımıza, sevgimize biz
Adıyoruz hayal şarkımızı

Gerçekten de Aşk – uludur
Sevgiyi bilmeyen –
bu dünyada hiç yoktur

Bazen karşılıksız aşık olup
Kalbimiz yarananır, üzülr
Bazen mutluluğu paylaştırıp
Yaratıcı güce kavuşturur

Gerçekten de Aşk – bir büyü
Büyülenmeyen insan –
bu dünyada hiç yoktur

İçimiz hissimiz rahatlayıp
Seviyoruz geçen zamanı
Yüreğimizin sözünü dinleyip
Dua ediyoruz güzelliğe

Gerçekten de Aşk – güzellik
Güzel olmayan –
bu dünyada hiç yoktur

БЫСТЫСПАТ СИТИМ

(Дүжүү сценариз)

ЧЫНА – БӨРӨ УОННА ЧЫНЫС ЫЙААБА

*(түүн былыргыс чус саха өйдөбүллэринэн,
ийэ кыыл туруннан номох – хонкууаан)*

изн куйаар, орто дойду олобо үөскээбит төрдө төбөтө туохтаный, хантаный диэн былыр-былыр гыттан таайыы-таайбаран, сэхэн-тэптэл, үһүйээн-номох үйэттэн-үйэбэ, көлүөнэттэн-көлүөнэбэ уостан-уоска көһөн-түһэн испит үгэстээбэ эбитэ үһү.

Саха омук бараххан унньуктаах уһун олобор өлө-өлө тиллэн, сүтэ-сүтэ көстөн баччаба тийэн кэлиэх быатыгар, ол түгэбэ көстүбэт түн былыргы өйдөбүллэрин, өлөрү кыайар өркөн туруулаах айан-өйүн, өйдөбүлүн, төһөтүн эмэ илдьэ ингэринэ сылдыарыттан, эти-хааны уһугуннаран этитэр аңаардаах этэн тыынан көрдөххө, Чыныс ыйаабынан Чыына-бөрө ийэ кыыллаах чынабар сахалар тустарынан манньк диэн сэхэргииллэрэ эбитэ үһү.

БАСТАКЫ КӨСТҮҮ

Сценаба хараҥа. Сулустар ыраах тырымнаһаллар. Ыраах кэр-бэнэн бүтэн эрэр кэлтэгэй ый көстөн сүтэн эрэр кэмэ. Ый быыһа чугаһаабыт кэмэ. Сулустар чабыллара күүһүрбүт.

Куйаар тыына. Куйаар музыка эңсигиллэн кэлэр, дуорааннырар. Кый ыраахтан куйаар түгэбиттэн кэлэр (ЫТ ОБОТО ЫРААХ ЫЙЫЛЫ-РЫН-ЫТЫЫРЫН КҮРДУК, ИҢИЛЛЭР ИҢИЛЛИБЭТ).

Очуос үрдүгэр ийэ бөрө сулустары өрө мыҥаан чынайан туран уһуннук инсэлээхтик , уйулҕаны хамсата улуйар (Үс төхтүүр). Ал-лараа үөр бөрө эмиэ сулуһу маньыллар, улуйаллар.

Сүрэх тэбиитин тэтимэ ыраахтан эңсигиллэн кэлэн субу манна тэбэр курдук. Салгыы “Чолбон” бөлөх толоруутугар «Быстыспат ситим» ньиргийэр. Тэтимнээх хамсаныылаах үөр бөрө үгэр-көрдөһөр үгкүүтэ сабаланаар *(Бу добуһуолу ситэрэн хоторон биэриэххэ).*

Манна хоһоон аабыыта киририэхтээх...

Ыйтан кэлэр ыгым ыйаах
Ыйыллыҕастарын сүөрэ

Сулустан кэлэр сулумах суол
Суруктарын бичиктэрин ааба

Суойар суоллаах
Суоһар тыыннаах
Сулустаах аба халлаанга
Сүктэр үнгэр үгүүтүн
Сүтүктээх үгкүүтүн
Итэбэстийбит ийэ кутун
Ийэ кыылын ирдээн
Сур бөрө улуйара

Киэнг далай куйаар
Киэлитин киэптиир
Добун долобой дорбоон
Домун томун сирдээн

Орто дойду олобун
Отуора хамсаабытын
Киһи кыыллыбытын
Кыыл киһитийбитин
Айылба атарахсыйбытын
Айылгы аахсыллыбатын
Ийэ кыыл илдьиттиир
Итэбэстэн издэйэн
сирдыттиир...

Быһаары:

Бөрө — түүнгү кыыл. Кинилэр оноруулар, ыйаахтара аһыгастаах төрдүн айыллытын биэрэр сулустартан (*Созвездие лсов*) кэлэр. Ол иһин ый туолуута эбии ыйаах көрдөһөн улуйаллар. Сулустары кытта кэпсэтэллэр.

Номох сабаланытыгар ый тахсыбат. Номох түмүктэниитигэр толору ый сүһүмнээн кэлиэбэ, онно тэтим өссө эбии күүһүрэн өрөгөйдөөх үгкүү толорулар. Бөрө оботун ыйылыыра ытыыра, сүрэх тэбиитэ өссө күүрэн чугаһаан кэлиэбэ уонна бөрө улуйуутунан, туойан-аабааччы диктор тойугунан өрөгөйдөөх күүрээннээх үгкүүннэн бүтүөбэ.

ИККИС КӨСМҮҮ

Сэхэнэ:

Сир дойду, киэнг куйаар айыллытыгар, Үрүң Аар Айыы Тойон Тангар Аар — Тангара, киһи кутун орто дойдуга түһэрэригэр, бу айыллар киһи ханнык кыылтан ийэ-кыылланарын СЭТ уонна ХОРО диэн тангараларга дьаһайтаран, Одун хаанынан онгоһуутун онготторон, Чыгыс хаанынан ыйаабын ыйдаран түһэрэр эбит.

Үрүң Аар Айыы Тойон Тангара түгэбэ суох түн далай куйаарга баар сулустартан биир үөр сулуһу үөрдүһэр аналлаах аһыҥастаах кыыллар ийэ куттарын иччитэ буоллун диэн анаан айан кэбиспитэ диэн үһүктүүлэр.

Дьэ ол онтон, СЭТ Тангара обургу аһыҥастаах аймабын ЧЫЫН кутун сэтэритэн бииртэн биэс буолар аналлаан, Хоро тангара хорбутунан, хоһуттан төрүүр, ону ааһан киһиэхэ Ийэ Кыыл буолар аналлаан орто дойдуга олохтообуттара эбитэ үһү.

Ийэ кыыл бэлиэтэ изгэйэр икки атахтаах, иннинэн сирэйдээх буор куттаах боронг ураанхай чынайар Чыын кэтэбин хаппахчытын ис өттүгэр онгуулаах оһуор ойуу, ыйаахтаах бичик мандар буолан кэтэх мэйии кэтэбэриин өттүнэн кэккэлэһэ түһэн кэбиспит. Бөрө ийэ кыыл саха киһи сүр кутугар түспүтүн ЧЫЫНА диэбиттэр.

Онтон сизэттэрэн элигини уруулуу түркүүт омуктар ЧЫЫНА — Ашиина диэн аһыҥастаах тыһы бөрөттөн төрөөбүт улуу киһиттэн төрүттээхпит диэн күн бүгүнүгэр дылы киэн тутталлар эбит. Бөрө албан аатын сүгээччилэр бары ЧЫЫНнаах- ХААН-наах киһи киэнэ килбиэннээхтэрэ, уол оҕо үһүктаахтара эбиттэрин уос номоҕо онгостоллор. Аһылаах удьуора, Чыына диэн ааттаах ийэ кыыллаах түркүүттэр аан ийэ дойдуну атыахтаах уу курдук аймаан, албан аатыран, суон сурабыран, күннээн күөнэхтээн ааспыттарын туһунан уос номоҕо буолбута, сурукка суоруллубута, бичиккэ биһиллибитэ билигин да баар. ТАТ- ААР тангара тыллаах ТаймаЧЫЫН Чыгыс хаантан быһаччы ыйаахтаабын Көхсө диэн саха ойуунугар кыырдара билэн баран биирдэ Чыгыс Хаан аатын ылыммыта. Бөрөлүү сизэһэн күнэ тахсыбыта, ТУРУУ ААН — ТУРААН-ы тургурдубута. Түмүгэр, бөрөлүү сизэһэн күнэ киирбитэ.

Киһи барахсан ол курдук Айбыт Тангара айан кэбиспитинэн, ким аһыҥастаах арааһыттан, ким көтөр биһин уһуттан, ким балык көрүнгүттэн, ким сыыллар сыланг, луо ууһуттан ийэ кыылланан төрүүр буолбут. Дьэ ол онто, орто дойдуга олорор олобор, майгытыгар-сигилитигэр, өйүн-санаатын олоруутугар, быһыытыгар-таһаатыгар биллэн көстөн ааһарын бэйэтэ да билбэт эбит.

СЭТ уонна Хоро Тангаралар бу орто дойду олобун баһылаан олорубуттар.

Сэт- хотугу УР- тус хайысханы (эр — атыр айар, бултуур, булар талар, тутар, уус аналын), баһылыр (*хотугу булуус — северный полюс*).

Хоро- собуруунгу ААН - хайысханы (тыһы хорутар, хоторор, тигэр, тигэр иис аналын).

Атыр **УР** тыһы **Аан** хайысханы **ХАЙ**бытыттан **УРААНХАЙ** үөскэ-эбит. Сах үйэтигэр күн сабыллар сыдыаай утабыттан көхсүтүтэн көнтөстөнөн, Аар Айыы Күн таңара айар сарадабыттан арбаһыттан тэһиннэнэн күн ууһун аймабабын дэммит. Сах үйэтигэр, сабыллан үөскээбитинэн сах- сахабын дэммит.

Бу таңаралар айаллара туталлара киһи ааһан сиппэт элбэх. Ол сылдьан ордук тутар санаһан охсуһаллар да эбит. Хайа эрэ кэмнэ хайалара эрэ ордук баһылаан кэлэрдээх. Тыһы имнээх Хоро өттө кыайдабына айыы аймабар хоролуу-дьахтардыы майгы туругулар эбит. Оттон Сэт баһылаатабына сахалыы эр быһыы ордон кэлэр эбит.

Аан бастаан Сэт атыр айар аналлаах куту түһэрбит, онто тыһы аналлаахха кимихэ, туохха баһарар ханнык баһарар кыылга-сүөлгэ, оннообор ооруктаах маска кыттан, оҕо кутун биэрэр эбит. Ол да иһин билингээнгэ дылы ооруктаах мастан, кыылтан-сүөлтэн оҕо кутун көрдөһүү үгэһэ тыыннаах. “Баһарбыт маска ыттар” дииллэр.

Хоро таңара мань сөбүлээминэ киһини киһиттэн эрэ айар дьо-буру Сэт таңараба хаалларар, уоннаабытын хоро таһан ылан сулус-тарга аналанын аттара ытан кэбиһэр. Хоро Сэт сэбин туура бы-һан кэбиспит үһү диэн эмиэ баар.

Сэт таңара мин дьобурбун кыччаттын диэн, Хоро икки хайыс-ханнан кэлбити барбыты утары-таары аһарар киллэрэр дьобурун тохтотон биир эрэ хайысханан аһарар ааннаан кэбиһэр. Хоро та-ңара Сэт таңара аһаар харабын ылан кэбиспитин эмиэ үһүктүүлэр.

Сценаба уопсай көстүү:

ХОРО уонна СЭТ таңаралар...

Хоро хара оҕуһу миинньэ сылдьар — собуруунгу тус. Сэт таңа-ра үрүг сылгыны миинньэр — хотугу аан тус.

Хоро тыһы быһыы төрдө, дьахтар уобараһа (материархат), Сэт атыр уобараһа (патриархат).

Сцена ортотугар үөһээ Аһаара киһи, аһаара бөрө сирэйэ ойу-уламмыт хартыына ыйанан турар.

Сэһэнэ:

Орто дойдуга киһи-аймах олоһун бэйэтэ тэринэн, айылҕаны аһардастыы туһанан, бэйэтэ онгорбут, айбыт сокуоннарынан олоһор.

Оттон оройугар күннээх, охтон баранар мастаах, уолан бүтэр уулаах орто туруу бараан дойду айгыр-силик айылжата, кини ки-хиттэн ураты харамайа, айылжа бэйэтин ис сокуонунан олорор. Кинилэргэ анаан кумаабыга суруллубут сокуон суох.

Бу икки, тус-туска кэмнээх кэрдиилээх эйгэ утарыта турсуула-ра бара турар. Айбыт таңаралар киһиэхэ өй-санаа биэрэллэри-гэр айылжаны кытта иллээхтик эйэлээхтик дьүүрэлэһэн, алтыһан олорунг, туох барыта кэскиллээбин, кэнэҕискиллээбин, сэттээбин, сэлээннээбин аналын кытта аттаран, онгоһуутугар онгорон, ыйаабар ыйан ыппыттар. Орто дойдутаабы олоххо киһи кэлэр олохторугар бэлэмнэнэрин, бу олоҕо кэлэр олобун онгоһуутун таңарын эппит-тэр.

Айбыттарбыт киһи айылжаны, оту-маһы, кыылы-сүөлү кытта бы-стыспат ситимин, ийэ кыылын, ийэ отун-маһын нөҥүө тийэрдэл-лэр.

Кыыл уонна киһи майгыта сигилитэ биир киһиэхэ көстөрүн бүгүнтүгү олохпут көрдөрөр. Киһиэхэ кыыла кыайыа суохтаах. Кыы-ла кыайдабына киһи-аймах киһилии быһыытын сүтэрэр, кыыллы-ар. Өй-санаа бэриллибит кыыллыыыта издээни аҕалар. Ол эрэн киһиэхэ кыылын дьобура эмиэ сүппэт. Кини кэтэх мэйиититтэн бэйэтэ да билбэтинэн айылжаны, айылгытын кытта ситимниир.

Чыына бөрө уонна киһи үнкүүтэ. Бөрө киһи үнкүүтэ. Бу үнкүүгэ киһи кыыллыыыта көстүөхтээх. Дьахтар, үөр бөрө баһылыга атыыр бөрөнү кытта оонньооллоро, СЭТ ыйаабы-нан таптаһаллара көстөр. Айылжа, СЭТ таңара оонньоута. Ки-нилэр оболоноллор. Оболоро улаатан бөрө-киһи буолан үөрү баһылаан илдьэ сылдьара көстөр (маугли курдук). Үөр — үөр үөрүйэбинэн батыһар.

Хайдах көрдөрүүххэ сөбүй?

Сцена аңаара хараңа, аңаара сып-сырдык. Сырдык өттө киһи аймах олоҕо, хараңа өттө хара тыа кыыллыы олоҕо.

Үнкүүгэ хараңа өттүгэр үөр бөрө үнкүүтэ сатабыллаахтык тах-сар, бөрө-киһи хайдах эрэ табыллыбат, сырдыгын киһилиитин диэкки таттара турар.

Сырдык өттүгэр бөрө-киһи үнкүүтэ ордук тахсар, бөрөлөр та-быллыбаттар, хараңаларын диэкки тардыһаллар. Сырдык — ха-раңа, киһи — кыыл мөккүөрэ.

Бөрө киһи кыайыыта, киһитийэн барыыта, сырдык улаатан сце-на үс гыммыт иккитин ылар, бөрө таңаһын бырабан киһилии на-рын намчы хамсаныылаах үнкүү. Бөрө-киһиэхэ киһилии быһыыта ордон тахсыта.

ҮҮС КӨСТҮҮ

Бастакы көстүү декорацията.

Сценаға хараңа. Сулустар ыраах тырымнаһаллар. Ыраах кэр-бэнэн бүппүт кэлтэгэй ый көстөн сүтэн эрэр кэмэ. Ый быыһа чуга-һаабыт кэмэ. Сулустар чабыллара күүһүрбүт.

Бөрө-киһибит сцена кытытыгар ойуччу турар. Хоһоон ааһар.

**Тоһус хаттыгастаах
Толуу мабын халлаан
Томторболорун өһүлэ
Томтор сир үрдүттэн
Торһон дорһоон
Тобулла улуйбута
Аһыс хаттыгастаах
Арылы маһан халлаан
Ааннарын аһа арһара
Алгыстаах сиртэн
Аһыгастаах атыыра
Амалыйа ааттаспыта.**

Ону сэргэ:

Куйаар тыына. Куйаар музыка эңсиллэн кэлэр, дуорааннырар. Кый ыраахтан куйаар дорһооно эңсиллэр.

Очуос үрдүгэр ийэ бөрө сулустары өрө көрөн чынайан туран уһуннук инсэлээхтик, уйулһаны хамсата улуйар (*Үс төхтүүр*). Алла-раа үөр бөрө эмиэ сулуһу маныйаллар, улуйаллар (*бөрө обото ыйы-лыырын ытыырын курдук, иһиллэр-иһиллибэт. Онтон толору ый көстөн сырдаан кэлэр, дьэлтэйэн улаатар*).

Ыт оботун ыйылыыра ытыыра улаатан иһэр, сүрэх тэбиитэ эмиэ улаатар. Бөрө инсэлээхтик улуйар, онтон кэлин бөрөлөр бары улуй-аллар.

Киһи-бөрө тойук-хоһооно барар...

Сүрэх тэбиитин тэтимэ ыраахтан эңсиллэн кэлэн субу манна тэбэр курдук. Салгыы “Чолбон” бөлөх толоруутугар «Быстыспат ситим» ньиргийэр. Тэтимнээх хамсаныылаах үөр бөрө үгэр көрдөһүүлэрэ туолан **өрөгөйдөөх үгкүүлэрэ** сабаланар (*Бу добу-һуолу ситэрэн хоторон биэриэххэ*).

Сцена сырдаан барар. Киһи уонна бөрө кыттыгастаах кылгас түмүктүүр үгкүүлэрэ. Улуйуу, эмискэ быһа тардыбыт курдук, хай-

дах хамсанан испиттэринэн, кадр быһа барбытын курдук барыта тохтуур, бүттэ...

Быһаарыы:

Манан тугу көрдөрөбүтүй? Киһи үөһэттэн айыллан түспүтүн, урут араас харамай буолан төрөөн сылдыбытынан сиэттэрэн, кини ийэ кыыллаабын, Киһи кыыла баһыйа суохтаабын, ол эрэри Киһи ийэ кыылын нөнгүө куйаары кытта быстыспат ситимнээбин. Киһи мэлдьи киһи эрэ буолан төрөөбөтүн.

Өлүү уонна хоһуттан төрөөһүн быстыспат ситимнээбин.

Ахсынньы 2 күнэ 2003 сыл.

ДЪАЛЫНЫРЫ

(дочуу)

Оо, харахтар, харахтар курдары көрөн түһэн,
харахтар.

Миигин олох сыгыннахтыы көрөллөр...

— Сыгыннахтыыр эрэ буолбатах, сыныйан, сирэ-тала,
тута- хаба, сытырбыы-амтаһыйа көрөр курдуктар дии...

— Оо, ингсэлэриэн, харахтара, мин эмиэ кинини көрөбүн,
сыгыннахтыы, хайдах буолуобун онгорон көрө, бүтэйдии сэ-
рэйэ саныбын.

Харахтарбыт имэнгирбит ингсэлээх уоттара хатыһа түһэн
ыллахтарына, бэйэ-бэйэни ымсыырдыһа, ынгырса оонньо-
һоллор. Минныгэһи эрэннэрэр мэник, тиэхэлээх мичээр си-
рэйигэр уруһуйданан хаалбыт, дьэ оботтоох, оборудулаах иэй-
иилээх киһи быһыылаах, па, бэйэм эмиэ ымангныы, оонньоһо,
кини баламат бағалаах мичээригэр көбүйөн эппиэттэһэ ту-
рар эбиппин буолбат дуо?!

— Хайа-үйэ дьон бэлиэтии көрдө быһыылаах. Бара охсу-
охха, батыһыа буоллаҕа..., кини дьэиэтигэр барсыах буолан
үлэспиппит дии.

Бэбэһээ эрэ билсибиппит, онтон ыла кинини санаан, ыра-
ланан, бағаран табыстым... Түүн олох утуйбатым. Дьэ буолар
да эбит, тобо сүрэй, манньк өтөрүнэн буола илик этим... Дьэ
туох эрэ буолар, хайдах эрэ буолар..., ээ, чэ, буолар буоллун,
хайдах өрүү туттуна, бэйэм бэйэбин матарына сылдыахпы-
ный?

Кини мин аттыбар кэлэн турбутугар, ураты сылаас, эр киһи
көлөһүнэ сыттаах имэнгнээх тыын илгийэ кууспута. Кини тыы-
нын илбийэр сайаана миигин күрүөлүү хаайбыта.

Мин эр киһи илиитин суохтаабыт туох баар тириим куодаты-
нан, таптатыан бағарбыт таһаам таманынан кини имэнгнээх
тыынын ингсэлээхтик ингэринэ турбутум. Ис испиттэн иэйии
иитиллэн, хааным кыыннан барбыта...

Биһигини бэйэ-бэйэбитигэр ханнык эрэ, кимэ-туга билли-
бэт дыкти дьалыннаах күүс ыга куустуһуннарыан, ыксары
тардыһыннарыан, ахтылҕаны ханнарса анньыһыннарыан ба-
барар курдуга. Итинник имэнгирбит дьалыннах ингсэлээх

санаа иккиэмитин биир минньигэс дьайаан иһигэр киллэр-битэ...

Санаа-санаабытынан табайсан, ымсыылаах бабаларбыт имнэнсэн, истинг иһирэх сыһыан иилээбитэ. Туох эрэ дыкти кэрэ алыптаах түгэн бүрүүкээбитэ.

Кини салбалыыр илиилэрэ мин синньигэс биилбэр сыс-тан, аргый абай имэрийэн барбыттара. Бэйэтин иэнигэр хам кууспута уонна үнтү кумалаан кэбиһиэхтии иэммин, таһаа-бын торун тоһута кумалаан ылбыта.

Мин эмийбинэн кини түөстэригэр хам сыстыбытым, уос-тарым кини мооньугар таласпыттара. Илиилэрбинэн иэмэх талахты кини томороон күөнүгэр эриллэ илиистибитим.

Ингсэлээх илиилэр синньигэс биилбиттэн аллараа диэки сы-ыллан түһэн испиттэрэ, уйуһуйбут уон сарадах модороон тарбах-тара бэрт имигэстик мин таманым таһаатыгар, сөптөөх клавиша-лары булан дьалынгырыы симфониятын оонньоон барбыттара.

Сэлээрдээх халлаан көбүйбүт былыттарыттан, дьалын, имэн кыргыттара илэ түспүт курдуктара. Дьалынгырыы үгкүүтэ дьа-алатынан устубута... Уйаҕас, ууллаҕас таптал онно көрүлээ-битэ, талбытынан таалалаабыта, аяхтан аманахха тийиэ айар хомуһун ачаалаабыта.

Иэйии, баҕарыы, имэн, инчэбэй... сылаас сымнаҕас, кы-таанах... барыта буккуспута. Барыта сатанан, туолан барбы-та. Туохтан да кэрэ кэтэһиилээх, эти хааны эймэһитэр үөрүүлэ-эх, тыын быһаҕаһа, тынгахтыы тыыныылаах тырым чабыл түгэн тыһы атыыр тыллар оонньоута имэннээх тэллэххэ иэни-гийбитэ, дьалыннаах суорҕанга дьаралыйбыта.

Итирбит, иригирбит илиилэр иэммин таһаабын имитти-лэр, тагаспын ордорбокко саралыы тартылар. Уҥа таала уохтаах уураһыы сүрэбим чопчутун эмэрэ. Сытырбыы сыныйа сыллаһыы сыыбырҕаабыта. Аманаҕам арыллан ахтам анны-гар ахтылбаннаах абыланнаах ааным ачаалыы аһыллан, имэ-гинэн инчэйэн иэнигийэ сыппыта.

Мин эр киһим этэ сиинэ күүрэн, өҥсөтө, өйө-төйө өрө түөрүллэн, тымырдара тыыллан, кимтэн эрэ былдьаһан ээрэ-дии үрдүбэр ынчыктыы ынгырана ыттан, ыҕа турбут ыччатын кэтэһиилээх киэлим иһигэр кимиэллээхтик кимингнээн киллэ-рэн барбыта үчүгэйн эриэхсит, абыластыы, салбалыы аҥаары-ахпар дылы анньыбыта астылангын баҕаһын...

Кини уолана кизлибин кизптии кимингнээбитэ. Туохпун бары толору симэн сүрэхпин сүлүһүннээн, куппун-сүрбүн куоттара кута тоҕо кууһа сыллыы сыппыта.

Анныһы арааһыгар, тардыһы өрөгөйүгэр татакай талыыта киирэн уохтаахтык уулла сүөккэнэн барарбар, кини уоланын уллуруга уобунан салыы кутулларыгар өй-мэй барбытым, ханна эрэ халлаанга былыт кыргыттарынаан көтө сылдыар курдугум, бу алыптаах минньигэс түгэн тугу барытын умуннара имэнгири-инэн иирдэ итирдибитэ.

Хас хамсаны барыта мин эппэр хааммар, сүрэхпэр-быарбар тийэ дьырылыы-дьырылыы тарбаммыта, куодам устун куллугуруу кутуллубута, татакай үлүгэригэр таттаран барбытым. Миигин туох да, ким да туппат, боппот, сии-сэмэ да сиппэт. Мин бу дьикти кэрэ алыптаах иэйиигэ эттиин-хаанныын бүтүннүү бэриммитим, мин дьалынгырбытым, бүтүннүү бабарыынан туолбутум. Кинини мин анныбынан бүтүннүү ыйыстан кэбиспит курдугум.

Айахпыттан ааттал, таптал, бабарыы, астыланг тыллара имэнгэ сууланан иэйиилээх салгынга бөтүөхтүү бөппүттэрэ... эчи минньигэһин даа, эчи астылангын ньи. Өссө, өссө, күүскэ, күүскэ, даа, аа... эн эмиэ..., мин эмиэ..., бииргэ... чэ-ээ-ээ , аа-аа-аа-ай... ооо-оо-оо-оо...һуой..., һаай...

Оо, мин минньигэһим, мин астылангым, мин эр киһим, тохтоо уоскуй даа..., үрдүбэр үллэ сытарын үчүгэйиэн ньи.. Аттыбар абылыы сытарын астыгын даа..

Бу орто дойдуга дьахтар буолан төрөөбүт ааппар, мантан ордук минньигэс татакай түгэни өйдөөбөппүн, хас сырыы айы барыта санаттан буолар курдуга, эчи үчүгэйин эриэхсит.

— Эр дьону үөбүөбит ээ, кинилэрэ суох хайдах сатаныхпытый... Кинилэр да биһигинэ суох хайдах сатаныхтарай?.

Айылба барахсан айбытын астыгын...,туох тэнгэһиэ баарай бу астылангнаах алыптаах дьалынгырыы имэн-түгэнигэр..

ТОХСУС “ТАБЫК” ГОСОЛОР

Мин урукку “Табыктарга” хара сабаланыабыттанбарытыгар сылдьан, ырытан санааларбын суруйан турабын. “Табыгы” Саха Республикатын музыкальнай культуратын сайдыытыгар биир улахан суолталаах хайысха, хамсааһын быһыытынан билинэбин, ыалдыабын.

“Этническэй рок” уонна “тыыннаах музыка” диэн ис хоһоонноох көрүүлэр “Табык” түһүлгэтин сүгэн турар баһаналарынан буолбутара, “Табык” аатын ааттаппытара. Атына бырыта таах, баар күннээби көстүүннэн ис хоһоону толоруу.

Бастаан сэбиэскэй ычат эстраднай ырыатын күөн-күрэһин түһүлгэтин курдук ытыллара. Оннтон 1989 с. этническэй рок, рок-поп музыканы көрүү түһүлгэтэ буолбута. Тыыннаах тээбириннэрдээх (инструментальнай) музыка сайдыытын, сахалыы өй-санаа, тэтим, ырыаба тойукка дьүөрэтин булар түһүлгэтигэр кубулуйбута.

Атын жанрдар, фольклор, классическай музыка, көннөрү попса (истилэнг ырыа истиилэ) бэйэтин эйгэтигэр туспа киэн түһүлгэрдээх этэ.

“Табык” тыынын сүрүн ирдэбилинэн тыыннаах добуһуол буолбута. Международнай таһымнаммыта. Ырыа кэнээбитэ. Ыалдьыттар элбээбиттэрэ.

Абыс төгүл ытыллыбыт этнтческэй рок-музыка түһүлгэтэ сүннүүнэн саха омугун тыыннаах музыкатын кыабын, кэскилин таһымын көрдөрөн кэлбитэ. Манна куорат иһинээби, таһынаабы нууччалыы тыллаах бэйэбит бөлөхтөрбүт сылтан сыл аайы көхтөөхтүк кыттан, сыстан киирэн барбыттара.

Омук аан дойдуну уратылаах анаарыта, кини сүрэбин тэтимэ “Чолбон”, “Айтал”, “Сэргэ”, “Хардыы”, “Дуулаба Дьуһаал”, “Кэрэх”, “Табык”, “Дапсы”, “Тэтим”, “Чинэкэ”, Хатылаевтар уо.д.а саха инники күөнгэ иһэр рок-бөлөхтөрүн толорууларыгар кимизэллээхтик уонна киэн туттуулаахтык иһиллибитэ. Хотугу омуктар, Э.Клепечин “Сээдэ”, чукча В.Кемлиль “Ярар” бөлөхтөрүн толорууларыгар уратылаах хотугу тыыны истибиппит.

Ыалдьыттарбыт тувалар “Лама”, “Тыва”, “Био-Синтез”, Хуун-Хуур-Туу” бөлөхтөрө бэйэлэрин омуктарын уратылаах тыынын тыыннаах музыканнан толорон сөхтөрбүттэрэ. Бу түһүлгэлэргэ этническэй рок, тыыннаах добуһуол “Табык” сүннээ буоларын чабылхайдык көрдөбүтэ. Рок арааһа элбэх буоллаба. Ол эрэн ангардас этнорок буолуохтаах диэн хааччахтааһын суоҕа.

Туваттан Альберт Кувезин хас кэллэбин аайы бэйэтин омугун тыынын илдэ кэлэн, бүтүн Тува барыта айылбатын тыынын илдэ кэлэн ыалдьыттаан ааспытын курдук үтүөкэннээх, умнуллубат өйдөбүлү хаалларар.

Быйылгы “Табык” саамай күүтүүлээх, астык, чабылхай көстүүтүнэн “ЯТ-ХА” буолла диэтэхпинэ сыыспатым буолуо. Аныгы өттүгэр Алтай, Бурятия, Хакасия, Татарстан, Башкортостан, Казахстан, Азербайджан, Киргизия о.д.а курдук уруулуу түүр омуктары хото ынгыраар ордук буолуо этэ. Ити эйгэ биһиэхэ чугас уонна кинилэргэ этническэй рок тыына баар. Аан дойдуга тахсарга түүр эйгэтэ Москваттан олох туспа суоллаах эбээт. Бу хайысха биһиэхэ улахан кэскиллээх.

Москваттан, Ленинградтан, Новосибирскайтан уо.д.а нуучча сирдэриттэн улахан ааттаах-суоллаах бөлөхтөр ынгырыллан кэлэн ыалдьыттаан урут да ааспыттара эбээт. Быйыл да бааллар. Ол эрэн кинилэр тобо эрэ уратылаах умнуллубат өйдөбүлү кыйан хаалларбаттар эбит. Биһиги куораппыт оболоро кинилэртэн хаалсыбаттарын бу “Табык” көрдөрдө.

Манна сытар диибин “Табык” тыына. “Табыгы” – тыыннаах добуһуолаах омук уратылаах тыына тутан кэлбитэ. *Бу тыынын ыһыгынна да – “Табык” өлөр. Тэрийээччилэр мань умнубаттара буоллар диэн баба санаа баар.*

Быйылгы Табык уратыта тыохханы?

1. Эдэр бөлөхтөрү арааран туспа, анаан-минээн көрүү-истии, сыаналааһын уонна рейтингнэрин быһааран талан ылан ТВ, радио, бэчээккэ таһаарыыга анаан устуу буолла. Архивка матырыйаал хомуйулунна. “Табык” анал альбома тахсыа. Онон үлэ түмүктээх буолара күүтүллэр.

(Бу олох сөптөөх дьаһаныы буолла диэн сыаналыахха сөп.)

2. Манна этно-роктан, рок араас көрүнгүрүттэн сабалаан попсой (истилэн) ырыалар, өссө Музыка Үрдүкү оскуолата (МҮО), фольклор оболоро кытта киридилэр.

“Солисты-исполнители” диэн номинацияба (попса — истилэн) фонограммалаах ырыалар, фольклор оболоро, МҮО оболоро “классика” диэн ааттаан биирдиилээн ынгырыллан кирибиттэрин, “Табык” тыыныгар сөп түбэспэтинэн (кыттыбыттар ааттарын түһэрбэккэ эрэ) олох сыһаннан аабыабын. Бу тэрийээччилэр “глобализация кэмигэр” бэйэлэрин эйгэлэрин таһынан тахсан барыны барытын батара, хаба сатыыр “бабаларын” содула буолуон сөп диибин.)

3. “Кырдыбаастар”, биллэр-көстөр бөлөхтөр бары ыалдьыт быһытынан сырыттылар, бэйэлэрин, бу күннээҕи таһымнарын туохтаахтарын, ханныктаахтарын ырылхайдык көрдөрдүлэр. Эдэрдэр күрөстэһэллэрэ, кинилэр үлэлэрэ хото ырытыллара үчүгэй.

4. Быйылгы түһүлгэбэ ырыаһыттар тылларын-өстөрүн (хоһооннорун) аан бастаан көрүү ытылынна.

(Бу сөптөөх ирдэбили уруккуттан туруорсуллубута. Абыах бөлөх бу ирдэбили толордо. Тыллар автордара кимэ биллибэт да буоллар киллэрдилэр. Элбэх бөлөх сыанабылга биэрбит тылларынаа-бар атыны толордулар, үгүстэр тыллара иһиллибэт. Уопсайынан сайаапканы, анкетаны толоруу “буоллун-хааллын” ситэтэ суох таһымнаах).

Быйылы Табык түгү көрдөргө

1. Уонча ыалдьыт бөлөхтөр ахсааннарын киллэрбэккэ туран, эдэр бөлөхтөрү аабыны түмүгэр отучча сайаапка киирбититтэн, 20-чэ нууччалы тыллаах, 3 английскайды тыллаах, 1 эрэ сахалы бөлөх тэринэн кэлэн :“ Мин бу баарбын” — диэн дьүүлгэ турда. Сорохтор тэрээһиннэрин кыаммакка, сорохтор “Табык” “чөл олох” түһүлгэтигэр киирбит ирдэбилигэр сөп түбэһиминэ кыттыбакка хааллылар. Оннук эмиз баар. Тыыннаах музыка эйгэтигэр “Табыгы”, музыкааннары бэйэ бэйэлэрин, ыалдьыттары кытта көрсүһүннэрэр, алтыһыннарар, билсиһиннэрэр, бэйэни көрдөрөр, атыттары сэргиир, кэрэхсиир улахан суолталаах, бырааһыннык түһүлгэтин быһытынан сыаналыбын. Атыттар да оннук сыаналаан, баар суох “Табыктарын” ытыгылаан эрдэхтэрэ. Ол онно кытта кэлэн баран, бэйэ дьаллыгын, кыдыгын үс хонукка кыаммакка, кыттыбакка, ытыс соттон, ааты суолу түһэрэн төттөрү барыны өйдөөбөппүн.

Нууччалы тыллаах бөлөхтөр

Хаһаангытаабар да куорат нууччалы тыллаах эдэр бөлөхтөрө күргүмүнэн тобо анһан киирдилэр. Жатай, Марха, Покровскай, Дьокуускай эйгэтигэр отучча оонньуу сылдыар бөлөхтөр баалара билиннэ. Олортон уончата олох эдэрдэр. Сахалартан Саха театрыгар түһүлэммит Өркөн (Алексей Егоров уола) тэрийбит “Үргэл” диэн үс киһилээх бөлөбө эрэ баара көһүннэ. Сөбөн да төһөнү сөбүөххүнүй.

Бу элбэх бөлөхтөн 9 бөлөбү экспертнэй хамыыһыа кыһамныылаахтык үлэлээн талан телевидениебэ биэриигэ анаан уһуллубут. Сорох хаһыаттарга экспертнэй хамыыһыа үлэлээбэтэ диэн туос сымыйаны суруйбуттар. Оннук буолбатах, кинилэр курдук уһуннук саалаба хам хатанан олорбут суоҕа.

Тохсус “Табык” тобуһун иһигэр киирдилэр:

“Мортимирус”, “Тихос”, “Герои Злодеи” — 14-15 саастаах Жатай оскуолатын оболоро, “Үргэл”, “Империя-3”, “Хроники Харона”, “Клевер”, “Апостол”, “Дапсы”.

Манна эбии тэрийээччилэр эрдэттэн быһаарбыттарынан, ТВ уһуллар кыах МҮО, фольклор оболоро, попса — (истилэн) “ойоһо-хуттан ойох көрдөөбүттэр” үс хайысхаларыгар бэрилиннэ.

Бу 12 бөлөх сыл устата ТВ анал программаба көстүөхтээхтэр.

“Табыкка” концеры ытыты уруккуттан хайдах эрэ сатаан кыал-лыбат. Болжомто бэриллбэтин түмүгэ — үчүгэй ыытааччылар суохтар.

Быйылгы “Табык” биир анекдотунан манныгы этиэххэ сөп:

- Биллэрээччи тахсан өрө күүрүүлээхтик суон куолаһынан онгосто-онгосто көөбүнээн тобо барар:

- “Билигин ыгырабын, биһиги бары билинэр, киэн туттар бөлөхпүтүн! Көрсүн! Кинилэр сценаҕа бастакы тахсыылара! Ураа!..”

Рок-түһүлгэни салайан ытыты, биирдиилээн бөлөхтөрү сатаан, табан билиһиннэри эрдэттэн бэлэмнэниини, болжомтолоох сыһыаны, өссө куоталаһыны эрэйэр. Манна эрдэттэн ыытааччыларга күрэх курдугу тэрийэн ытыахха сөп. Концерт иннинээби көрүүлэргэ элбэх ыытааччыны күрэхтэһиннэрэн көрөн, талан улахан концерттарга таһаарыахха, анал номинация олохтуохха. Хас биирдии рок бөлөх сирэйин, хайысхатын, уратытын кылгастык чабылхайдык билиһиннэриигэ бағалаах. Бу хайысханы толкуйдуохха, торумнуохха сөбө. Анкета чопчу буоларын ирдиеххэ.

Чулуу бөлөх аатын ыллылар:

Уруккуттан биллэр **“Мортемирус”** — 1991 с. төрүөх. Блэк-металл, бэйэтин эйгэтигэр инники күөҥнэ сылдыарын көрдөрдө, чулуу бөлөх аатын ылыан ылла. Омос көрдөххө, бу бөлөх 10-ча сыл бири оонньоон табыста. Урут Сэм диэн сэгээриллэр киһилээх этилэр. Бэйэлэрин хайысхаларын, бэйэлэрин орохторун булан тардылаах, барыылаах таһымнаахтык оонньоуллара меломаннар куттарын тутар эбит. Бу блэк-металлга оонньооччулар тобо эрэ бары “кэһиэбинэн ыллыыллар”, “хабырбалы” сатыыллар. Уратылаах, нуучча кутун сонурбатар тыастар тахсаллар. Түһүлгэбэ 3 манлык бөлөх баарын бэлиэтии көрдүм.

“Тихос”. 2001 с. төрүөх. Марха. Рок. Чулуулар ахсааннарыгар куоластааһынҥа кыраннан кыайан табыста.

“Дапсы”. Орто көлүөнэ. Кырдыбаастары эдэрдэри ситимниир көлүөнэлэртэн туйгуннара. Киһи киэн туттар, астынар, манньыйар бөлөбө. Чулуу бөлөх аатын ылыан ылла, “Дапсыттан” киһи сүрэбэ сахалыы сылаанныйар. Кинилэр ырыаларын-тойуктарын истэ олорон саха тыыннаах музыката сахалыы тыынынан сайдан иһиэбэр итэбэйэр эрэл санаа үөскүүр. “Дапсы” тула улахан талааннаах ычаттар ситэн-хотон тахсан эрэллэр.

“Үргэл” — эдэр соботох бөлөх. Киһи улаханлык сангарыан, быһа этиэн туттунар. Кэскиллээх, киһи эрэнэ күүтэр, онуоха сөптөөх бары төрүүттэр толору бааллар. “Открытие фестиваля” номинацияны ылла.

Тыалартан биир да эдэр бөлөх кэлбэтэ. Биллэри хойутаан тахсан, балаһыанньаны ситэ билбэккэ, үп-харчы, тэрийэн ыытааччы көстүбэккэ кэлбэтэх буолуохтарын сөп. Ол эрэн ыйыталаһан көрдөххө, урукку ВИА-лар курдук хамсааһын тохтоон, тыа сиригэр

тыыннаах музыка имири эстэн эрэр дииллэр. Бары фонограммаба, үтүктээйигэ, чэпчэки өттүн батыһыыга түспүттэр диэн буолар.

Омук тыллаахтар: анлийскай тылынан ыллыыр **“Эйфория”** электронпанк. 2002 с төрүөх, ортоһуор, нууччалыы эмиз ыллыыр тылларыгар киһи сэргиирэ баар.

“Атриум” грандж. 1998 с. ортоһуор, үтүктээйилээх. Тылбаас тыллара тыытара суох, ортоһуор.

“Клевер” электроннай муз. 2002 с. Таһымнаах, идэтийбит, артистичнай, үңкүү, таһас, куолас барыта баар. Үчүгэйдэр.

Саха бөлөхтөрө:

“Айтал” — кырдыбаастар. Ыалдьыт быһыытынан кыттар. Кини бэйэтин көлүнэтиттэн инники диэкки, сайдыылаах өркөн айана тохтообокко баран иһэрин итэбэттэ. Сиэн Тиитэп хабырбатын кыаба мунура суобун көрдөрдө. Кэлэр өттүгэр тугунан соһуталыан айбыта билэн эрдэбэ.

“Тэтим” — Хатылаевтар. Эмиз ыалдьыттар. Бэйэлэрин эйгэлэрин ыырынан, сайдан, өбүгэлэрин өспөт суолларын батан илин диэкки айанныыр тэтимнэрин ньиригээрэ ыраахтан иһиллэр. Бу ураты суоллаах-иистээх, били, этэр түүр, Аас Ийэ (Азия) норуоттарын кытта ситиммит өһөн эрэр суолун хайырдыыр бөлөх. Бу эйгэнэн кинилэр суоллара аһаҕас, өркөннөөх ыырдар көстөллөр.

Улуу **“Чолбонтон”** тугу эрэ саңаны эрэнэ кэтэһии тыына биллэр. “Чинэкэлэр” бэккэ оонньоотулар. Атыттарга саңаны, сонуну болбойботум.

Мыйах хатарааччылар баарыт дуо?

Биһиэхэ, саха тыллаахтарга попса - истилэн ырыа истиилэ, үтүктүү хайысхата сайдан турар. Добуһуола фонограмма – хаптаһын. Тыыннаах добуһуолга быстар мөлтөөтүбүт. Ону бу “Табык” көрдөрдө. Туох да мөккүөр суох.

“Кырдыбаастарбыт, өгнөөхтөрбүт, түүлээхтэрбит” бэйэлэрин кэннилэриттэн туйах хатарааччыларын хаалларымаары гыннылар. Толкуйданалларыгар уолдаспатаба буолуо дуо? Маны тэрийэр, көбүлүүр күүс көстүмээри гынна. “Дапсы” да сааһырда, бэйэлэрэ эдэрдэри иитиэхтэрин сөп буолла.

Тоҕо сахалыы тыыннаах музыканнан дьарыктанар эдэр бөлөхтөр биһиэхэ суохтарый? Биир эмэ баар да буоллаҕына тоҕо кэлэн бэйэлэрин көрдөрбөтүлэр?

Саха сиригэр, үс саха улуустарын култуураба управлениятын начальниктарынан үс биллэр-көстөр рок музыканнар олороллор. Бу дьоннортон мин элбэҕи эрэнэ күүппүтүм, онтум “ким эрэ тугун эрэ сууйбут курдук”, мэлиһэй. Бэйэлэрин олохторун кизргэлэ онгостубут дьарыктарын сайыннараарга, итиччэ кыабы тутан олорон,

тобо биир да бөлөгү ажалбатылар? Салайар, тэрийэр дьобурдара итиччэ мөлтөх дуу... Уонна биһиги кимнээхтэн өйөбүл, көмө, тэрэ-эһин күүтүөхпүтүн сөбүгү?!

Тумус туһунан сэхэн дьынгинэн элбэх.

Бүгүнгү кэпсэтиигэ сыһыаннаан бири быһа тартахха манньк баар.

-Тумус Мэхээлэ эдэр сылдьан, сэбиэскэй кэмнэ Кэнтик нэһилиэгин сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн (билингинэн нэһилиэк баһылыгынан) ололорбуттаах . Ол олорон, бата-ингэ сатаабыт ыччатын түмэ тардан, бэйэтэ ВИА тэрийэн, онно ыллаһан, оонньоһон, үөгүлүү-үөгүлүү үгкүүлэһэн тахсыбыт киһи. Райком, райсовет улахан үлэһиттэрэ, сэбиэттерин тойоно кулууп хайдар дарбааныгар “шейкалаан” имтэ, кус- хаас тойугун түһэрэ араастаан “мунһаан-ны” сылдьарын түбэхэ көрөн турбут сирдэригэр айахтарын апытынан олоро түһэ сыһаллара үһү.

Дэлэбэ даһаны райсовет улахан суолталаах мунһабар олорон, дакылаатты тулар бэрэссэдээтэли: “Бэйи тохтоо эрэ!”- диэн быһа этэн тохтотон баран, аһа ололорбут музыкатын бараанын ыһыктыма-ары далбаатана, хараһын симэн баран кингинэйэн ыллы туруо дуо!

Кэлин наһа сааппытым, биирдэ өйдөөбүтүм мунһахпыттан тэйэн төбөбөр добуһуол бараана киирэн онно ололорсон айаннаан эрдэхпинэ ким эрэ саһата мэхэйдиирин быһа хаһыырбытым, дьон күлсүбүтүгэр өйдөнөн кэлбитим олох да атын эйгэбэ, райсовет мунһабар ололор эбиппин диир. Тумус сэбиэттээн ололор кэмигэр олохтоох нэһилиэк үлэтэ-хамнаһа тупсан аар-саарга - Союзка тийэ аатырбыта. Сэбиэт үлэтигэр Союзка кыайан Кыһыл Знамяны ылбытара. Үлэ-хамнас тупсан үрдүк көрдөрүү ситиһилибитэ. Очотообуга эдэр улаһаһаһа Бааһынай Баһылай орденынан на-бараадаламмыта. Ыччаты кытта үлэ ырыа-тойук үгкүү-битии, му-зыка добуһуолламмыта, ол барыта производствоба, бэрээдэксэ үтүнөн дьайбыта. Билигин эдэр Тумуһаһтар, оннук көбүлээччи-лэр, тэрийээччилэр наадалар.

Аппаратура кыаллыбат дииллэр, сорохтор. Биир ортоһуор ВИА-ны тэрийэргэ ирдэнэр, тийэр аппаратура сыаната Дьоккуускайга 60-70 тыһ. солк. Хайа баһарар улахан нэһилиэк, төрөппүттэр да кыттыһан ылаһаһарын сөптөөх. Улуус да иһинэн кыаллар кыахтаах. Бары фонограммаба, электроннай музыкаба, бэлэмнэ, үтүктэһи-гэ түһэн хааллыбыт. Онно музыканы, ырыаны, хоһоону айыы, му-зыкальнай тээбириннэргэ тутан-хабан оонньоу үөрэнээһин суох. Ула-хан толкуй да наадата суох. Олох кэскилэ суох хайысха.

Тобо нууччалыы бөлөхтөр 1-2 сыл иһигэр тэллэй курдук үүнэн табыстылар? Оонньоур таһымнара үчүгэй диэн быһаччы этиэххэ наада. Ким да кинилэри анаан өйөөбөтөбө эбээт. **А. Кувезин**, пре-зидентэн өйөбүл көрдөһүмэн, президиэн-тититтэн рок музыканы бобор туһунан уураабы таһаарарын көрдөһүн, оччобо биирдэ сай-дыаххыт диэн сүбэлиирэ, этэр эттэбинэ эмиэ да оруннаах курдук.

Табыкка фонограммалаах попса – **истилэн ырыаһыттар** киир-биттэрин эппитим курдук, биир бэйэм сөбүлээбэтим. Олох утарабын. Хас биирдиилэрин ытыктаан туран. Кинилэр сылга уончалы араас көрүүлэргэ, фестиваалларга кыттан, ТВ, радионы, хаһыаты бараабыт оҕолор. Этэргэ дылы рейтингнээх оҕолор. Кинилэр бэйэлэрин истилэн ырыаларын хайысхатыгар ааттаах суоллаах ырыаһыттар. Кинилэргэ анаан нэдиэлэ, ый, сыл аайы түһүлгэ тэриллэр.

ҮМО. Бу аан дойдуну киэптиир государство быһаччы өйөбүлүнэн туһанар, идэтийбит оскуола оҕолоро. Атын хайысха “Табык” ис хоһонугар төрөкү барсыбат. Кинилэр “Табык рейтингер” улахан-нык наадыбаттара да буолуо.

Фольклор оҕолоро. Балар эмиз олох туспа түһүлгэлээх оҕолор. Кинилэр туспа араас көрүүлэрэ, бэйэлэрин хайысхаларынан араас күөн-күрөстэрэ баһаам.

Балар суоттарыгар улуустартан эдэр биир эмэ тыыннаах, тээбириннэргэ оонһуур бөлөх баарын хостоон аҕалан көрдөрүөххэ, устуохха, суруйохха сөп этэ.

“Табык” кыабын толору туһаныаха.

Бачча мустубуттарыгар, тыыннаах музыка араас хайысхаларынан, истииллэринэн секцияларга арааран мастер кылаастары, аһаҕас ырытылары, санаа атастаһыларын ытыахха баар этэ. Кэли ыалдьыттары бэйэлэрин эрэ “уруһуйданалларыгар” буолбакка, быһаччы эдэрдэргэ тугу эмэ бэрсэллэригэр сыаллыахха соруктуохха.

Тыл. Ырыа тыла. Тыл хаһан баҕарар инники турар. Дорҕоонор сааһыланан, тыллар дьүүрэлэһэн санааны, изиини уустук-ураннык этэр этиилэр үөскүүллэр. Хоһуйуу – хоһоон буолар. Уус-уран хоһоон тэтимигэр дьүүрэли мелодия бараана айыллар. Рок музыка туспа эйгэлээх, туспа тэтим-барааннаах. Тылын-өһүн ууһа урана, хоһуллуутун, этиллиитин майгыта ураты туспа. Ол да иһин рок поэзия диэн баар буоллаҕа.

1998 с. “Хомус” респ. лит. түмсүүнү салайар, “Саха литература” хамсааһыны тэрийэр сахтан, рок поэзияны туспа хайысха быһытынан ырытан, сыаналааһыны киллэрэ сатаабыттаабым, кыаллыбатаҕа. Өйөөчү суох этэ. Оччолорго, Тумус Мэхээлэ, В.Власов хоһооннорун ырыттарбытым. Биллэр суруйааччылар кинилэри “тыыннаахтык сибэиттэрэ”. Ыйыстан баран тибиирэн кэбиспиттэрэ. Онно бигэтэки өйдөөбүтүм, рок- поэзия бэйэтин эйгэтигэр эрэ ырытыллан, сыаналаныан сөптөөбүн. “Табык” түһүлгэтэ манна болҕомто ууран, хас түһүлгэ аайы ырытылары тэрийэн, анал номинация олохтоон, ол түмүгүнэн рок-поэзия хомуурунньугун, ырытыларын таһаарара эбитэ буоллар, бэйэтэ туспа ураты түмүктээх үлэ буолуо этэ.

Хамыһыйаттан соботобун **“ГлавПродукт”** диэн эдэр бөлөбү тугунан эмэ өйүүххэ диэн этии киллэрэн кыайтарбытым. Тоҕо мин кинилэри бэлиэтиибиний? Бастатан туран бу бөлөх анкеталары-

гар көстөрүнэн тэриллиттэрэ икки эрэ ый буолбут. Бөлөх быһы-ытынан саамай эдэрдэр. Мин анкетаны тутан олорон, онно итэбэй-эн сыаналыбын. Иккиһинэн куолас оонньоонуна хабырбаны мөссүөннээн тыал тыаһын таһаары баар. Киһини “тыытардаах”. Үгүс идэтибит бөлөхтөр эриэ-дэхси оонньоонуннара тобо эрэ “ты-ытара суох”. Манна сүбэлээн, көмөлөһөн биэрэр киһи - тыас тах-сыан сөп. Нуучча бөлөхтөрүгэр хабырбаны тыаһаты Black Metall хайысхатыгар **“Монтимирустан”** сабалаан, **“ИО”**, **“ГлавПродукт”** бөлөхтөргө биллэн-көстөн эрэр. Балар холбоһон, кыттыһан туспа “хотугу нуучча ураты тыаһын” таһаарыахтарын сөптөөх. “ГлавПродукт” оонньоонуннара төһө да идэтибит таһымна тийбэтэр, ыһыл-лабас гынан баран тимир-рок тыына баар. Тыллара эмиэ, “култуу-ралаах, үөрэхтээх киһи” аабаат да, сирэйин мырдыычы туттан баран тиэрэ хайыһар тыллара. Рок дынгинэн манньк эйгэттэн үөскээн тахсара эбээт! Ордук куорат нууччатын оболоругар. Кинилэр бэйэ-лэрин таһымнарынан бэйэлэрин санааларын, көрүүлэрин аһаҕас-тык этиниилэрэ - бу куорат рок тусовкатын эйгэтэ.

Чөл олох диибит. “Табыкка” ыччат, этэргэ дылы “хамсааһыннааҕа” сылдьар. Рок түһүлгэтигэр “ама” сылдыһы урут кыаллыбат диэн буолара. Билигин тобо эрэ кыалынна. Биир эмэ омсолоох көстүү хайаан суох буолуой. Сүннүүнэн ыччат культууралаабын, бэйэтин түһүлгэтин ытыктыырын көрдөрдө. Бу хамсааһын үөһэттэн өйөнүөн эрэ сөптөөх.

“Табык” суолтатын, дьайаанын, ис хоһоонун, бэйэтин эйгэтит-тэн тахсыбакка, ис хоһоонун ыһыктыбакка соргулаахтык айаннаан иһэригэр баҕарабын.

Улахан тойоттортон куорат мэрэ И.Ф.Михальчук эрэ сы-рытта. Кини өйдөөн, “Табыгы” өйөөбүтүгэр махтанаых эрэ кэрин-нээхпит. “Табык” аһаҕас кэпсэтиитигэр Республика саламтата эмиэ ыңгырыллыбыта эрэри, биир да киһи кэлэ сылдыһарын наадалаа-бынан аахпата. “Чөл олоххо” аналлаах банкет тэрийэбит диэбиттэ-рэ буоллар, хайаһыахтара эбитэ буолла... Дьэ дыкти тойоттор...

“Табык” сүрүн тэрийээччилэрэ, түс- бас дьоно **А. Корякина, М. Тумусов** экспертнэй сүбэ баһылыга **А.Егоров**, кыл. режиссер **К.Сергучев** уонна кинилэр көмөлөһөөччүлэрэ Табыгы сүннүүнэн са-табыллаахтык, идэлээхтик тэрийэн ыппыттарын бары астына эт-тилэр. Аныгы Табыкка көрсүөххэ диэри!

*Экспертнай хамыһыһа чилиэнэ. Уххан.
“Табык – 2004”*

СР Ил Түмэн депутaаттарыгaр А.С. Уаровкa, М.И.Эверестовкa, А.Н. Жирковкa , Ф.С.Тумусовкa, А.С.Антоновкa. тaрбaтaн туһaнaргытыгaр көрдөһөбүн.

СР ГИМНИН ЫЛЫНЫЫГА ТУҢУЛААН

*(Ил Түмэн депутaаттарыгaр аңаан.
Сахaбa ырыa-тойук нaардaныытыттан
холобурдaах сaнaа-этии)*

САССР сувернитет биллэриэбиттэн, сувереннай го- сударство атрибуттара;

- дьаралыга, им бэлиэтэ, былааба, гимнэ (өрөгөй ырыата) уонна саха тылын сокуонун, оскуола национальной концепциятын ылыныы, национальной бырааһынньыгынан ыһыабы билинии курдук, чахчы да республика аатын сүгэр төрүт олохтоох саха омуга дьохуннаахтык киэн туттар үгүс дьаһаллара, элбэх тэрээһиннэрэ саҕаламмыттара. Патриотической (дойдулаах киэн туттар, бэйэтин билинэр) иэйиитэ баар буолбута.

Оттон күн бүгүн, биһиги, хайдах кэмнэ олоробутуй? Билингни иэйии, санаа, тыына хайдабый? Гимн туһунан кэпсэтии төһө оруннаабый? Ол гимн хайдах буолуохтааба уонча сыллаабыта атын этэ, билигин олох атын. Тоҕо?

-Суверенитет диэн өйдөбүл ис хоһоонун сүтэрбитэ.

-Тыл сокуона олоххо кирибэтэбэ

-Оскуола нац. концепцията хаалбыта.

**-Сокуоннарбыт РФ сокуоннарыгар сөп түбэһиннэ-
риллибитэ.**

-Дойдубут баайын бэйэбит бас билбэппит.

-Инники туох буолан иһэрэ биллибэт.

уо.д.а элбэби ааттыахха сөп.

Гимн баччаанга дылы ылыллыбатабын кэлинги кэминээби төрүөттэрэ итингэ сыталлар. Кэтэһэн-кэтэһэн үөрүүлээхтик ылбыт көңүлгүн төттөрү биэрэргэ күһэллэн баран туох диэн “өрөгөйдөөх ырыаны” ыллыахха сөбө эбитэ буолла...

Туох да диэбит иһин, олох салҕанар, инникигэ эрэли ыһыктылыбат. Кэскили, кэрэни түстээһин, барбарыыны барбалааһын, ыраабы ыраланыы, онно тулуур уонна дьулуур — биһиги сарсынныбыт буолар. Дьынгинэн, биһиги баардаах, кэлэр кэмнэ утары уунардаах омукупут.

Бары барыта төрүттээх уонна төрүөттээх буолар баҕайыта.

Сахалы тыыннаах дьаралык, им бэлиэ, былаах баар буоллабы-на гимн тобо суох буолуой?

Абыйах хонуктаабыта радиоҕа тахсан гимн туһунан кэпсэппит үрдүк сололоохтор сангаларын истэн баран, бу быһаарыахтаах дьоммут таһымнара “наһаа үрдүгүттэн дуу, наһаа намыһабыттан” дуу бэркиһээм-мит санаа эпсэргэ сананным.

Гимн тыла мөлтөх. Бары өттүнэн. Народнай поэттар **С.Руфов, М.Ефимов**, профессор **Н.Тобуроков**, **Багдарыын Сүлбэ** уо.д.а. хаһыакка этиилэрэ сүннүүнэн сөптөөх. Ырыа аатыттан сабалаан элбэҕи этиэххэ баара да, ырыта барбаппын.

Мантан ордук тыл суруллар кыаҕа суох, хас киһи баар да санаа соччо элбэх, ону барытын табар кыах суох диэн курдук көлбөрүтүнэр санааны суруйааччылар сойуустарын хотуна **Н.Харламьева** эти-итэ олох онно суох. Дьон санаатыгар наадыйбат буоллаххытына туохха наадалаах ырытыыны. Добуһуолугар сахалы тыын суох. Барыта баары, атыны үтүктүү.

Аны гимн хамыһыйатын хотуна **Е.Никитина** гиимиммитигэр “дэгэрэн баар” онон сахалы тыыннаах диэн саарбах санааны этэн соһутта.

РФ гимнин хамыһыйатын чилиэнэ **А.Ильина** элбэх омугу кытта бииргэ олорорбутун санатта. Гимн онкула хайдах буолуохтаа-бын эттэ бадахтаах. 36 куолаһы ыллыбыт да кыайабыт диэтилэр.

Өрөгөйбүт ырыата (гимн тыла) “**Саргы ырыата**” диэн ааттаах үһү. Өрөгөй диэн өрөгөй, саргы диэн саргы буоллаҕа. Оннообор саргыны уонно соргуну биир хоһулаһар өйдөбүллээх курдук тылды-ыттарга быһаарбыттар эрэри, биирдэрэ күнтэн, биирдэрэ сүрэх-тэн, тыһы уоннна атыыр, өс уонна өһүк өйдөбүллэрдээбин быһаар-батахтар. Итини барытын кырдыабастар араараллар этэ. Балар толоруллар майгылара, ыллыыр барааннара, тэтмин онкуллара атын атыттар эбээт. Сизэрэ-туома да атыннаах. Аныгы нууччаты-быт тутар киириннээн өйдөбүллэр, салыйбыт сатабай быһаары-лар саха тылын издэттилэр.

Өрөгөй, Саргы, Соргу, Уруй, Айхал, Айыы, Аһыы, Сэт, Сэлээн, Кут, Сүр уо.д.а саха төрүт өйдөбүллэрин ингэринэ сыл-дьар мэнэ тылларбытын дьүдьэппиппит, бүгүнгү олохтон тэйбип-пит итинтэн көстөр. Саха тылын сокуона олоххо киирбэтэбин ча-былхай туоһута. Ону биһиги, гиимиммитигэр кэрэһит онгостуох мунгмут буоллаҕа.

Бу радиоҕа кэпсэтииттэн иһиттэххэ хамыһыйаларыгар дьиз-рэтиини, дэгэрэни, атынтан киирини араарбат дьон мустубута өтө сэрэйилиннэ. Радиоҕа эрийэн тийбиттэр бары гимн барылын хайа эмэ өттүнэн сөбүлээбэттэрин эттилэр. Саха дьонугар тий-бэт, тыыппат эбит. Уон да сыл тохтоло суох ыллаатахха ингэ суох чинчилээх.

Хамыһыйа аан бастаан гимн туох ханнык ирдэбиллээх буолуохтаабын, онкулун, тутулун, бараанын, хайысхатын

барытын дьүүлэхэн быһаарыахтаах этэ. Сөптөөх балаһы-анньа онгустунуохтааба.

Дьэ онно олобуран тыл, добуһуол айыллыахтааба. Холобура, час-туушка бараанын ылынабыт дуу, оһуохай-тойук онкулун олохтуубут дуу, операттан уорабыт дуу, атыттары үтүктэбит дуу, улуу нуучча норуотун, бүтүн Арассыыйаны хоһуйабыт дуу, саха сирин туойабыт дуу диэн курдук ыйытык, гимн хайдах буолар хайысхатын этэн биэриэхтээх этэ. Тугу ирдииллэрин бэйэлэрэ да билбэттэр эбит.

Саха гимнэ төрөөһүнүгэр санаабытын салайар төрүттэр-бит, төрүөттэрбит туохханый, ханнаный?

Бу ирдэбиллэри хамыһыйалар сэттэ сыл устата кыайан онгорботохтор. Уонна баран бэйэлэрин истэригэр сакаастаһан онгорбут иһэ биэтэхэ суох “айымныыларын” норуokka соннуулар.

“Дьэ буолар да эбит” диэн сөрү диэн сөхтүбүт абай. Элбэх киһи миэхэ эрийэн тахса сырытта. Бары суруй дииллэр.

Ол иһин, өһүргэс буолбатын диэн туран, сахалыы ырыа-тойук, хоһуйуу эйгэтин уруккуттан ырыта холоммут буолан, бэйэм санааларбын кылгастык, бабар туһанаайаллар диэн этэбин. Гимн онгоһуутугар сахалыы өйдөбүллээх абыйах эрэ дьонго мин этиим туох эмэ эбиилик буоларын сэрэйдэрбин да.

Өрөгөй ырыатыгар чугас сахалыы ырыа-тойук хайысхатыгар баар буолар төрүөттэр

Төрүөтүнэн: (ырыа туохтан бабарар төрүөт ылыан сөп)

Уус-биис, аймах-билэ, уруу-тарыы, омук, дьон-сэргэ (норуот), биир дойдулаахтар, баһылааччылар, баһыйтарааччылар, бииргэлэһии, түмсүү, дьүүрэлэһии, алтыһыы, сомоболоһуу анабыл ырыалара.

Гимн төрүтэ — Саха сирэ уонна кини төрүт олохтоохторо. Төрүөтүнэн, суверенитеты ылыныы, государственноһу олохтооһун. Домноох ырыалар диэн туспа таһым, арангата элбэх.

Таһымынан: (барыта тобус таһымна арахсар)

Хас биирдии таһым бэйэтэ майгыннаһар көрүгүнэрдээх, холобур:

-көннөрү күннээби, кэрэхсиир, сөбүү-махтайыы, махтал, таптал, оонньоһуу, көбүтүү, бабарыы, туойсуу уо.д.а (изийиктээх, изйии ырыалар — лирика). Өрөгөй ырыата мантан олох үрдүк таһымна турар. Толоруллуута, тыла-өһө да ураты туруктаах ырыа. Атын таһымнары ааттыы барбаппын.

Хоһуйуутун майгыта: (хара баһаам)

Тутан турары, бэйэни, баары, кэрэни хоһуйуу.

Буола турары, кэлэн, баран, аһан иһэри ойуулаан (дьүһүйүү)

Сөп түбэһэринэн. Ааспыты ахтан (анаарыы).

Кэлэр кэскили, сарсынгыны, буолуохтаабы ыраланан, бабаран ыллааһын (алгыстаах ырыалар)

Бэйэттэн, атынтан, туораттан, тус туһугар, бар туһугар, кэлэр-гэ, кэскилгэ уо.д.а

Көрдөһүүлээх, ааттаһыылаах, бигэргэтиилээх, билиниилээх, дьоһумсуйуулаах, кизэн туттуулаах о.д.а.

Саха сиригэр бэйэтин аатын инэрбит дойдулаах саха омугун аата, республика аатыгар киирэ сылдыар. Бу сүрүннүүр майгы буолар төрүт өйдөбүл.

СР гимнэ сахалыы өйдөбүлэ тугуй?

-Өрөгөй ырыата? Түс ырыата? Саргы, Соргу, Сорсун ырыата? Уруй-айхал ырыата дуу? Барыта дуу?

Ырыа-тойук сорох көрүнгэрэ:

Ыңгырыы (хоруу) ырыата

Соргу тардыы (алгыстаах сиэр-туом)

Сорсуннаах айан (сырыы) ырыата.

Саргы- дьаалы (салайыы) тойуга.

Өрөгөй-талаан (үрдээһин) ырыата.

Уруй-айхал тойуга, алгыһа (бар дьонго, айыыларга)

Түс түһэри ырыата, (баары, ситиһилибити кэскилгэ албааһын).

Хаамыы добуһуолун ырыата (марш), тэйэр ырыа.

Тус ырыа (бэйэни арбатыы), **бар туһугар** ырыа.

Үтүктээйи, атынга сөп түбэхэ, сигэнэ, бэрт буола сатааһын ырыата (билигин бигэргитиллээри сылдыар гимн барыла) уо.д.а.

Гимн бараана хайдах буолуон сөбүй диэнгэ:

Өрө күүрүүлээх, хос ырыалаах, саха сүрэбин тэтим бараана, кэлим-дьүөрэ добуһуол, суол-иис тэлэр куолаас (солист), үтүктээччилэр (хор), тойуктуну оһуохай энсиллэр бараана. Тыла сүрүн ис хоһоонноох, кизэннээхтик, дьоһууннаахтык сахалыы дойдулаах өйдөбүлүнэн суруллубут буолуохтаах. Дизэрэтии, күөрэтии ньымата, өрө көтөбүллүү майгытынан. Көҥкөлөйдөөх толоруу, энсиллии, дуораһыйыы, уорааннаах. Дэгэрэнг, кылыһах табыла суох. Саха күүстээх тыына баар буолуохтаах.

Хайысхата хайдах буолуон сөбүй диэнгэ;

Бүгүн баары кэрэһилээн, сарсынгыны, кэлэр кэми кэскили ыраланан, өй-санаа өргөс кылааннаах, түс барааннаах өрөгөйдөөх ырыа хайысхатынан.

Добуһуолун оҥоһуутугар:

-саха национальной инструменнарын, этно-рок музыканнарын ("Чолбон", "Айтал", "Дапсы") о.д.а. сахалыы тыыннаах музыканнары кытыннарыахха сөбө.

Гимн дойдулаахха ананар. Кэлии киһиэхэ да, Москваба оло-
рон тойотторго да буолбатах. Ону кытаанахтык өйдүүххэ.

Гимн, дойдулаах түмсүүтүн, киэн туттуутун (гордоһун), дьоһуу-
нун (достойнствотын), олоххо дьулуурун тыына төһө күүстээбин, ин-
никигэ эрэлин, итэбэлин онно бэйэтин санаатын төһө ингэрбитин
көрдөрөр. Гимни истэн баран бу омук тыынын тутта билиэххэ сөп.

Республикаба бэйэтин аатын ингэрбит төрүт олохтоох омук ты-
ына баһыйбат, ол сүрүн буолбат буоллабына, барыбытыгар биيري
Москваба онгортон тарбаттыннар эбээт. Бэйэ киэнин турууласпат,
бэйэ тыынын көмүскэспэт буоллахпытына, төһө уһун ыырданыах-
пытый.

Гимн ирдэбилин чопчулаан баран:

1. “Сахам сирэ барахсан” – Кындыл,

2. “Тыгын ырыата” — норуот тыла, Тумус Мэхээлэ,
В.Протодьяконов (3 ылланар майгылаах)

3. “Сарсын сарсыарда” С.Зверев. (3-4 майгылаах) ырыала-
рын көрүүххэ

Эбэтэр

4. Санаттан балаһыанньа онгортон, кыра харчы оҕото көрөн, ык-
саабакка хас да бөлөбү талан анаан үлэлэтиэххэ.

Гимн онкулун, бараанын чоххы сахалыы тыыннаахха, өрөгөйдөөх
оһуохай-тойук бараанын тутуһуохха диэтэххэ (ол саамай сөптөөбө)
С.Зверев “Сарсын сарсыардатын” араас варианнара, Тумус
Мэхээлэ таңытыгар оҕоһулла сылдыбыттар да бааллар.

**Гимн сарсынгылаах буолуохтаах. Сарсыны көрөн туран
соргу тардыылаах, саргыны аҕалыылаах, өрөгөйдөөх тойук-
оһуохай үтүктүүлээх түс барааньтан ордук гимингэ сахаба
барсар баарын билбэтим. Атыттар да үлэлэһиэ этилэр.**

“Тыгын ырыата” кэлинги кэмнэ рок эйгэтигэр “Чолбон” бөлөх
уонна В.Заболоцкай толоруутугар элбэхтик ыллана сылдыбыта.

“Сахам сирэ барахсан”, итиннэ ханыы хас да ырыа баар. Бу
интернациональнай ис хоһоонноох, национальнай тас көстүүлээх
советскай кэммит биир дойдулаабымсытар, киэн тутуннарардаах
истиллэй истииллээх ырыата этэ.

Бу хайысхаларынан хайырдаан үлэлээтэххэ, хайаан табыллы-
бат буолуй. Кэлии дьон биһиги гиимиммит хайдах да буолары-
гар наадыыахтара суоҕа.

Норуот талбыт дьоно, эһиги хайдаххыт, манна эмиэ көстүө.

**Мин кылгас этиим итинник.
Уххан.**

2004 с. Бэс ыйын 13 к. Дьокуускай.

САХА ЫЛЛЫҔЫР НЬЫМАТЫН УОННА ИСТИИЛИН ЫЛЫҔЫТЫНАН

1. Кирии тыл

Этүө, дьоро, умнуллубат күн үүннүн эһиэхэ, Христофор Максимов төрөөбүтэ 85 сылын көрсө ытыллар республикатаабы

«КӨМҮС ИНЭҺЭ» күөн -күрэс түһүлгэтин «Дэгэрэн ырыа уонна аныгы кэм» научнай-практической конференция кытыылаахтарыгар, саха ырыатын- тойугун таптааччыларга.

Манна учуонайдар да, практик музыканнар, толорооччулар да, араас атын идэлээхтэр да бааргыт. Ол эрэн, уһигини, **дэгэрэн диэн дыкти тыл** ынгырталлаан аҕалан аан бастакы дэгэрэн ырыатын күөн-күрэһин түһүлгэтин научнай-практической конференциятыгар муста.

Бу кэм-кэрдии сүүрүгэр обустаран дьаалатынан устан испит теманы ырытыһы сонун да, соһуччу да өрүттэрдээх буоларын, туһалаах мөккүөр да туруон сөптөөбүн сэрэйэн туран, ону таһынан дэгэрэн ньымата, истиилэ аныгы саха эстрадатыгар, норуот ырыатын сайыннарыыга улахан көмөлөөх уонна суолталаах буолуохтаабын билэн туран, бу бырайыагы онорбутум. Бырайыагым тобус түһүмэхтээх. Онтон биирэ бу. Дьингинэн ыллахха бастаан үөскэбитинэн дьизэрэтии (күөрэтэн этии) ньымата бастыахтаах этэ да дэгэрэн урут табыста.

Кэммит-кэрдиит да тобоосто. Бу күннэргэ (муус устар 14 к.) саха эстрадатыгар дэгэрэн ньыматын аан бастаан баян добуһуолугар танан, тэтимин таба тутан, бэйэтин албаннаах аатын саха музыкальнай култууратыгар үйэтитэн, саха омугун кутугар сүрүгэр уйа туттубут ымыылаах ырыаһыппыт Христофор Максимов, баара буоллар, 85 сааһын туолуохтаах этэ. Ол да иһин дэгэрэн ырыабыт күөн- күрэс түһүлгэтин ытыы кини аатыгар ананна. Маннык түһүлгэлэртэн сиэттэрэн Х.Максимов аатын чиэстээһин салбанан барыаба .

Бүгүн кэпсэтэр темабытын барылга быһаарбыппыт курдук 5 өрүккэ арааран кэпсэтиэхпит. Ол:

1. Дэгэрэн өйдөбүлэ.

2. Дэгэрэнг араастара.
3. Дэгэрэнг добуһуола, тэтимэ.
4. Дэгэрэнг тыла-өһө.
5. Аныгы ырыаларга дэгэрэнг кириитэ.

Кэпсэтиибитин суруллубут бэрээдэгинэн дэгэрэнг өйдөбүлүттэн, араастарыттан сабалаан тылыгар өһүгэр, добуһуолугар, тэтимигэр, аныгы ырыаларга кириитигэр тийиэхпит. Бүтэнигэр конференция рекомендациятын ылыныахпыт.

Рекомендациябыт наукаба уонна практикаба туһуламмыт икки хайысхалаах буолуоҕа.

Мин маны барытын тэрийбит буруйдаах автор буоларым быһытынан барыгытыгар ситиһиилэри бабаран туран кэпсэтиини сабалыырбын көнүллээҥ.

2. Дэгэрэнг өйдөбүлэ

Кэм-кэрдии биир сиргэ тийэн уларыыбат турукка кубулуйан тэпсэҥнээн, тохтоон хаалбат, уларыыа-уларыыа барбытын курдук баран иһэр. Олох тэтимэ ордук-хоһу түһүлээх буолан сыбарыйан иһэр. Тыллар, өйдөбүллэр эмиэ биир кэмгэ-кэрдиигэ тохтоон хаалбаттар. Олох-дьаһах, сизэр-майгы, сигили, быһыы-таһаа, өй-санаа уларыыытын сизэрин батыһан баран иһэллэр.

Оччотооҕу өйдөбүл туттуллуута, толоруллуута аныгы олох сизэриттэн түһэн хаалан, туттуллубат буолар, эргэрэр, өлүктүйэр, биитэр атын суолтаны бэйэтигэр ылынар, байар. Биһиги бэйэбит, олорор тутулбут уларыйдабын аайы дьүһүн кубулуйа өйдүүн-санаалыын уларыарбытын батыһа тылбыт-өспүт, өйдөбүллэрбит эмиэ уларыан иһэллэр.

Биһиги бүгүн, биир оннук уларыыыга түбэспит **дэгэрэнг, дэгэрэнг ырыа** ырыа диэн тыллар өйдөбүллэрин быһаарсаары мунунаахпыт. Бу дэгэрэнг диэн тылбытыттан үөскээн тахсар өйдөбүл биһиги билингги олохпутугар, сахалар, омук быһыытынан музыкальнай култуурабытыгар туох дьайыылаах, суолталаах, туох туһалаах дуу, буортулаах дуу тыл диэтэххэ — тыл, өйдөбүл диэтэххэ — өйдөбүл, термин диэтэххэ — термин эбитий диэн бэйэбит иннигэр ыйытык туруоран, онно хоруйун булуохпутун багардыбыт.

Өйдөбүлү киһиэхэ сүннүүнэн тыл, этии көмөтүнэн тийэрдэллэр. Ол аата биһиги өйдөбүлбүт иһигэр киирдэххэ тылтан тангыллыбыт этиилэр бааллар. Өйдөбүлбүт хантан кэлбитин уонна туохтан үөскэ-эбитин билэргэ тылбытын уонна этиибитин ырытарга тийэбит. Өйдөбүлү үөскэтэр тылбыт хайдах туохтан үөскүүрү диэн ыйытык бастакыннан үөскээн тахсар.

Тыл үөскээһинин туһунан элбэхтик суруйдахтара, эттэхтэрэ буолуо. Мин сахалыы толкуйдааһыммынан тыл үөскээһинигэр көрөр харахпыт, истэр кулгаахпыт, сытыргыыр муруммут, амтаны билэр айахпыт, итииин тымныыны билэр тириибит, иэйэр куйар сүрэх-

тээх быарбыт, ону-маны ырангалыыр өйбүт санаабыт, таайар-сэрэйэр, билгэлиир, өтө көрөр дьобурбут барыта кыттыһан эрдэбэ. Ити барыта үс кут, сүр үлэтин эйгэтин хабар. Баҕар баҕарыма, манна биһиги омукпут уратыта эмиэ көстөн кэлэр. Ханнык баҕарар омук уратылаах дынг иһиттэн үөскээбит өйдөбүллэрин ырытарга кини бэйэтин тылынан-өһүнэн ырытыы, онно тирэбири, кини кутунан-сүрүнэн сыаналааһын мэлдьи дынгтэ, кырдьыкка чугас, бэйэтигэр ылынымтыа, тийимтиэ туһалаах буола турарыгар итэбэйэбин. Бэйэ гизенин атынтан, атын омук өйдөбүлүнэн тылбаастан быһааран өйдүү сатааһын хаһан баҕарар сүүйтэриилээх уонна сүтэриилээх, итэбэстээх-быһабаастаах буолааччы.

Хас биирдии омук олоҕор баар өйдөбүллэрэ наукаҕа термин буолан киирэрлэр. Ол киирбит терминнэр олоххо баар дынг өйдөбүлгэ кыайан эппиэттээбэт, ситэрэн-хоторон быһаарбат түгэтэрэ үгүс буолар. Өссө маны атын омук өйдөбүлүнэн быһааран термини айар түбэлтэбэр өйдөбүлүн дынгэ терминтэн өссө ыраатар. Ити туһунан этнографической терминнэр уонна өйдөбүллэр түмүллүбүт хомуурунньуктарын (сводтарын) редактордара академик Ю.В. Бромлей, профессор Г.Шторбах, редколлегия чилиэнэ С.А Токарев этэн тураллар. *М.Наука. 1988.* (СВОД — сведенные а одно целое и расположенные в известном порядке свндения, материалы, тексты.)

Дэгэрэн, дэгэрэн ырыа диэн өйдөбүл музыковедениеҕа термин буолан киирэригэр, сурукка тиһиллэн өйдөбүлэ быһаарыллыытыгар М.Н.Жирков норуот ырыатын хомуйар сааһылыыр кэмнэригэр төрүт уурдаҕа. Онтон музыковед доктор Эдуард Алексеев уонна аныгы музыковедтар дэгэрэн ырыа туһунан үлэлэрэ тахсар. Учуонайдарбыт дэгэрэн ырыа туһунан өйдөбүллэрэ, дэгэрэн ырыа, олох практикатыгар туттулуутун кытта тэнгээн көрдөххө арыттаһара, туспатыһара, болбойдоххо, ордук практикаҕа туһанаары гыннахха тахсан кэлэр. Дэгэрэнги да дьизэрэтиини да ырытыы, үөрэтии хара маннайгыттан сыыһа хайысхаҕа туруоруллан буккуллуу-тэкилли бөҕөтө барбыта аныгы учуонайдар үлэлэригэр көстөр. Ол , бу конференция научнай дакылааттарыттан, практиктар этиилэриттэн көстүү диэн эрэнэбин. Дэгэрэн туһунан наукаҕа олохсуйбут өйдөбүл уонна термин туһунан дакылааттыахтара, ол иһин мин ону ырыта барбаппын. Тыл үөрэхтээбэ буоларым быһытынан быһаарыылаах тылдыттар тугу этэллэригэр тохтоон ааһыам.

Биллэн турар саха омугун тылын мэнэтийбит быһаарыылаах тылдытыгар — **Пекарская тылдытыгар** тохтуубун. Пекарская бу тылдыты онгорорун саҕана **тылларбыт суолталара дынг олох сахалыы өйдөбүллэригэр эппиэттиир, олоххо туттулла сылдьар кэмнэрэ эбитин** өйдүөхтээхпит. Тылларбытын дэгэрэн ырыаҕа, кини хайдах ылланыахтааҕар, добуһуолланыахтааҕар, тэтимнээх буолуохтааҕар сыһыаннаан көрүөхтээхпит.

ДЭГЭ – слишком, излишне, черезчурь.

ДЭГЭЙ – слегка касаться, брать или или касаться понемногу (сизлэн дэгэйн ис- легкою рысью, дэгэйн бас, түнгэт)

ДЭГЭЙЭН-ДОБОЙОН говорится о хромом, ступающем на пальцы, о проворном человеке.

ДЭГЭК – ГЫН ловко проворно касаться земли.

ДЭГЭЧЧИЙЭН дьэ киһи. Человек, который быстро и легко, как бы не касаясь земли всею подошвою.

ДЭГЭМ небольшое количество чего.

ДЭГЭМНЭТ –бычыктат.

ДЭГЭРЭК (дэгэй, дэгэлдый, ДЭГЭРЭНГ).

ДЭГЭРЭК үктүү — недочеточный против меры шаг.

ДЭГЭРЭМ, ДЭГЭРЭНГ (дэгэй, дэгэлдый, дэгэрэк)

1. Хождение на носках. Дэгэрэнгинэн сылдыар — ходит на цыпочках.

2. Припев во время пляски. ДЭГЭРЭНГ ЫРЫА — песня поющая скороговоркой. Песня-речитатив без фиоритур.

Тыла, этиигэ сыһаныгар

ДЭГЭРЭНГНЭТ. Дэгэрэнгнэтэн этэр — он говорит вычурно

ДЭГЭТ – прибавка, вычурность речи (тыл дэгэтэ) выражающаяся в сочетании двух однозвучных слов (ытыы-сонгуу). Саха дэгэтэ суох сатаныа дуо? Разве якут может говорить без вычур?

ДЭГЭТТЭЭ – снабжать свою речь вычурами (прикрасами)

ДЭГЭТТЭЭН сагарар — он говорит вычурно с прикрасами.

ДЭГЭТТЭЭХ саҥа, дэгэттээхтик этиэм.

Пекарскай тылдытын быһаарыытыттан дэгэрэн, дэгэрэн ырыа өйдөбүлэ, кини хайдаба, характера, хайдах толоруллара, тылын-өһүн тутула оннообор добуһуола хайдах буолуохтааба сүннүүнэн көстөн тахсар.

Дэгэйн, дэгэлдытэн, дэгэрэк үктээн, дэгэрэнгинэн сылдьан, дэгэйэ сизллэрэн барыылаах айан тэтимэ көстөн кэлэр. Чабырбахтыы түргэнник сагаран ыллааһын (песня поющая скороговоркой), тохтоло суох субурутан сагаран ыллааһын (песня-речитатив без фиоритур), ырыаба тыл дэгэтин туттуу, биирдик иһиллэр тыллары дьүөрэлээн, өгнөөн-дьүһүннээн, тупсаран дэгэрэнгнэтэр этилээх буолара быһаарыллар. Тылын-өһүн характера, хайдах толорулуохтааба эмиэ көстөр.

1994 с. тахсыбыт, билинги киһи барыта туттар САХА ТЫЛЫН БЫҤААРЫЛААХ КЫЛГАС ТЫЛДЫТА диэн баар. Онно дэгэрэн ырыа туһунан манник быһаарыллар:

ДЭГЭРЭНГ ЫРЫА — дьизэрэтии („дьээ-буо,,) ырыаба киирсибэт аныгылыы ритмическэй мелодиялаах ырыа, аныгы ырыа. Оччотугар тэтимнээх аныгы ыччаттарбыт ис хоһооно суох

судургу, үтүктээйи ырыалара дьизэрэтии (“дьээ-буо”) буолбата да барыта киирэригэр тийэр. Ама да “сайдыбыппыт” иһин тобо бэр-дэй, эчи сүрүн. Итинник бэйэбитигэр сыһыаннаһар буоллахпытына сахалыы ырыабыт буруота уһуннук унаарбата буолуо онгробун. Өссө бу тылдьыкка **ДЭГЭРЭН — букатыннаах буолбатах, быстах, сэмсэ. ДЭГЭРЭН аһылык** диэн баарын быһаарбыттар.

Бүгүнгү күнгэ, дэгэрэнгэ сыһыаннаах терминнэри айыыбыт, өйдөбүллэри быһаарыыбыт, тылдьыттары онгоруубут хайдах туруктааҕа бу холобуртан да көстөр. Бу тылдьыт саха омук үгэстэригэр олобурбут музыкальнай култууратын таһымын, суолтатын түһэрэрин ааһан баһаабырдар. Ити көнүөн наада.

3. Дэгэрэн толорууута, ньымата, этиимэ

Дэгэрэн толоруллуутун эйгэтэ — ат айана. Ат үрдүгэр үөскээбит омуктар буоллахпыт. Дэгэрэн ырыа тэтимэ ат айанын кытта дьүөрэлии. Икки атахтаах сиртэн тирэхтээх айанын (үтүкүүтүн) тэтимэ үксүн түөрт охсууга үллэһиллэн, атахтар тэнгэ, субуруччу, үөрэ-дьүөрэ эбэтэр олбу-солбу, олды-солду хамсаныларыттан таһыллар. Оттон түөрт түөрэнг туйахтаахха олорон, икки атахпытын ингэһэ тирэнэ тэбэн, ыңгырга олорон хаамтаран күөгэлдытэн, айаннатан дьигиһитэн, сизлэрэн сикситэн, дьоруолатан дэгэлдытэн айан тохтообот тэтимин тутуһан, ыңгырга олорор сирбититтэн үөһэ өттүбүтүн барытын хамсатан дэгэлдытэн истэхпитинэ абыстыы охсуулаах дэгэрэнг тэтимэ бэйэтэ тахсан кэлэр. **Былыргы уһуруктаах уһун атынан айаннар үөскэппит тэтимнэрэ – дэгэрэнг тэтимэ буолар.** Дэгэрэнг тэтимэ ингэһэ тирэнэн ыңгыртан үөһэ өттүгэр дэгэлдүйөн тахсан күөмэйгэр олорон, дорҕоон тахсытыт дэгэрэнг тэтимигэр киллэрэн, сыр кылыһабынан кизэркэйэн дэгэрэнг ырыа буолар. Атынан айанныы үөрүйэх киһи дэгэрэнг тэтимин да, ыллыыр ньыматын да түргэнник булар. Ат айаныгар сахсыллыбатах киһиэхэ уустугулар.

Дэгэрэнг тэтимин, барыытын, онкулун туһунан саха рок-музыкатын төрүттээчи Тумус Мэхээлэ көрдөрөн быһааран биэриэбэ, ноуоттан тахсыбыт дьыһаах композитор диэн баар буоллабына, ол киһи буолар диэн ааттыбын, онон тэнийбэппин.

Дэгэрэнг ылланыыта (толоруллуута) уратылаах. Бэйэтэ туспа онкуллаах, барыылаах, тутуллаах. Добуһуолугар дэгэрэнг дорҕоонун табан таһан аттарыы. ат араас айаныттан үөскээн тахсар тэтими чопчу булан тутуу, тыас, тыл өңүн таба тайаныы, ырыа ис хоһоонугар сөп түбэһии ирдэбиллэрэ **классической дэгэрэнг** иннигэр тураллар. Ол туһунан практиктар көрдөрөн быһааран биэриэхтэрэ диэн эрэнэбин.

Дэгэрэнг тылыттан-өһүттэн, тэтимиттэн, толоруллуутун уратыларыттан, сабалаан бэйэтэ туспа ньымалардаах. Ону ааһан **дэгэрэнг-нээн ырыаны толоруу** ньымата дьизэрэтии кэнниттэн былыр былыргыттан сайдан саха омук ырыатын, тойгун, үтүкүү тылын этиитин бары өттүнэн кизэркэппитэ, байыппыта, ньыма быһыытынан сайды-

быта. Ол билигин хото туттуллубат буолан ырыа тойук судургутуйда, мөлтөөтө-ахсаата, үксэ атын баһылыыр омуктар ньымаларын үтүктүүгэ кубулуйда, тылга-өскө болжомто ууруллубат буолла. Онообор тыл үөрэхтээхтэрэ хоһоон нууччалыы, сахалыы тангыллыытын уратыларын кыайан араарбат буоллулар.

Дэгэрэнг ырыа толоруллуутун уратытыгар, тэтимигэр тохтообокко туран эттэххэ, ханнык ырыаһыт ырыаны толороругар **дэгэрэнги (сыр кылыһабы, бытарытыыны)** туттарын чопчу быһаарыллар.

Ырыаны толорууга куолас дэгэрэнгнээһинин, дэгэлдьийиитин, бытарыйыытын **кылыһах арааһыгар**, көрүнүгэр киллэриэххэ сөп буолуо. Ол эрэн дэгэрэнг уонна кылыһах үөскүүр сирдэрин таттарыта улахан уратылаах. Дорбоон охсуута хантан үөскээн кэлэн ханна тийэн кэлэрэ быһаарар. Ийэ кылыһах уонна кыл кылыһах курдук, ыраахтан таттарыыламмакка айах иһигэр күөмэйгэ, дорбоон тахсар куолас сибээскэлэрин араастаан туһанан бытарытан кылыһахтааһыны – **сыр кылыһах** дэнэр. Кылыгыратыы, бытарытыы диэххэ сөп, ол эрэн ис-иһигэр киирдэххэ уратыларга элбэх.

Бу сыр кылыһах биирдиилээн, иккилиилээн эбэтэр элбэхтик субуруттан бытарыйан бүтэй да, аһаҕас да дорбоонуттан тутулуга суох ырыа тэтимин охсуутун онкулугар сөп түбэһэн киирэн (дугуннатан охсон) биэрэн иһиитэ дэгэнгнээһини үөскэтэр.

Ырыа сүһүөхтэрэ сааһыламматыттан, сааһыламматабыттан тутулуга суох, санааны этии тэтимин батыһа сахалыы тангыылаах хоһоон тутула дэгэрэнг ырыа мелодиятын ыйан биэрэр. Ырыа тэтимин дэгэрэнг хаамыта салайар.

Сааһыламмат сүһүөхтээх, рифмалаах, аһаҕас, бүтэй дорбоонноору аттарыылаах хоһоонго олорбут мелодиялаах аныгы боростой ырыалар курдук дэгэрэнгнээр ньыма хаайтаран хаалбат. Ханна бабарар сүһүөхтээн ыллааһын курдук хааччаха киирбэт, дэгэрэнг ырыа хас биирдии сүһүөбэ, дорбоону ыллын сөп. Дорбоону дэгэрэнгнэтэр ньыманы баһылыахха эрэ наада уонна ыллаан барыы онкулун сатаан тутар буолуохха.

Билингги кэмнээҕи ырыаны суруйуу олохсуйбут ньымата бэрт судургу. Эппиппит курдук сааһылаах сүһүөхтээх, рифмалаах, хоһоон дорбоонун тэрээһинэ сааһыламмат буолла да бүтэр. Дорбоон тэрээһинигэр МК, НК, МТ, РТ бүтэй дорбооннорунан бүтэр тыллары киһи сатаан унаарыппата буолуо диэн П.Н. Тобуруокап этэр буолара. Оттон дэгэрэнг ньыматынан бүтэй дорбоону мелодияга сөп түбэһиннэрэн дэгэрэнг охсуутунан уһатан биэриэххэ сөп.

Сахалар былыр былыргыттан этэр тылларын иннигэр санааларын хаамытынан көрөн **санааны салайар саҥа аллайыылары киллэрэн биэрэр үгэстээхтэрэ**. Онтон **этиилэрин бүтэһигэр** санааны түмүктүүр, ситэрэн биэрэр, ыйытар, бигэргэтэр, күүһүрдэр, эрэйэр о.д.а. хабааннаах сөҥүдүйүүнү, чыпчырыныыны, саҥа аллайыыны, өҥнөөн (интонациялаан) дорбоону уһатыыны киллэрэн этиилэрин тоһоболоон, таайтарыылаан, түгэхтээн биэрэллэрэ. Онтуларын ырыа онку-

лугар, барыытыгар (айаныгар) тэтимигэр, мелодиятыгар сөп түбэһин-нэрэн эмиэ киллэрэн биэрэллэрэ. Ол ырыаларын эбии киэркэтэрэ.

Инньэ гынан хайдах бабарар ырыаны **дэгэрэнг ньыматынан** уларытан, тупсаран биэрэн ыллыахха сөп. Хайдах бабарар сахалыы тангылаах хоһоону дэгэрэнгэтэн ыллыахха сөп. Бу дынгнээх, умнуллан эрэр сахалыы ырыаны ыллыыр киэн далааһыннаах, тупсай табыллаах, сиздэрэй сатабыллаах (универсальной, уникальной) **ньыма буолар.**

Биллэн турар, былыргы классическай дэгэрэнг ирдэбилэ барыта тутуһулуннабына, аныгы ырыаһыт ылбычча тута толороругар ырахана өйдөнөр.

Аан бастаан хайа бабарар дорбоонго дэгэрэнги (сыр кылыһабы) таһаара, айан тэтимин тута үөрэниэн наада. Дэгэрэнг тэтимэ – акка айан тэтимэ.

Дэгэрэнгээһини ыллыыр ньыма (методика) быһыытынан туттан аныгы хайдах бабарар ырыаны тупсаран, сахалыы тыыннаан биэриэххэ сөп. Онтон **сахалыы истиил** диэн тахсан кэлэр. Биһиги бүгүн, сахалыы норуот ырыатын үксүгэр нуучча ньыматынан ыллыы сыдыабыт, искусственной оноруулаах кылыһабынан киэргэтэбит.

СТИЛЬ — (по Ожегову) характерный вид, разновидность чего-н., выражающаяся в каких- н., особенных признаках, свойства худ. оформления.

Атын омуктар бары истииллээхтэр, оннообор табахтара кытта “русский стиль” диэн буолар. Дэгэрэнг ырыа сахалыы ырыа **истиилигэр** толору эппиэттиир. Дэгэрэнги сахалыы ырыаны толоруу биир **ньыматын** быһыытынан туттуохха, диригинник үөрэтиэххэ, научнай төрүттэрин сагардан оноруохха. Уһуяаннары да тэрийиэххэ сөбө.

Аңардас музыковедениебэ үрэ буолбакка бары хайысхаларга сахалыы өйдөбүллэр фондаларын (понятийный фонд народа саха), терминнэр фондаларын (терминологический фонд) сааһылыахха, наука араас хайысхаларынан, салааларынан аттаран өйдөбүллэр, терминнэр сводтарын таһаарыахха. Бу тыл сокуона олоххо кириитин биир ситиһиитэ буолуо этэ. Оччоҕо МЕМОФОНДА-быт суураллан хаалбатыгар, байарыгар көмөлөөх буолуохпут.

Манньык, сахалыы ырыа-тойук ньымаларын, хайысхаларын ырытыга аналлаах конференциялары, күөн-күрэс түһүлгэлэрин сылын айыы ыытар санаа төһө табыллааҕар, табыла суоҕар бу түһүлгэ эппиэт биэриэ дии саныбын.

Христофор Максимов 85 сааһын көрсө ытыллар бастакы республикатааҕы “КӨМҮС ИНЭҺЭ” дэгэрэнг ырыа күөн-күрэс түһүлгэтин, научнай-практическай конференцияны ытыты автора, дьүүллүүр тойон сүбэ баһылыга, поэт, журналист **Иван Николаевич Николаев-Уххан.**

2002.04.12

СИЭН ТИИТЭП САҢА МӨССҮӨНЭ

Юрий Спиридонов – Сиэн Тиитэп

АЙ – ТАЛ“ бөлөх диэтинг да биллэр-көстөр аат.

Сиэн Тиитэп – саха музыкатын, ырыатын-тойугун эйгэтигэр, бэйэтин биһирэмнээх бигэ туругун булбут этигэн уонна истигэн көстүү. “Ай – Тал” бөлөх, чуолаан Юрий туһунан урукку өттүгэр, суруллубут сурах, кэпсэммит кэпсэл элбэх.

Арай тугу да гынара суохтан тугу да эрэйбэттэр. Оҕото суохтан оҕо эрэйбэттэригэр дылы. Айа тутта сылдьар киһиттэн эрэйэрбит, кэтэһэрбит элбэх буоллаҕа.

Мин, айар дьобурдаах дьону, айымньыны төрөтөр кыахтаахтарга уонна бэйэтэ төрөппөт эрээри, атын тулаайах изииктэри, айыктары аттаран , үтүктэн тангар кыахтаахтарга араарабын. Ол, олоххо оннук буолара көстөн, биллэн тахсааччы. Ким ханнык айыыга күбэй ийэтэ, ким киirimньитэ, ылымньыта, үтүктээйигэ. Көрөр киһи ону өтө көрөр.

Төрүүр кыахтаах айааччылар, айар эйгэ хайа баҕарар хайысхатыгар сүүстэн биирэ буоллабына буос баһыыба. Сиэн Тиитэп бэйэтин эйгэтигэр саха ааттаахха биир бастаннара, Айбыт барахсан хадаҕалаабыт оҕото. Сахалыы өй-санаа, ис дьинг, тэтим, куолас, бэлэс, хабырҕа уонна төрөтөр кыах.

Кини кутугар-сүрүгэр, саха кэрэхсиирин, биһириирин, сүрэбинэн быарынан ылынарын айан таһаарар аҕа, төрөтөр ийэ баар. Ол талыы – аанынан бэриллии. Талаан. Удьуор утумунан, хаан тардытынан. Юрий, **Ырыа Тиитэп, Олонхотт Оппудуон** диэн ааттаах суоллаах төрүттэрдээбэ барытын этэ сылдьар.

Үс сыллаабыта Юрий Спиридонов айар үлэтигэр саҥа мөссүүн киирбитэ. Кини айар үлэтигэр бэйэтэ саҥаттан төрөөбүтэ. Ол туох ханнык этэй?

Итиннэ мин айар үлэм дьүөрэлеспиттээх буоларынан, туох ханнык буолбутун ис дьингин кини биһикки билэн эрдэспит. Ол маньык саҕаламмыта.

Биир үтүө күн Юрий миэхэ дьиэбэр тийэн кэлбитэ. Сунтаартан кэһиилээх кэлбитин сэрэйбитим. Ити иннинэ мин киниэхэ кинигэбин бэлэхтээбиттээбим. Киһим кэпсиир:

— **“Биир үтүө күн эн хоһоонноргун ааҕан бардым. Ол ааҕыбар мэлдь көрдүүр, урут таба туппат тэтимим, хоһоон ис санаатыгар дьүөрэлэһэ испэр иитиллэн таспар таласпыта. Гитаарам үрдүгэр түһэн хоһоон ис тэтимигэр дьүөрэлээн көҥдөй күөмэйим көҥүл айаныгар дайдаран ыллаан дьыгиттэн барбытым. Хайдах эрэ барыта эмискэ табыллан чэлчэкитик уонна үөрүүлээхтик тахсыбыта. Өртөн күүтэ сылдьыбыппын таба тайаммыт курдугум. Ол курдук үлүһүйэн биир олорууга уонча ырыа барылын тиспитим. Бээрэ, хайдах ба-**

байыный, туох эрэ саарбах саадьабай буулаата дуу диэммин кэргэммэр, онтон ийэбэр ылаан иһитиннэрбитим. Дьонум улаханнык сэнгээрбиттэрэ,

— Ноо, дьээй эрэ! — диэн буолбута. Ол курдук элбэх ырыаны торумнаабытым. Уонна саха ылыыр ытык маны ньыматын ДЭГЭРЭНГИ таба тайаммыппын өйдөөбүтүм. Бу эйиэхэ иһитиннэрэ ажаллым” — диэтэ.

— Истэ охсуохха, — диэтэбим.

Гитаара бастакы аккордарыттан, ырыаһыт хас биирдии дорбону, сүһүбү, тылы ыллатан дэгэрэннэтэн барбытыттан астынан чыпчырынан баран ньылбэкпин охсуммуппун бэйэм да билбэккэ хаалбытым. Ол курдук хас да киэһэ ыллаан, санаа үллэстэн, сүбэлэһэн баран киэнг эйгэбэ таһаарыахха диэн буолбута.

Манна бири бэлиэтээн аһарыахтаахпын. Юрий урут төһө да “Ай – Тал” ырыаһытынан биллибитин иһин, хаһан да соботобун таһан сольнай концерты оноро илигэ.

Ырыалары атын ырыаһыттарга түнгэтэн ыллатыахха диэбитин, мин кыккыраччы утаран, төрөппүт киһи бэйэнг күнгэ көдөр, үтүктэ-эччилэр, үөрэнээччилэр элбэх буолуохтара диэн тылбар киллэрбитим.

“Бу саҥа төрөөһүнгүр сиэттэрэн, **Сиэн Тиитэп** диэн эһэбин утумнуур аатынан тахсарыҥ туох да майгы” диэн буолбута.

Тумус Мэхээлэ, Алексей Егоров, Арнольд Иванов, Лүнкүр, Бэрт Дьикти, Георгий Сергучев курдук ырыа куттаах айар ыары-ылаах саха музыкатын талыы дьоно Юрийы истээт тута өйдөөн, өйөөн бары түмсэ түһэн биир тыынынан, **“Мин бүгүн эйиэхэ”** диэн мин тылларбар аудио-альбому таһаарбыттара. Доҕуһуола бэккэ диэн табыллыбыта, сонун, дьикти этэ.

Юрий Спиридонов Сиэн Тиитэп диэн аатынан саҥа мөссүүннэммитэ. Куоракка, Майаба концертаабыппыт. Дэгэрэнг диэн саха улуканнаах ырыа ыллыыр, тойук туойар ньымата, саха эстрадатыгар Христофор Максимов кэнниттэн саҥалыы көрүнгүнэн күөдүйэн тахсыбыта. Билигин ырыаһыт үксэ дэгэрэнниир буолла. Истиэххэ олус үчүгэй.

Оччолорго тута саха ыллыыр ньымаларын сөргүтүүгэ аналлаах тобус көрүҥ түһүмэхтээх (тобус сыллаах) **“Көмүс ингэһэ”** диэн уруккуттан иитиэхтээн сылдыбыт санаабынан, кэмэ да кэлбитинэн, авторскай бырыайыак онорбутум. Ол бастакы түһүмэбэ дэгэрэнгэ анаммыта. Бу тэрээһиммит дэгэрэнги эстрадаба бастакынан киллэрбит үтүкэннээх ырыаһыппыт **Христофор Максимов** сааһын бэлиэтээһини кытта ыкса алтыһыннарбыппыт. Научнай-практической конференцияны тэрийэн ыппыппыт.

Элбэх научнай дакылааттар, практической көрдөрүүлэр онгоһуллубуттара. Бастакы републикатаабы дэгэрэнг ырыаба күөн-күрэс ситиһиилээхтик барбыта. Ырыаны тойугу сыаналааһынҥа саҥалыы ирдэбиллэри киллэрбиппит.

Сайыныгар Христофор Максимов төрөөбүт нэһилиэгэр **Амма Сулбаччытыгар ырыа ыһыабын** тэрийэн ыппытым. Манна сахалыы ырыа, тойук, алгыс тобус көрүнгэр күөн-күрэс аан бастаан тэриллэн ытыллыбыта.

Бу тэрээһиннэргэ, бастатан туран, **Хрисстофор Максимов төрөппүт оҕолоро, Трофим, Иннокентий Максимовтар** үлүгэрдээх көмөнү онгортон, аҕаларын ырыаларын, кинигэтин таһааран, аатын аатырдан дыон киэнэ дыһуннаахтара, киһи киэнэ килбиэн-нээхтэрэ буолалларын көрдөрбүттэрэ.

Өксөкүлээх киинин үлэһиттэрэ, Амма улуһун дьаһалтата бу дьыаланы (бырайыагы) өйөөбөтөхтөрө буоллар кыаллыа суох этэ.

Дэгэрэнг ырыа хоһуттан тиллиитэ итинник дьайыылаахтык саҕаламмыта уонна бэйэтин туһатын, өгөтүн онгорбута, онгоруо да турдаҕа.

Эһилигэр “Көмүс ингэһэни” **Сунтаарга** ыта сатаабыппыт дьаһалта өйөөбөккө кыаллыбатаҕа. Быйыл кимнээх эрэ **Ньурбаҕа**, авторы тумнан тугу эрэ мухулуудууһу ыта сатаан баран кыамматылар быһылаах. **Ньурбаларга Никифор Семеновка** аналлаах бырайыагым иннэ-кэннэ биллибэккэ эмиэ сытар.

Дэгэрэнг кэнниттэн дьыэрэтии, дьыэрэтии кэнниттэн туойсуу..., ол курдук тобус түһүмэх барыахтаах этэ. Култуура министиэристибэтэ иилэ хабан өйүө дии санаабытым, сыыспыт эбиппин. Идиэйэни сатаан төрөппөт эрээрилэр саатар көстөн турары өйөөн туһаҕа таһаарыахтарын сөптөөбө.

Култуура, искусство, литератуура эйгэтигэр ырыынактыы сыһыан киирэн түөкүннээһин, сүүлүктээһин, аһаҕастык уорсуу, үүт-мас үтүктүү, сүһэн ылыы үүнэ тэһиинэ суох баран эрэр. Ону бары көрө билэ сылдьабыт. Бу эйгэ хайдах бэрээдэктэниэхтээгин быһаарыы, ыйыы-кэрдии суох. Республикаҕа авторскай быраабы көмүскүүр тэрилтэ тэриллибит ааттаах эрээри баара суоҕа биллибэт. Тугунан дьарыктанарын ким да билбэт. Быһата култуура эйгэтигэр дьиикэй ырыынак киирэн турар.

Сиэн Тиитэпкэ төнүннэххэ, ол бастакы альбомун кэнниттэн **Суоһааны** диэн автор тылларыгар өссө биир альбому таһаарар.

Бу күннэргэ хас да автор тылларыгар араас ырыаһыттар толоорууларыгар хомуурунньук альбом бэлэмнээн таһааран эрэллэр. Мин тылларбар өссө биир альбом былаанҕа баар.

Сыанабыллар. Айар үлэ тутта сыанабылга, сириигэ талыыга түбэхэр аналлаах. Ол сиэринэн Сиэн Тиитэп айымньыларын ырытан, сэргээн, элбэх ысатыйалар, телевизорга, радиоҕа биэриилэр буолуталаатылар. Дэгэрэнг ырыа научнай-практическай конференциятыгар музыковед учуонай **Г.Г Алексеева Сиэн Тиитэп уонна Христофор Максимов дэгэрэнг ырыаларын** анаан ырытан научнай дакылаат онгорбута. Сыанабыл үчүгэй диэн быһаччы этиэххэ сөп.

Ити барыта кини дэгэрэнг бараанын, онкулун таба туппутуттан, хоһоон ис санаатын алдыаппакка арыяарыттан, толоруута, куолаһа иһирэбиттэн, истээччигэ тийэриттэн. Бу барыта киниэхэ баар. Дэгэрэнг, кылыһах, хабырба, этэргэ дылы, ийэтэ-абата эмиэ киниэхэ баар.

Аны туран, кэмэ-кэрдиитэ билингги ирдэбилгэ сөп түбэстэ. Сахалыы ырыа ньымата, истиилэ сайдарыгар биллэр көстөр көмөнү онордо. **Ваня Трофимов** кини ырыаларын толоруутун истэ олонорон бу хайысха кэскиллээбэр хайдах эрэниэнг суоҕай. Сиэн Тиитэп ырыаларын толорооччу элбээн иһиэх кэрингнээх, ол үчүгэй.

Сиэн Тиитэп ырыа эйгэтигэр ырыа ыраатан, далааһына кэнээн иһэриттэн ис сүрэхпиттэн үөрэбин, ол үөрүүбэр кыттыһааччы, үллэстээччи элбэбэр эрэнэбин. Ити этэр тылым иччилээбин кини санга альбома уонна айар кизэхтэ кэрэхэлиэбэ.

Истинг, иһирэх итии турар кэмигэр, Сиэн Тиитэп санга мөссүүнүн сэнгээрэн бэйэбитин байыттынаргытыгар, сэдэх кэрэни кэрэхси-иргитигэр ыгырабын.

2003 с.

Сергей Филатов, Александр Щипков

ЯКУТИЯ. ОБРЕТЕНИЕ КУТА

 кутск поразил нас бурлящей в нем духовной и интеллектуальной жизнью. Трудно, пожалуй, найти в нашей стране другой город, где так упорно и с такой герой в будущее искали бы свой собственный путь национально-го развития, в том числе в области религии.

Однако дело не только в интенсивности поисков, но и в их своеобразии. В отличие от многих народов России, якуты не стремятся к простому “возвращению истокам”. Они не желают всего лишь бездумно наблюдать, как спонтанно пробуждаются архетипы национального сознания. Мало у кого из них возникает стремление вернуться к “старине”, к образу жизни, бытовавшему в народе до прихода русских. Якуты прекрасно понимают, что подобное “возрождение” невозможно, и плодом его может стать лишь некий гибрид-монстр, составленный из отголосков далекого прошлого, обломков советской жизни и уродливых ростков постсоветского рынка.

Открытость, незапрограммированность якутского общества коренится в немалой степени в особенностях истории его взаимоотношений с русскими, с Российским государством. Важно и то, что якутам трудно причислять себя к какой-либо более крупной религиозно-этнической общности. Они — тюрки, однако отделены от остальных тюркских народов не только тысячами километров, но и различиями в религии. Якуты никогда не были мусульманами. В состав России они вошли поздно и мирно. В их исторической памяти нет ни многовековых жестокостей русских царей, которые сейчас вспоминают народы Поволжья, ни какого-либо подобия Кавказских войн. Нет у якутов и горьких воспоминаний о насильственной христианизации. Православное миссионерство в Якутии, в сравнении с другими регионами Российской империи, носило едва ли не наиболее гуманный и культурный характер.

Нынешняя Якутия была включена в состав России в XVII веке, но реальное ее освоение началось значительно позже. В течение целого столетия христианство здесь исповедовали почти исключительно русские поселенцы. Православная церковь не предпринимала никаких серьезных попыток христианизировать якутов. Храмы строились лишь в острогах для русского населения.

Первые массовые крещения коренного населения были предприняты в конце XVIII века. Однако подлинная христианизация Якутии связана с именем архиепископа Якутского (позднее — митрополита Московского) Иннокентия (Вениаминова). Это был выдающийся священнослужитель и миссионер, готовый к нетривиальным решениям и лишенный

имперской закваски, отличавшей, например, православных миссионеров в Поволжье, для которых христианизация была тождественна русификации.

С первых же дней своего пребывания в Якутии владыка Иннокентий пришел к выводу, что богослужение в этих краях должно совершаться по-якутски. В 1855 году Иннокентий создал в Якутске Комитет для перевода священных и богослужебных книг на якутский язык во главе с протоиереем Димитрием Хитровым. Комитет развил бурную деятельность: в 1857—1858 годах было издано восемь книг на якутском, среди них и Евангелие. Уже летом 1859 года владыка Иннокентий отслужил первую литургию на якутском языке.

Сам факт перевода священных текстов на местные языки не был необычным для того времени. Одновременно с Иннокентием православные миссионеры, действовавшие в Поволжье, вводили богослужение на чувашском, татарском или удмуртском языке. Однако для них это служило всего лишь временной мерой, ловким приемом, конечной целью которого являлась полная русификация коренного населения.

Иннокентия вдохновляли совершенно иные мотивы и цели. “Якуты, несмотря на то, что в самих их улусных Управлениях дела производятся на русском языке и довольно многие читают сами русские молитвы и проч., при настоящем положении обстоятельств никогда не переменяют своего природного языка на русский, напротив того, заехавшие к ним русские волею или неволею будут перенимать их язык”, — писал он.

Примечательно, что при переводе Библии и богослужебных текстов использовались имена собственные из пантеона языческих якутских богов. Более того, Иннокентий не побоялся ввести в православное богослужение элементы языческих обрядов. По его мнению, именно это, как ни парадоксально, давало возможность вчерашним язычникам приблизиться к истинному пониманию христианства. В других регионах, где православные миссионеры внедряли православные церковные нормы в их, так сказать, кристальной чистоте, местное население, как правило, совершенно не понимало сути учения, и православие там трансформировалось в один из элементов языческого мировосприятия, языческой религиозности. Поэтому Иннокентий считал первоочередной задачей “христианизацию чувств, мыслей и представлений новообращенных”. По его проекту православие должно входить в сознание якутского народа мягко, бесконфликтно, исподволь меняя мировоззрение и образ жизни. Двоеверие должно было стать переходным этапом на пути к христианству (однако из-за революции духовная жизнь якутов на нем и застряла).

В политике Иннокентия и его ученика и последователя Дионисия очень важное место занимала просветительская деятельность. Якутская общественность и поныне ценит по достоинству заслуги двух первых православных владык Якутска в развитии культуры и образования якутского народа, в его социальном прогрессе.

Другим важнейшим источником просвещения в этом дальнем уголке Российской империи были ссыльные русские революционеры и польские националисты (на рубеже веков ссыльные поляки-католики составляли десятую часть населения края, таким образом, Якутия перед революцией была одним из самых “католических” регионов собственно России. Сейчас эта католическая традиция постепенно возрождается). Влияние

их деятельности сказывается и по сей день, и тому, кто хочет понять современное идейное состояние якутского общества (и даже его религиозную жизнь), нужно непременно это учитывать.

В Якутии сложилась совершенно уникальная ситуация, отличная от того, что происходило в большинстве других регионов России. Здесь просветители-ссылные не вели холодную войну с церковными просветителями. Просветительская деятельность и тех и других сливалась в общий поток, обеспечивший мощный социальный и культурный рывок Якутии и якутского народа.

В начале нынешнего века появляется плеяда общественных деятелей, просветителей из числа самих якутов. Двое из них стали своего рода символическими, знаковыми фигурами для современного якутского общества, ищущего пути национального развития, культурного и религиозного самоопределения. Это Платон Ойунский и Алексей Кулаковский. В восприятии современных якутских идеологов Платон Ойунский видится сторонником теснейшего политического, культурного и духовного союза с русскими, а Алексей Кулаковский — приверженцем самобытного пути развития.

Надо сказать, что мягкости, органичности вплетения христианства в якутское сознание способствовал и сам характер местного язычества. В якутской религии основную роль играли духи предметов — *иччиге*. Как писал этнограф и писатель Вацлав Серошевский, находившийся в ссылке в Якутии в 1880—1892 годах и создавший фундаментальный труд “Якуты. Опыт этнографического исследования”, который и по сей день остается основным, всеобъемлющим описанием всех сторон жизни якутского народа на рубеже веков, “якут всюду ищет иччите — каждая былинка, куст, дерево, камень, каждая гора, утес, речка, песок... каждый инструмент, нож, топор, ружье могут обладать духом.

Не меньшее значение имели духи предков, различные спиритуальные энергии — силы отдельных людей, духи животных. На основе этих верований возник институт шаманов (которых современные идеологи возрождения язычества именуют “черными шаманами”).

Вместе с тем у якутов были даже некоторые представления, которые сейчас интерпретируются как монотеизм. Речь идет об имеющих общие корни общетюркском религиозном мифе верованиях в верховного солнечного бога Айыы Тагара). Однако повседневное народное сознание якутов уделяло этому главенствующему богу мало внимания. К началу двадцатого века образ Айыы у значительной части населения слился с представлениями о христианском Боге.

Нынешние идеологи язычества утверждают, что в старину Айыы служило особое жреческое сословие (аналог христианского духовенства) — “белые шаманы”, вторые были вытеснены православными священниками, но тот же Серошевский, например, даже не упоминает об их существовании.

В то же время собственно шаманизм с его гаданиями, заклинаниями, магическим врачеванием не только сохранялся, но до некоторой степени даже распространялся среди местных русских. То же самое можно сказать о некоторых языческих обрядах и поверьях — таких, как кормление воды (перед рыбной ловлей или плаванием нужно побрызгать на реку водкой).

После революции в Якутии было уничтожено практически все христианское духовенство и часть шаманов, однако и государственный атеизм, пришедший с новой властью, также не смог противостоять синкретической и размытой вере якутов.

Отличным тому примером служит древний якутский обычай возводить при проведении сельских народных праздников культовые *сэргэ* (коновязь в виде высокого деревянного идола). С *сэргэ* связана целая религиозная культура: вокруг них проводились праздники, моления, общественные собрания и т. д. Любопытно, что при советской власти установка *сэргэ* не преследовалась. Лишь слегка изменилось их оформление. *Сэргэ*, ранее изображавшие, например, фаллос — символ плодородия, — украшались теперь красной звездой или портретом генерального секретаря, но возле них все так же проливали — жертвенный кумыс, под их основание все так же закапывали жертвенную конину, возле них все так же продолжали славить былинных—героев-богатырей (и в первую очередь самого главного из них —Эллэя, пророка, кузнеца, охотника и философа, пришедшего, по преданию, неизвестно откуда и научившего якутов ремеслам, религии и поэзии), а также героев Великой Отечественной войны. Советская атеистическая символика адаптировалась якутами столь же мягко и бесконфликтно, как и православие в XIX веке, когда на вершине *сэргэ* можно было увидеть икону Николая Чудотворца.

К началу перестройки в Якутии практически отсутствовала какая-либо официально разрешенная институциональная религиозная жизнь — в начале восьмидесятых годов здесь существовал лишь один православный храм.

В начале девяностых годов возрождение религии началось, можно считать, на голом месте. Причем как в общественной, так и в религиозной жизни республики ведущую роль играли и играют по сей день якуты, а не русские. Несмотря на то, что русские составляют около 60 процентов населения, а якуты — 35 процентов, в общественной, религиозной и культурной жизни русские пассивны, что обычно объясняют их “чемоданным настроением”. Большинство приехало в республику на стройки и не чувствует себя здесь хозяевами. Слишком многие из них, даже во втором поколении, мечтают подзаработать и уехать куда-нибудь “поужнее”.

В первые годы после крушения коммунистического режима религиозное возрождение якутского народа развивалось в православном русле. Пробуждение православия происходило в основном по воле нынешнего президента Михаила Николаева и нынешней правящей политической элиты Якутии в целом.

Официальная идеология нынешних якутских властей — это так называемая “культивизация” — ускоренный подъем образования, науки и культуры якутского народа, который должен привести к превращению якутов в одну из наиболее цивилизованных наций мира. Наверное, ни в одном субъекте федерации сейчас не уделяется столько внимания и не выделяется столько средств на развитие системы народного образования, поддержку учительства... Здесь делается все, чтобы каждый молодой человек непременно получил полное среднее образование, затрачиваются огромные усилия на “выбивание” грантов для учебы якутских студентов за границей и прочая, и прочая. Наиболее видный идеолог культивизации — девяностолетний писатель Суорун Омоллоон, пропа-

гандирующий идею приобщения якутов к европейской культуре через русскую культуру.

В этом культивизаторском проекте особая роль отводится православному христианизации якутов. Омоллоон происходит родом из Таттинского улуса (района), где глубже всего укоренилось православие и где выше всего концентрация якутских политссылных. Оттуда же был родом просветитель Платон Ойунский, духовными наследниками которого считают себя культивизаторы. По инициативе Омоллоона, например, в селах Черкех и Соттинцы в первые же годы перестройки был создан музей деревянного зодчества под открытым небом. Художники, потомки священников-просветителей Поповых, восстановили местный храм и разместили в нем художественную выставку на религиозные сюжеты. Само это событие как бы символизирует первенство культурной, а не собственно религиозной роли православия в идеологии культивизации.

Президент Михаил Николаев — убежденный сторонник культивизации. Он не просто проявил инициативу, но лично вел переговоры с Алексием II о восстановлении Якутско-Вилуйской (недавно переименованной в Якутско-Ленскую) епархии, которая и была вновь учреждена в 1993 году. С тех пор власти постоянно оказывают поддержку Православной церкви, как материальную, так и морально-политическую. Николаев периодически встречается с патриархом Алексием, часто присутствует на его тезоименитствах в Москве, во время пасхальных и рождественских праздников в Якутске заезжает в собор на ночное богослужение и обращается с амвона к верующим с поздравительным словом. Праздничные послания православного епископа Германа публикуются в правительственных газетах и транслируются по республиканскому телевидению. Якутские власти постоянно привлекают Германа к общественно-политической деятельности. Он ездит по республике, встречается с главами администраций, совершает публичные массовые крещения в открытых водоемах.

Идейным центром, сформулировавшим и способствующим распространению идеологии культивизации, стала государственно-общественная организация — Академия духовности, созданная указом президента республики в мае 1996 года. Задачи ее определены следующим образом: “возрождение и дальнейшее совершенствование духовности многонационального народа Саха, сохранение и обогащение самобытной культуры, наращивание интеллектуального потенциала народа”.

Действительными членами Академии духовности стали: епископ Герман, писатель Омоллоон, известные художники, актеры, представители гуманитарной профессуры — в основном якуты. Возглавил Академию духовности Афанасий Осипов, еще в советские годы избранный академиком Академии художеств СССР. По существу Академия духовности стала идеологическим центром православной культивизации. Если президенту приходится в какой-то степени считаться со всеми иными вероисповеданиями, представленными в Якутии, а иногда даже помогать им, то государственно-общественная Академия духовности активно борется с иностранными миссионерами, якутским шаманизмом и выступает за издание закона, ограничивающего миссионерскую деятельность в Якутии.

В деятельности православных якутских культивизаторов отчетливо прослеживается общецивилизационная ориентация, характерная, хотя, как правило, в меньшей степени, и для других национальных мень-

шинств в Русской православной церкви, — все они стремятся видеть себя составной частью христианского мира (при сохранении, естественно, национального самосознания). Им чужды изоляционистские идеи об особом пути России, противопоставление Западу некоей отдельной Русской православной цивилизации Востока.

Это отличие православных нерусских народов весьма ярко проявило себя в Эстонии в 1995—1997 годах, когда православные эстонцы вышли из состава Московской патриархии. Они воспринимают культурные и политические идеологемы, связанные с чаяниями особой православной цивилизации, как всего лишь дремучий русский национализм. Восток для православного эстонца, якута или татарина — это не православный мир, а Азия, исламские страны или Китай (эстонец, впрочем, как бы это ни было несправедливо, Россию и христианской-то страной не считает).

Якутская епархия, как ни одна другая многонациональная епархия Русской православной церкви, проявляет исключительную открытость по отношению к нерусским народам. Герман официально декларирует отказ от попыток русификации православных якутов и ратует за сохранение языка и культуры коренных народов республики. Одна из основных его целей — введение богослужения на якутском языке. Он уже сделал первые шаги в этом направлении, переиздав Священное Писание, молитвослов и катехизис на якутском языке. Готовится издание епархиальной газеты на якутском языке. Однако своих, национальных кадров якутского духовенства у Православной церкви до сих пор еще нет. Большинство священников не знает якутского языка. Якуты крестятся тысячами, но в клирики не идут и постоянными прихожанами становятся редко.

Однако все это не смогло предотвратить возникновения неоязыческого движения. Культивизаторы, опирающиеся на ту немалую, но отнюдь не преобладающую часть якутского народа, что ориентирована на европейские ценности, столкнулись, с одной стороны, с глухим сопротивлением патриархального сельского населения, а с другой — с открытым вызовом радикально настроенных гуманитарных интеллигентов, идеологов неоязычества. Быстрая модернизация и урбанизация якутского общества, начавшийся распад социальных связей и традиционной морали неизбежно должны были породить почвенническую реакцию. Почвеннические настроения значительно усиливаются нынешним все-российским социально-политическим и экономическим кризисом, отчуждением народа от институтов власти и господствующей идеологии.

Так тесная связь Православной церкви с нынешними якутскими властями настроила против нее многих критически мыслящих якутов. Среди сторонников возрождения язычества бытует мнение о том, что христианство — это религия государственности, религия общественных связей, а язычество — это связь человека с Богом и природой.

Один из неоязыческих лидеров Иван Уххан (Николаев) говорил нам: — Скажите, во что верят американцы? Думаете, в Бога? Нет, они верят в Цивилизацию... Это их бог. Вы, русские, верите в то же самое, но у вас это хуже получается. Христианство — это современная цивилизация, для нее создаются бюрократизированные церкви, в которых исповедуют формальную религию. Вера — первична, искренна, религия — формальна и бездушна. Вот летом приезжали к нам миссионеры из какого-то московского богословского института. Ездили по дальним улусам и кре-

стили народ в реках десятками, а то и сотнями человек. Туда, может, еще десять лет ни один священник не приедет. Этак можно и мышь окрестить. А способна ли мышь быть христианкой? Вот вам и религия... У нас же — вера, данная людям от века, связывающая нас с первичными стихиями, природой, Творцом.

В отличие от чувашских и марийских язычников, резко выступающих против христианства, якутские неоязычники, склонные к синкретизму, часто готовы даже признать Христа в качестве одного из божеств их пантеона — богом государства, богом социального порядка... Однако они решительно отказываются видеть в нем Спасителя. Примечательно, что некоторые якуты, становящиеся членами карловацкой и католической церквей, объясняют свой выбор тем, что Московская патриархия слишком связана с государством и чрезмерно либеральна к языческим суевериям, а они хотят чистого христианства. Таким образом, Русская православная церковь в Якутии оказывается между Сциллой и Харибдой.

Идейным и интеллектуальным лидером языческого движения в Якутии стал филолог Лазарь Афанасьев, европейски образованный автор философских и филологических исследований. Интересен сам этот человек, которого в кругу единомышленников зовут Философом. Каждый год он проводит несколько месяцев на охоте — черпает у первозданной природы вдохновение для своего труда и набирается мудрости у таежных крестьян, заходя в отдаленные поселения.

В конце восьмидесятых годов Афанасьев пришел к выводу о том, что бедственное состояние якутского народа есть результат нарушения глубинных связей между человеком и природой. Восстановить эти связи, по мнению Афанасьева, можно, лишь возродив традиционное якутское мировоззрение и религиозную — языческую — систему ценностей. Афанасьев занялся исследованием религиозных представлений своего народа. Результаты этих исследований нашли свое отражение в книге “Айыы үөрэбэ” (Учение Творение). Первые годы это сочинение, до сих пор не переведенное с якутского ни на один из языков, распространялось среди интеллигенции Якутска в машинописных копиях. Фактически этот труд является вероучительной книгой якутского неоязычества. Афанасьев стремится вычленив в многочисленных языческих мифах стройную монотеистическую систему и объявляет многочисленных богов якутского пантеона ипостасями единого Бога-Творца (Айыы, или Тангра). Учение Айыы — это модернизированная якутская версия общетюркской языческой религии — тенгрианства.

Согласно учению Айыы, мир представляет собой коромысло, на одном конце которого находится человек, а на другом — бог Айыы (Тангра). Между человеком и Айыы, чаще всего представляющим в образе Солнца, располагаются девять небесных ярусов. От Айыы через эти ярусы к человеку истекает жизненная сила, именуемая сүр. Сүр и является той энергией, которая одушевляет каждого из нас, делает нас людьми. Сам же человек трехсоставен и после смерти распадается на три души. Душа-земля (тело) исчезает, душа-воздух (психический уровень) пребывает на одном из девяти небес в зависимости от добродетельности умершего, а душа-мать, называемая кут, возвращается к Айыы. Кут — это та сердцевина человека, которую зажигает божественный сюр. Это одновременно и жизненная сила в человеке, и его образ Божий. Человек может потерять

свой кут, его могут похитить духи или злые шаманы. На протяжении всей своей жизни якут боится утратить свой кут, необходимый ему и в земной, и в загробной жизни. Таким образом, главная духовная задача личности сводится к сохранению собственного кута. Душевное состояние и благополучие человека при жизни, а также его посмертное состояние Афанасьев ставит в зависимость от того, в каком нравственном состоянии тот содержит свой кут.

Философ сформулировал девять заповедей Айыы:

1. Не прелюбодействуй.
2. Почитай природу.
3. Приумножай свое хозяйство.
4. Не уничтожай (не убий).
5. Обрети свой талант.
6. Будь правдив.
7. Постигай истину (учись).
8. Храни свой кут.
9. Почитай заповеди Айыы.

Учение Айыы — это заново сконструированная религия, которая, по убеждениям ее адептов, возвысит якутов духовно и морально, — не только утверждает монотеизм, но и принципиально порывает с шаманизмом. По уставу общества Кут-Сюр (о котором будет подробнее сказано ниже) его членам запрещено шаманить — имеются в виду традиционные шаманские практики, к коим неоязычники относятся с пренебрежением. Сами они считают себя “белыми шаманами” и на своих собраниях совершают общую молитву Творцу — Айыы, принося ему бескровную жертву,

Однако шаманизм, в отличие от учения Айыы, — реально существующая форма языческой религиозной жизни якутов. И поэтому лидеры движения не могут просто отвергнуть шаманизм, их отношение к нему амбивалентно. Примечательно, что Уххан выбрал темой своей до сих пор не защищенной диссертации поэтику шаманского кампания: Афанасьев и Уххан признают врачевательные способности традиционных шаманов. По их убеждению, традиционный, “черный” шаман связан с силами смерти, уничтожения, в то время как “белое” шаманство связано с творчеством и созиданием. “Черный” шаман способен управлять силами зла и отгонять их. Шамана на человеческий организм — лежит понятие о Его воздействию — доступно в первую очередь физическое тело человека, подверженное разрушению.

В основе представлений неоязычников о механизмах воздействия некоем *быльте*, духовном поле, *(облако)* окружающем всякого человека. *(быльт)* — это своеобразный аналог биополя. Считается, что шаманы способны воздействовать на *(быльт)* перемещать и красть его. Причем преследовать они при этом могут как добрые, так и злые цели. Мир “черного”

шаманизма, в отличие от “белого”, лишен духовного и нравственного начала, это мир темных, примитивных первичных духовных стихий.

В развитии языческого движения в Якутии особую роль играют малочисленные народы республики — эвенки, эвены, чукчи. В отличие от якутов, практически без сопротивления вошедших в состав Русского государства и склонных к легкому, хотя бы и формальному, принятию христианства, эти северные кочевые народы долго и мужественно со-

противлялись русской власти и сейчас стремятся сохранить в чистоте веру своих предков, редко принимают крещение. Эвенский и эвенкийский шаманизм сохранился гораздо лучше якутского. Шаманы, представители этих народов, имеют славу более могущественных, их услугами пользуются и якуты, и русские.

Малочисленные народы Якутии не склонны к идеологии культивизации, и их лидеры стремятся хранить и поддерживать языческую веру без всякой модернизации. Пример эвенков, эвенов и чукчей воодушевляет самих якутских язычников, в первую очередь, в деле возрождения календаря языческих обрядов и праздников. Афанасьев и его соратники разработали и составили календарь национальных праздников, основанный на мифологии и языческих представлениях якутов. Этот календарь подробно описывает обряды различных религиозных праздников, связанных со сменой времен года. Таким образом, идеологи неоязычества разработали не только вероучение и систему нравственных норм, но и кодифицированный богослужебный обряд.

Результаты своих трудов Афанасьев и его коллеги предложили Министерству образования в качестве основы для программ по изучению национальной культуры. Никаких альтернативных программ не существовало, и учение Айы было введено в планы преподавания средних, средних специальных и высших учебных заведений. Колледж культуры, готовящий директоров Домов культуры, фактически превратился в центр подготовки специалистов по проведению языческих обрядов, молений и праздников. Причем произошло это вполне сознательно. Этнограф Вильям Яковлев считает, что возрождает не фольклор, а религию. И если в самом Якутске власти до сих пор не допустили строительства языческих капищ, то в деревнях в русле возрождения национальных обрядов и праздников потихоньку возникают дома Айы и передвижные юрты Айы.

Якутскому неоязычеству, несмотря на все его почвенничество, присущ определенный мессианский потенциал. Согласно представлениям Афанасьева и Уххана, человечество состоит из тридцати трех рас. Одна из них — якуты, старинный народ. Он единственный сохранил первичную, существующую от начала времен веру — тенгрианство.

Особый интерес неоязычники испытывают к тюркскому миру. Они считают, что остальные тюрки, приняв ислам, губят свою душу, теряют свой национальный кут. Иван Уххан неоднократно посещал пантюркистские конференции в Казани, Стамбуле и Алма-Ате, и т. д. где говорил о высокой миссии якутов, которые должны вернуть тюркам всего мира истинную веру их предков — тенгрианство, религию Айы.

Однако мечты якутских язычников не ограничиваются тюркским миром. Иногда в их речах звучит надежда на то, что когда-нибудь удастся вернуть на путь истинный и русских, и европейцев, и американцев, и они откажутся от выдуманных религий, вернуться к духовным первоначалам, установят гармоничные отношения с природой и творцом - Айы.

Вот что сказал нам тойон (вождь) Кут-Сюра Анатолий Павлов:

— Двадцатый век был веком революционных, разрушительных религий — христианства и марксизма, утверждающих социальную обусловленность человека, его сознания. Сейчас эти религии-идеологии терпят крах. На смену им придет экзистенциальная вера, вера, помогающая человеку в его самостоянии и самосовершенствовании. Человек с Марксом или Христом в голове в тайге пропадет, а с верой в Айы —

выживет. А ведь, по существу, в духовном плане человек — всегда в тайге. Жизнь и смерть, сохранение моральных основ и человечности — это те проблемы, о которых Марксу и Христу нечего сказать. Христианство и марксизм столетиями разрушали человека. Пора вернуться к незамутненной истине, к традиции, к доброй старине. Человек должен перестать чувствовать себя марионеткой социальных и экономических сил. Он должен

ощутить себя, как в старину, одной из первооснов мироздания, таких как вода, огонь, воздух. Такова его истинная природа. Именно эту правду мы несем сейчас своему народу и, может быть, принесем человечеству.

Одно из наибольших препятствий, с которым сталкиваются якутские неоязычники, — отсутствие у якутов навыков организационного оформления религиозной жизни. Традиционно патриархальная языческая религиозная жизнь в деревнях не имеет никаких форм институционального оформления. Многие сельские жители по собственному почину поддерживают своих религиозных лидеров не только морально, но и материально. Но этого сегодня явно недостаточно для эффективного становления религии Айыы.

В 1993 году неоязыческие лидеры создали свою формальную зарегистрированную организацию Кут-Сюр. Но в минувшем году в ней состояло не более пятнадцати членов. Изучающих учение Айыы и распространяющих его по республике — несколько сот человек. Кут-Сюр инициировал также создание общественно-политической организации Саха кэскилэ, которую возглавил ближайший сподвижник Афанасьева Иван Уххан.

В политическом плане неоязычники считают себя идейными наследниками просветителя начала XX века Алексея Кулаковского, демократа и оппозиционера, которого они противопоставляют оппортунисту Плутону Ойунскому, порицая последнего за то, что до революции он был апологетом православия, а после революции стал правоверным коммунистом (что не спасло его, однако, от расстрела в 1937 году).

Саха кэскилэ, фактически являющаяся политическим крылом неоязыческого движения, блокируется с движениями и партиями демократической оппозиции президентам Николаеву и Ельцину. Социально-экономическая позиция этих оппозиционеров в московском раскладе ближе всего к “Яблоку”. В беседе с нами Афанасьев и Уххан при обсуждении политической ситуации в Якутии сетовали, что их русские политические единомышленники слишком расколоты и пассивны, поэтому демократическая оппозиция вынуждена опираться в основном на якутов.

С момента возникновения Кут-Сюр подвергается давлению со стороны властей, которые видят в нем угрозу идеологии культивизации. Дважды, в 1993 и в 1996 годах, правительство пыталось запретить преподавание учения Айыы. В якутской прессе организовывались специальные кампании. Один из основоположников концепции культивизации Суорун Омоллоон выступил с рядом критических статей против Афанасьева и его единомышленников. В ответной статье Афанасьев заявил, что учение Айыы — единственный путь спасения нации, которую вслед за коммунистами продолжают разрушать культивизаторы. За оскорбление Суоруна Омоллоона в этой статье Афанасьев был привлечен к суду и оштрафован на три миллиона рублей.

Кут-Сюр планировал поставить в центре Якутска скульптуру, изображающую мировое дерево жизни, вокруг которого неоязычники намеревались проводить национальные праздники и мировые моления. В старину во время общинных молений народ собирался вокруг священного дерева, одновременно символизировавшего цикличность жизни (смерть — оживление) и разрастание племени подобно ветвям. Дерево украшалось цветными платками, каждый из которых посвящался одному из умерших предков. Кут-Сюр намеревался придать этому каменному изваянию общенациональное значение. Власти запретили установку памятника. Проекты по созданию в Якутске общенационального храма Айыы тем более вызвали непонимание властей.

К 1996 году конфликт между Кут-Сюром и президентом Михаилом Николаевым приобрел характер открытого политического противостояния. В газете «Сахада», печатном органе Саха кэскилэ, Иван Уххан опубликовал статью в которой обвинил Николаева в том, что тот вознамерился отнять мировоззрение у народа, к которому сам практически не принадлежит, ибо, по утверждению автора, в крови имеет русскую примесь, а в области религии из утилитарных политических соображений ориентируется на православие. В действительности же, — пишет Уххан, — он и не православный, и не коммунист, и не тенгрист. У него мировоззренческий провал. М. Николаев потерял свой якутский кут. Человек, потерявший свой родной кут, не имеет права быть президентом, — таков вывод статьи, вызвавшей шок в якутском обществе. Перед президентскими выборами декабря 1996 года неоязычники не успели организовать — М. Николаев одержал легкую победу и вновь возглавил республику. Однако к выборам в Ил Тумэн (якутский парламент), назначенным на декабрь 1997 года, неоязычники приготовились дать серьезный бой культивизаторам. В марте была проведена республиканская конференция неоязычников. На ней они потребовали выделения бюджетных денег на строительство храма Айыы в Якутске, введения курса тенгрианства в средних школах, предложили систему общереспубликанской пропаганды язычества и подготовки специалистов по неоязычеству в вузах и Академии наук Якутии. Адепты Айыы добились трансляции материалов конференции по республиканскому радио. Они поставили себе целью сделать вопрос о возрождении язычества одним из центральных в предвыборной борьбе.

На выборах в декабре 1997 года в Ил Тумэн языческая Саха кэскиле завоевала десять депутатских мест и, таким образом, стала крупнейшей оппозиционной партией в якутском парламенте.

Конфронтация между неоязычниками и культивизаторами приобрела принципиальный политический и идеологический характер. В каком-нибудь ином субъекте федерации подобная конфронтация могла бы вызвать политический кризис или откровенно диктаторские действия партии власти. Но следует учитывать политическую и идеологическую культуру Якутии, атмосферу терпимости и склонность основных идеологических сил к компромиссам. Иван Уххан, несмотря на резкость его позиции, остается членом Консультативного совета при президенте. Михаил Николаев проводит с ним личные встречи для выяснения отношений. Вряд ли что-нибудь подобное было бы возможно в большинстве республик и областей России.

При всей резкости полемики президент Якутии в своих выступлениях постоянно признает ценность и важность сохранения национальной культуры и духовности. По-видимому, при необходимости он может даже

расширить свое понимание национальной духовности, что было бы вполне в традициях синкретичной и эклектичной религиозности якутов.

Вполне естественным для этих традиций было быстрое распространение в республике бахаизма, занесенного туда американскими миссионерами в начале девяностых годов. Бахаистские общины существуют в наши дни почти во всех регионах России, но почти повсюду это маргинальные, незаметные группки. Однако среди якутских бахаи уже сейчас есть свои депутаты якутского парламента, крупные государственные чиновники и уважаемые идеологи — такие как профессор-эколог Октавий Толстыхин, автор нескольких теологических бахаистских брошюр. Причем якутские идеологи бахаизма стремятся расширить сферы религиозного опыта, которые включает в себя бахаизм (эклектичную религию, пытающуюся соединить в себе все монотеистические религии), за счет язычества и шаманизма.

В русле этой эклектичной, синкретической традиции и большинство лидеров Кут-Сюр (в отличие, скажем, от идеологов возрождения язычества в Поволжье) не отрицает христианства полностью, признавая за ним частные достоинства и некоторую истинность. Л. Афанасьев и его сподвижники даже в пылу полемики никогда не объявляли своей конечной целью изгнание православия из республики или искоренение православия среди якутов. Мало того, они призывают обеспечить государственную поддержку традиционным для Якутии религиям, к которым они причисляют не только учение Айыы, но и православие, старообрядчество, ислам, католицизм. Если и высказываются требования ограничить или вовсе запретить деятельность каких-либо религиозных групп, то они относятся в первую очередь к различным протестантским общинам. Эти требования кажутся особенно нелогичными, так как протестантами в Якутии в основном становятся русские. Нетерпимость к протестантизму, по-видимому, объясняется какими-то специфическими иррациональными фобиями, подогреваемыми ксенофобской пропагандой русских националистов не только в самой Якутии, но и в федеральном центре.

Эти требования защиты традиционной религиозности со стороны без сомнения демократически и миролюбиво настроенных якутских неоязычников (равно как и якутских православных) отражают страх, который вызывает даже у них не просто открытость, но “всеядность” якутов, готовых принять любой новый религиозный опыт. “Самый древний” народ на поверку оказывается самым молодым — своей склонностью к поискам нового он пугает собственных лидеров.

КАК ПОП ГЕРМАН ПИШЕТ В НЕБО

“Выбирая Богов — мы выбираем судьбу”

(древний языческий
поэт Вергилий)

Обратиться с настоящей статьей к тем людям, которые считают что, якутская вера так таковая существует в природе, меня побудило следующее обстоятельство.

Наш главный поп Герман — архиепископ Якутский и Ленский обратился “уважаемому, мудрому, рассудительному и решительному мэру столицы огромного края” И.Ф.Михальчуку со странным, можно сказать страшным письмом.

Вот текст похожего на донос сексотов 30-х годов так называемого письма блюстителя послушания попа Германа от имени духовенства епархии и верующих.

Адм. г. Якутска

Исх. №67 от 03.07.01. Вход. №1565 от 05.07.01.

Мэру г. Якутска

Михальчуку И.Ф.

Глубокоуважаемый Илья Филиппович!

Обратиться к Вам с настоящим письмом меня побудили следующие обстоятельства. Как мне стало известно, администрацией города обсуждается вопрос о выделении в центре г.Якутска, а именно в исторической части близ восстанавливаемого Преображенского храма, участок под строительство дома очищения или так называемого “храма якутской веры”. В данном случае не суть важно название. Несомненно, что подобная задумка возникла в умах части националистически настроенной якутской интеллигенции, выдающей себя за радетелей родного народа и старающихся противопоставить всему русскому, пусть нелепое и вредное, но якутское. Для них зрение восстановленного в короткие сроки красивого христианского храма в центре города — нетерпимо.

Якутской веры как таковой не существует в природе. И то, что ныне в начале 21 века пытаются вновь навязать якутскому на-

роду апологеты его самобытности, является суррогатом из полузабытых языческих примитивных верований, шаманских обычаев, современной экстрасенсорики, оккультизма и явной бесовщины.

Ничего этот “храм” не очистит, не освятит и не облагородит, а только навредит душам и психическому здоровью тех простых людей, которые будут приходить в него.

Сторонников этой “веры” совсем немного и серьезного отношения к ней ни у кого нет. Любой по настоящему культурный и образованный человек понимает вред этой духовной подделки.

Примеры возрождения языческих верований в некоторых национальных регионах России имеются. Так, например, в Марий-Эл жители некоторых деревень поклоняются деревьям, духам и возродили у себя культ священных рогов. Но чтобы в центре столицы огромного края построить языческое большое сооружение даже у марийцев не хватило фантазии.

Я уверен, что данный проект является настоящей провокацией. Осуществление его вызовет резкие протесты православной общественности, повлияет на состояние межнациональных отношений, негативно отразится на имидже руководителей города и республики, даст очередной повод центральным и критически настроенным средствам массовой информации с насмешкой говорить о Якутии и ее жителях, для которых строятся языческие капища.

Со стороны же лично меня, духовенства епархии и наших верующих, среди которых много людей коренных национальностей, строительство этого языческого сооружения в центре некогда православного города близ Преображенского храма, которому будет присвоен статус кафедрального собора, будет однозначно расцениваться как насмешка, вызов и оскорбление.

Я надеюсь, что Вы, уважаемый Илья Филиппович, прислушаетесь к голосу церкви и со свойственной Вам мудростью, рассудительностью и решительностью не дадите осуществиться этому по-настоящему безумному проекту.

С уважением Архиепископ Якутский и Ленский Герман.

Сия грамота слуги Христа не вызывает ни с той, ни с другой стороны уважительного отношения к данной проблеме, которую поставило само время.

Слова, пущенные попом Германом к самобытности и традиционному верованию всех коренных народов, нанизаны ядом нетерпимости и ненависти. Полностью вычеркивает тысячелетнюю историю древнего народа тюрка-саха.

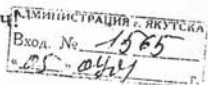
МОСКОВСКИЙ ПАТРИАРХАТ
ЯКУТСКАЯ ЕПАРХИЯ
РУССКОЙ
ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ

677005, Республика Саха (Якутия),
г. Якутск, ул. Ушакова, 12
Тел. 4-45-00

Мэру г. Якутска
Михальчук И.Ф.

№ 64 от 2.04.02 199 г.

Глубокоуважаемый Илья Филиппович,

Обратиться к Вам с настоящим письмом меня побудили следующие обстоятельства. Как мне стало известно, администрацией города обсуждается вопрос о выделении в центре г. Якутска, а именно в исторической части близ восстанавливаемого Преображенского храма, участок под строительство дома очищения или так называемого «храма якутской веры». В данном случае не суть важно название. Несомненно, что подобная задумка возникла в умах части националистически настроенной якутской интеллигенции, выдающей себя за родителей родного народа и старающихся противопоставить всему русскому, пусть нечепное и вредное, но якутское. Для них зрение восстановленного в короткие сроки красивого христианского храма в центре города - нетерпимо.

Якутской веры как таковой не существует в природе. И то, что ныне в начале 21 века пытаются вновь навязать якутскому народу апологеты его самобытности, является суррогатом из полубытых языческих примитивных верований, шаманских обычаев, современной экстрасенсорики, оккультизма и явной бесовщины.

Ничего этот «храм» не очистит, не освятит и не облагородит, а только повредит душам и психическому здоровью тех простых людей, которые будут приходить в него.

Сторонников этой «веры» совсем немного и серьезного отношения к ней ни у кого нет. Любой по настоящему культурный и образованный человек понимает вред этой духовной подделки.

Примеры возрождения языческих верований в некоторых национальных регионах России имеются. Так, например, в Марий-

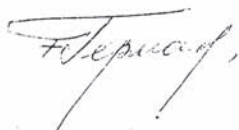
Эл жители некоторых деревень поклоняются деревьям, духам и возродили у себя культ священных рогов. Но чтобы в центре столицы огромного края построить языческое большое сооружение даже у марийцев не хватило фантазии.

Я уверен, что данный проект является настоящей провокацией. Осуществление его вызовет резкие протесты православной общественности, повлияет на состояние межнациональных отношений, негативно отразится на имидже руководителей города и республики, даст очередной повод центральным и критически настроенным средствам массовой информации с насмешкой говорить о Якутии и ее жителях, для которых строятся языческие капища.

Со стороны же лично меня, духовенства епархии и наших верующих, среди которых много людей коренных национальностей, строительство этого языческого сооружения в центре некогда православного города близ Преображенского храма, которому будет присвоен статус кафедрального собора, будет однозначно расцениваться как насмешка, вызов и оскорбление.

Я надеюсь, что Вы, уважаемый Илья Филиппович, прислушаетесь к голосу церкви и со свойственной Вам мудростью, рассудительностью и решительностью не дадите осуществиться этому по-настоящему безумному проекту.

С уважением,

Архиепископ Якутский
и Ленский

ОТКРЫТОЕ АКЦИОНЕРНОЕ ОБЩЕСТВО
РЕСПУБЛИКАНСКИЙ
ПРОЕКТНО-ИЗЫСКАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
«ЯКУТПРОЕКТ»

677018, г. Якутск, ул. Аммосова, 8
yap2000@sakhanet.ru

тел./факс.(4112) 24-15-09

11.07.01

№ 781

Главе Администрации г.Якутска
Михальчуку И.Ф.

Застройка «Старого города».

Уважаемый Илья Филиппович!

ОАО РПИИ «Якутпроект», как генпроектировщик генерального плана г.Якутска и разработчик проекта застройки «Старого города» категорически выражает против изменения утвержденного Горсобранием проекта. Центральная охранный зона города задумана и создана для сохранения существующих и реконструкции уникальных, реально существовавших жилых и торговых зданий Якутска XVIII-XIX веков, включенных в перечень исторических и архитектурных памятников, подлежащих охране государством.

Недопустимо, при реализации проекта строительство на территории «Старого города» новых объектов, изменение перечня охраняемых памятников, тем более объектов, как Дом духовности «Аргы», не входящих в контекст исторической застройки города: ни по содержанию, ни по архитектуре, ни по своим размерам.

Для строительства новых обрядовых объектов, как Дом духовности «Аргы» в генплане города определена территория национального парка Сайсары.

Главный архитектор института

И.И.Шишигин

ДЬОКУУСКОЙ КУОРАТ
ДЬАНАЛТАТЫН БАҢЫЛҢА

ГЛАВА АДМИНИСТРАЦИИ
ГОРОДА ЯКУТСКА

ДЬАНАЛ

РАСПОРЯЖЕНИЕ

от 20.05 2000 г.

№ 1637

**О строительстве храма духовной
культуры "Арчы Дьизт"**

В целях создания условий для духовного обновления общества, развития нравственного воспитания подрастающего поколения поддержать строительство Храма духовной культуры "Арчы Дьизт":

1. Утвердить состав оргкомитета по строительству Храма "Арчы Дьизт" (Приложение № 1).
2. ГлавАПУ (Максимов А.А.) осуществить проектирование Храма "Арчы Дьизт" на территории согласно распоряжения от 11.05.2000г. № 30р.
3. ИГАСН (Ермаков Л.Г.) разрешить производство строительно-монтажных работ.
4. Оргкомитету (Попов В.Н.) разработать план работы по началу строительства Храма.
5. Контроль за выполнением распоряжения оставляю за собой.

Глава Администрации

И.Ф.Михальчук

Руководитель аппарата

Е.Н.Федоров

Неужели мы с глубин седых веков до сего дня жили без веры, религии, не имели своей самобытности, мировоззрения ??? Или поп Герман считает, что наши предки ни во что не верили, жили как звери, ибо зверям, животным, насекомым чужда религия, вера во что-то святое. Да, лукавит поп Герман. Видно, даже не моргнул глазом.

Слова его начинены заплесневевшим порохом нездоровой великодержавности и шовинизма. Замашки имперские.

Интересно, откуда появилось христианство, православие, которое устами попа Германа отрицает временную связь мировоззрений, традиций, верований, если хотите — естественных религий?

Чьими корнями оно питается, от кого ее пуп, откуда ее кровь? Тот, кто отрицает прошлое, не имеет будущего, а кто стреляет в прошлое — стреляет в будущее — говорили предки.

Обратимся к авторитетному научному труду известного якутского этнографа и фольклориста, репрессированного в 1938 г. Г.В. Ксенофонтова “Шаманизм. Хрестос. Шаманизм и христианство” (Публикации 1928-29 гг.) 1992 г. “Север-Юг.”

В этом труде, да и в очень многих трудах исследователи находят ряд параллелей, сходных черт христианства с шаманизмом.

“...в основе евангельской легенды о Христе лежит центрально-азиатская шаманийская легенда, что образ самого Христа создан по образу, за много веков раньше существовавшему в глубине Азии...” (Г.Н. Потанин, стр. 113). Примеров очень много, щадя газетную полосу и “апологетов” христианства обойдемся только с некоторыми мягкими выводами.

“...Эти подлоги и не требуют особых доказательств, они ясны по сути вещей, ибо в евангелиях сошлись две крайности — невежественная оболочка и мудрые изречения. Необходимо отличать первобытное народное “христианство” и официальное — епископское, подчиненное “соборным разумом” являющееся ничем иным, как отраслью древней философии, а не формой бытовой религии” (стр. 122, Г.В.К.).

“...Иисус, чудотворец, посланник свыше, родился в мозгах невежественных масс того времени, а не Плиний Младший и не Иосифов Флавиев. Вот почему мы не видим ничего предосудительного в том, что христианские представления могут и должны быть сопоставлены с шаманистическими”.

“...Шаман потому шаман, что происходит от бесперерывного ряда предков, канонизированных в народном сознании” (стр. 123, Г.В.К.).

Поп Герман обвиняет нас в том, что мы в начале 21 века “навязываем якутскому народу апологеты его самобытности, который, по его мнению, является суррогатом из полузабытых языческих

примитивных верований, шаманских обычаев, современной экстрасенсорики, оккультизма и явной бесовщины”.

Лукавит поп, ой, лукавит. Это же он историю происхождения христианства обвиняет в “бесовщине”. Нехорошо... очень нехорошо!

Наша вера-то своя, родная, как говорится, канонизированная в народном сознании, сохраненная в традициях, обычаях, обрядах, в олонхо, камланиях и т.д.. Основным принципом которого является — принцип разумной достаточности и гармонии со всеми. Не то, что как украденная у ненавистного попом Германом язычества.

Поп Герман плюет в небо — небесному богу (Айыы Тангараба), слюна — то не доходит до Тэнгри, а возвращается и падает прямо в его лживые уста. Прямо бесовщина какая-то!

Якутские шаманы считали своим долгом возвращать обидное слово обратно обидчику, при этом усилив силу острия слова.

Письмо попа Германа — настоящая провокация, как он сам говорит. Он провоцирует откликнуться на его сочинение. И я откликнулся. Думаю, еще многие откликнутся. И надо, видимо, откликнуться.

“Христианство по его мифологической оболочке не есть новая религия, а реставрация древнейших языческих верований простонародных масс всего Средиземноморья” (стр.134, Г.В.К.).

“Задумка построения храма якутской веры возникла в умах части **националистически** настроенной якутской интеллигенции”, — говорит поп Герман. Опять начинают искать национализм, дался вам этот национализм. А кто ищет-то? Поп, отец, архиепископ Якутский и Ленский !!!

По сути, он, именно он должен был бы не разжигать межнациональную рознь и не сеять семена раздора между верующими!!!

Откуда, на каком основании он говорит, что мы были против восстановления христианского храма в центре города и при этом противопоставляем всему русскому, пусть нелепое и вредное, но якутское?!

И что такое нелепое, вредное, но якутское? Наша самобытность? Надо подать в суд за такое оскорбление и клевету. С какими глазами вы после этого будете смотреть коренным народам республики? Где ваше милое сердечко и благое желание. Унижая и оскорбляя вы будете их крестить?

“Ученые из лагеря социал-патриотов разных направлений конечно, не допустят и мысли о возможности каких-либо сравнений великой христианской религии с грязным шаманизмом ! ..

Эти типы заранее с завязанными глазами знают, что они принадлежат к великой расе, следовательно, все прочие народы суть “хамье”, “мусор человеческий”, каковы эпитеты

умалчивают в ученых трудах лишь ради приличия” (стр. 136, Г.В.К.).

А наш поп Герман-то забыл на радостях новостроенного храма всякое приличие?

“У них от сознания своего собственного достоинства развилась мания величия. Следовательно, по поводу сравнений христианства с шаманизмом они могут прийти только в благородное негодование, в священный ужас...” (стр.136, Г.В.К.).

По-моему, до сих пор серьезных конфликтов между нами (русской и саха), нашими религиозными верами после распада коммунистической религии не было.

Почему-то все ссылаются на президента Николаева, мол, он поддерживает православие. Да, поддерживает на государственном уровне, не только словами, но и делами. Я даже стал путать, где религия, где государство. Религия перешла в государство или государство арендует религию?..

Но, Николаев поддержал перед выборами в 1996 г. предложения НДХ “Саха кэскилэ” на счет возрождения традиционного верования народа саха, признавал (а не отрицал, как поп Герман), что якутская вера так таковая существует в природе. И во многих его выступлениях мы про это слышали. Радовались. Радовались, что был принят закон о государственном статусе языка народа саха. Радовались, что была принята концепция национальной школы и т.д. Мы его поддержали. Но, увы, выборы прошли, и все было забыто.

Да, лукавят наши руководители, как поп Герман.

Одни обломки остались от этих концепций, законов и предложений, как и от суверенитета. Неужели на этих обломках Николаев хочет строить платформу своей третьей предвыборной компании? Или что-то новое придумает? Его ум падок на новое, это хорошо. Хватает-приобретающий ум. Он хорошие мысли хватается на лету. Он даже хватанул мысли аж в Казахстане у Назарбаева при всем честном народе России и СНГ. И у Тумусова свистнул идею семьи. ...Что ни говори, у Тумусова ум генетически приобретенный. Мировоззрение у него тоже сказать генетическое, приобретенное от предков. Вернее сказать, переданное. А у Николаева я никак не пойму. И не только у Николаева, а у многих наших руководителей непонятное Коммуно-Христо-Маргинало-языческое мировоззрение.

А знаете ли, кто не лукавил. По- моему, не лукавил мэр Михальчук. Место проведения ысыаха “Үс Хатын” построено, еще будет строиться. Ысыах в столице стал проходить организованно — со смыслом, хорошо. Это очень много в деле сохранения самобытности народа саха. Он, я считаю, вообще хорошего мнения о национальной интеллигенции, поддерживает постоянную связь, участвует и поддерживает на деле мероприятия, не ради галочки. Человек весьма толерантный. Говорят, был намерен поддержать строитель-

ство “Храма Айыы”. Не знаю, после такого письма главного попа, что будет... Посмотрим.

Христианство — это религия, базирующаяся на вере, притом не вере абсолютной. Слепой вере, которая не допускает возможности альтернативы, доказательства, сравнения. Вера в бессознание. И эта религия — часть идеологии империи.

Как известно, идеология — элемент политики. И она утверждалась и будет утверждаться только силой власти, денег, надзирателей, продажных маргиналов и манкуртов. Чем больше будет усиливаться имперское стремление централизации власти на национальных окраинах, тем сильнее будет духовная колонизация, т.е. “христианизация” народов, которые, как определил поп Герман, имеют “полузабытые языческие примитивные верования, шаманские обычаи, оккультизма и явной бесовщины” народов. И раньше было так. Но почему, на пороге 21 века, Германам не нравится то, что мы свободно проявляем свои этнические, культурные, религиозные особенности?

Другой духовной идеологии я не вижу.

Вообще, Якутия стала ареной борьбы разных религий, верований, сект. Делят. Делят наши души. На малочисленный народ Саха обрушилось множество разных богов разного толка. Вплоть до сатаны. На рубеже 21-го века мы воистине приобрели многобожие. Среди этого религиозного хаоса, мировоззренческого кризиса, как бы нам не потерять свое лицо, свое мировоззрение и традиционное верование. А это ведь наше духовное спасение.

А кто спасет наши души, поп Герман? Глубоко сомневаюсь, я свою душу ему не отдам. Наши Боги Айыы — внутри нас. Наши боги — в наших генах. Наша Истина — в крови нашей!

В 1997 г. вступил в силу федеральный закон “О свободе совести и о религиозных объединениях”. В нашей республике готовится закон, который бы учитывал местные особенности религиозной ситуации “О мерах по обеспечению общественной безопасности в сфере деятельности религиозных объединений”.

В нашей республике работают около 120-ти зарегистрированных действующих миссионеров, 95 зарегистрированных религиозных объединений и 30 незарегистрированных. Из них 41 относится конфессиям религий, признанных в России традиционными и культуuroобразующими. Из них 35 объединений нашего героя попа Германа, т.е. Русской православной церкви Ленской и Якутской епархии. Плюс одна иудейская, 2 буддийских, 3 мусульманских. В них работают 50 священнослужителей.

Другие (некультурообразующие. прим. мое), протестанты, 17 — христиан-баптистов, 4 — пятидесятников, 3 — Адвентистов седьмого дня, 6 — Римско-католических религиозных объединений (их финансирует заграница).

Другие конфессии Российской православной Свободной церкви, Русской православной церкви за границей, Новоапостольской, Старообрядческой, Свидетелей Иеговы церкви.

Объединения Муна, Бахаи, кришнаитов.

Действуют и не зарегистрированные представители “Виссариона”, “Белого братства” и др. Многие, вплоть до запрещенных. Число иностранных миссионеров по неполным данным достигает 100 человек.

К числу тоталитарных и деструктивных культов относятся:

1. Церковь саентологии Л.Р Хаббарта;
2. Белое братство;
3. Секта Виссариона;
4. Церковь последнего завета;
5. Ананда Марга;
6. АУМ Сенрике;
7. Международное Отечество Сознание Кришны;
8. Богородичный центр;
9. Церковь объединения учение Сан-Мен-Муна;
10. Церковь Христа (Бостонское движение).

11. Различные организации сатанизма.

Вот их и следовало бояться попу Герману, а не нападать на своих же коренных, родных предков по религии.

И все они занимаются нашими душами. Не много ли? Наша официальная Академия духовности по сравнению с ними х...я. Разделяя и проводя политику православия она практически относится к конфессиям Русской Православной церкви. У руководства республики нет национальной духовной идеи. “Живем не ради Иисуса, а хлеба куса”... — по крылатому выражению одного из русских епископов (стр. 122, Шаманизм.)

Поп Герман против строительства **“дома очищения — храма якутской веры “языческого капища”, “языческого сооружения”, “безумного проекта”, “духовной подделки”**. Это он говорит об одном и том же доме Арчы. И считает его глубоко вредным для посещающих. И ему поддакивает архитектор **И.И.Шишигин**, написав **мэру официальное письмо**, в котором говорится, что наш проект “Дома Духовности Аргы” не подходит ни по содержанию, ни по архитектуре, ни по своим размерам...” При этом он, видимо, намеренно пишет вместо **“Арчы”-“Аргы”** Арчы — это очищение (обряд) , а Аргы (арыгы) — это вино, водка. По Шишигину выходит как-будто мы хотим строить “Дом Духовности Водки”. Конечно, такое дело не подойдет ни по содержанию, ни по архитектуре, ни по своим размерам. Что, у него на компьютере выпала буква “Ч”? Или в это время он на свою грешную душу принял много Аргы? Он-то прекрасно знал, как якут, что писал, но намеренно искажал. То, что он не уважает свой родной язык - это его проблемы. То, что он строительство каких храмов поддерживал,

мы тоже знаем. То, что он в официальном письме мэру намеренно искажал содержание и смысл главного слова, о котором идет речь — это не допустимо. Тоже лукавит, как и поп Герман.

И так мы живем в чужих словах чужого дня — как говорил Лев Гумилев.

Теперь обратимся к всемирно известному Аджи Мурату — автору книг “Полюнь Половецкого поля”, “Европа, тюрки, Великая Степь (ЕТВС)”, “Кипчаки”.

В книге ЕТВС на стр. 145 Аджи Мурат пишет :

Европа — оплот христианства. И как бы ни различались между собой мир немца, англичанина, француза, серба, итальянца или русского, единство веры связывает их, объединяя в одно общее, имя которому — европеец. А значит — христианин. Христианская Церковь изначально задумывалась и создавалась именно как институт власти, стоящий над колониями бывшей Римской империи (и теперь у нас такое же происходит. По всем национальным окраинам России поспешно строятся “институты власти”).

А нелишне напомнить, что только в 312 г. перед европейской аудиторией **впервые** была прочитана молитва во имя Бога Небесного. О Христе в ней не упоминалось... Прозвучала эта молитва на тюркском языке. Следовательно, теологическими знаниями в то время владели только тюрки, почитавшие Бога Небесного. Они одни. Европа была языческой! А христиане — атеистами (стр. 149). Христианство было чуждо первым монахам, они сторонились его и верили только Тенгри (стр.170).

До знакомства с “варварами” христиане не знали не только Бога Небесного, но и креста — нынешнего своего символа. Не знали они крестного знамения, храмов, икон, колокольных звонов, сегодняшних молитв. Христианской религии не было!.. Отсутствовал не только символ веры, но и канон, то есть обряды.

А без канона, без символа какая же религия? Историческая литература убеждает, не Христос принес крест, а Атила. Увы, это действительно так... Ныне различают много крестов — латинский, греческий, патриарший, андреевский и десяток других, однако никто не скажет: какой из них связан с Христом? Наш поп Герман наверняка знает...

Ответ — никакой!

Христос нес на Голгофу не крест, а Т-образную балку — на таких казнили. Святой апостол Варнава, как и все древнехристианские авторы, учил: “В букве **Т ты имеешь крест**”.

А равносторонний тюркский крест ранние христиане называли “знаком зверя” (стр.148, ЕТВС.)

Канонизация христианских книг, в том числе и Нового завета, началась с конца 4 века. Имя “Иисус Христос” появилось во 2 веке, до этого героя звали Йешуа.

Тенгрианство — называлась религия тюрков (стр.152, ЕТВС.)

Надеюсь, поп Герман не станет отрицать, что народ саха относится к тюркскому племени. И народ саха сохранил до сегодняшнего дня своего Небесного Бога — Айыы Танара!, — Отца религий.

Можно было сколько угодно продолжать, но ограничимся в первый раз. Можно было обратиться русским авторам, сторонникам Вездизма (язычества), как говорят они, истинно русской, общей для всех арийцев религии. Например: В.Истархову “Удар русских богов” или Д.В.Кандыбе, который считает, что “род саха вычленился из одного древнерусских племен”...

Так что поп Герман, не будь яйцом, который не знает курицу. Ибо не было бы курицы — не было бы и яйца. И не плуй в небо.

P.S. Ветхий Завет. Канонизированная книга Моисея “Второзаконие”, 13: 6-16.

Если будет уговаривать тебя тайно брат твой, или сын твой, или дочь твоя или жена на лоне твоём, или друг твой, который для тебя, как душа твоя, говоря: “пойдем и будем служить богам иным, которых не знаешь ты и отцы твои”, то не соглашайся с ним и не слушай его; и да не пощадит его глаз твой, не жалея его и не прикрывая его, но убей его..., побей его камнями до смерти...

Если услышишь о каком либо из городов твоих.., что появились в нем нечестивые люди... и соблазнили жителей города... Порази жителей того города острием меча, предай закланию его и все, что в нем, и скот его порази острием меча; всю же добычу его собери на середину площади... и сожги огнем город... и да будет вечно в развалинах...

Из Русской православной библии, изданной по благославлению **Святейшего Патриарха Московского и всея Руси АЛЕКСИЯ II.**

Да будем ли жить долго и упорно, дорогие жители Ленско-Якутского края, по таким “святейшим” заветам?

1.09.2001.

Уххан

(Напечатано в газете “Эхо столицы” 14 сентября 2001 г., № 135)

ИТЭБЭСПИТИН ТОЛУНААРЫ

Итэбэл

Итэбэл итэбэлтэн төрдүнэн уонна төрүөтүнэн араастаһар. **Төрүт аба итэбэл**- омугу омок онгорбут аба,ийэ тылыгар, олохсуйбут өйдөбүллэригэр ингэ сылдыар. Олох майгытыгар- сигилитигэр кубулуйбут буолар. Анаан үөрөппэт этилэр, буолуохтаах буолуохтаабын курдук. Бу сах (сабыллыы, айыллыы) сабаанаабы биир аба итэбэл. Орто дойдуга кэлин үөскээбит ийэ итэбэллэр элбэх үтүктээйи, сомох көрүүтүгэр эппиэттиир элбэх оноруу итэбэллэри үөскэппитэ. Атыыр уонна тыһы дорбооннор арахсалларын кэриэтэ өйдөбүллэр үөскээһиннэрэ тус туспа төрүөттээх уонна төрүттээх. Ол сах сабаанаабы (сакральнай) өйдөбүллэр уус, ойуун туттар өйдөбүллэригэр, олонхо, сэһэннэргэ, үһүээннэргэ, номохторго сөнгөн сылдыаллар. Эргэрбит, туттуллубат буолбут, өлүктүйбүт диир тылларбытыгар сах өйдөбүллэрэ саспыттар. Төһөннөн тылбыт өспүт сангатыйан, аныгытыйан иһэр да сочоннон тылларбыт илдэ сылдыар өйдөбүллэрэ чэпчээн, судургутуйан, өнгүн- талатын сүтэрэн иһэр. Итэбэлгэ биир онук буолан иһэрэ өйдөнөр суол. Түг былыргыны ырыта сатаабакка ,күн бүгүнгү итэбэлгэ сыһаммытыгар сыһыаран туох санаа киирэрин көгүл дойбохтуохпун санаатым.

Итэбэли научнайдык ырытыы, үөрэтии , билинии 19-с үйэ бүтэһигэр сабаламмыта. Оттон итэбэл төрүттэрэ киһи аймах үөскээһинин кытта ситимнээх этилэр.

Итэбэл ис хоһоонугар үрдүк толкуйу (высокий разум) киллэрэр эбит буоллахтарына, киһи аймаабы үрдүк толкуй үөскэппитэ диэн быһаарыыга итэбэлбит (айааччы таңгара) олох да эрдэ баара көстөр. Киһи ол айбыт таңгаратын кытта көстүбэт сибээһин, ситимин (сверх естественная связь с божественной сущностью) итэбэл (религия) быһыытынан теологтар, былыргы бөлүһөктөр үөрөппиттэрэ. Биһиги омок ол быстыспат ситимин аба өйдөбүллэрин билингнэ дылы кутугар-сүрүгэр иитиэхтээн илдэ кэлбитэ, сахалар сир үрдүгэр үөскээбит биир бастакы омуктар ахсааннарыгар киирэрбитин туоһулуур.

Саха тылыгар үгэс, сиэр-туом, итэбэл, эрэл , таптал диэн тыллар өрүү бааллара, оттон религия диэн өйдөбүл олох кэлинниги кииринньэн буолара мөккүөрэ суох көстө сылдыар. Аба

итэбэли үөрэтиигэ, өйдөөһүнгэ аба өйдөбүллэри билии наада. Оттон аба өйдөбүллэрин бүгүнгүгэ дылы ильдэ сылдыар омукар ахсааннарыгар саха омуга киирсэр. Биһиги төрүт өйдөбүллэритин кэлин үөскээбит атын омук кииринньэн өйдөбүллэринэн үөрэтэн билэ сатааһыммыт ыарахаттары үөскэтэр, тэйтэр.

Биһиги баһылааһын, эбэтэр, биир итэбэли атын итэбэлинэн солбуйуу түмүгэр омука тастан сонноммут кииринньэн итэбэл (иитийэх итэбэл) баһылыр кэмигэр олоробут... Бу кэм уһуур чинчитэ суох.

Билингни кэм — саха итэбэлин үөрэтии уонна билинии киэн аартыкка тахсаары турар кэмэ. Киһи аймах онгоһуу итэбэллэр киһи аймахха ажалбыт издээннэрин өйдөөн эрэр. Айылба бэйэтэ өйдөтүөбэ. Хаама сылдыар таңаралар кэмнэрэ ааһан, Айбыкка, айылбаа итэбэйиигэ төннүү иһэр. Оччолорго саха кэмэ кэлиэбэ.

Айыы киһитэ бу орто дойдуга итэбэс, аңаар **онгоһуу**лаах түһэр. Кини олобун устата аңарын булунарыгар, итэбэһин толорунарыгар **күн** бағалаах, **ылгын** ыраалаах. Ол кини **Дьылбата** (*Дьылынан ылбаныыта*), **Ыйааба** (*Ыйынан аабыллыыта*).

Оңоһууттан, Дьылбаттан, Ыйаахтан ордубута, бэйэнг оңостоун — ТӨЛКӨ — төрүөхтэн өлүөххэ дылы олоххун бэйэнг оңостоун.

Одун оңоһуулаах айыы киһитэ дьылбатын, ыйаабын быһыытынан, итэбэһин **толорунаары** ханна эрэ, кимиэхэ эрэ, туохха эмэ, кини баарыгар, күүһүгэр, кыабыгар эрэнэн, таптаан итэбэһин **толунар**.

Ол аата (Таңар Аар) Таңараны таларбытыгар биһиги бэйэбит дьылбабытын, олохпут оңоһуутун, ыйаахпытын талабыт, төлкөбүт түөрэһин бырабабыт. Итэбэли, религияны талыы киһиэхэ, омука тыын дьылба ыйытыга буолар.

Ол киһи айылбатын көңүлэ.

Оңоһуу, Ыйаах, Дьылба, Төлкө боппуруостара, бу- олох ТЫЫН боппуруостарын ахсааныгар киирэллэр. Тыын быһаарыллыыта- тус бэйэ эрэ быһаарар быһаарыныыта. Атын киһи тыынын, атын омук тыынын туораттан быһаарар да күүһүлүүр да улахан аныы. Айылбаттан, таңараттан киһиэхэ бу боппуруостарын быһаарынарыгар КӨНҮЛ диэн турук бэриллэр.

Бу көнүл туругу күөмчүлээбэт туһугар КИҢИ, ОМУК БЫРАБАА диэни олохтообуттара. Итэбэл көнүлү кытта быһаччы ситимнээх.

Итэбэл төрүттээх, төрүөччүлээх, удьуордааһыннаах, уруулаах, айбыттаах, аймахтаах. Хаанынан бэриллэр, көлүөнэттэн көлүөнэбэ көһөн, үгэс буолан үүнэн иһэр.

Бары билэрбит курдук биһиги сахалар үгэстэргэ олобурут аныгы өйдөбүлүнэн религия таһымыгар тахсыбатах үрдүк итэбэллээх, Айыы тангаралаах омукпут. Итэбэли араастаан өйдөөһүн баар. Холобур ойууннааһыны, ойуун, ичээн хомуһунун итэбэйи — бу үрдүк Айыы итэбэлэ буолбатах. Айыы итэбэлин аллараангы таһыма уонна өйдөбүлэ атын. Холобур православиеба аҕабыыты бэйэтин тангара диэбэттэрин кэриэтэ, айыы ойуунун, алгысчыты бу Айыы бэйэтэ кэлэн турар диэн итэбэйбэппит курдук. Кинилэр үрдүк эйгэ уонна биһиги илэ олохпут эйгэтин кытта ситимнээччилэринэн, кэм кэрдии (время, пространство) икки ардынаабы бэриэччиттэринэн, тылбаасчыттарынан буолаллар.

Ойуун, алгысчыт, аҕабыыт, имам да буоллун — биһиги ортобутуттан үһөөннү эйгэттэн талыллан икки эйгэни ситимниир бирэстэбиитэллэр, подданнайдар кэриэтэлэр. Кинилэр үлэлиир диэлэрэ Хараан (подданство) диэн.

Наука, баар буолуобуттан, араас терминнэри үөскэтэн итэбэли элбэх хайысхаларынан арааран үөрэппитэ. Итэбэйээччи бэйэтэ өйдөөбөт араас дьаралыктарын сыһыарбыта. Айыы итэбэлэ онтон тутулуга суох бэйэтэ бэйэтигэр итэбэйээччитин кутугар-сүрүгэр уйаланан кэлбитэ. Суругунан суруллубут малыыппалара суоҕа, ол наадата да суоҕа. Тоҕо диэтэргит биһиги итэбэлбит, олохпут ис хоһоонугар, тылбытыгар өспүтүгэр, хааммытыгар ингэ сылдьара. Киһи бэйэтин олобуттан итэбэл бу сылдьар диэн туспа арааран этэр да кыаҕа суоҕа.

Тыһыынчанан сылларга, үтүмэн үйэлэргэ, итэбэл үөскүөбүттэн биһиэхэ оннук этэ. Төһө эмэ атын баһылыыр религиялар, суурайа, бобо, билиммэт буола сатаабыттарын үрдүнэн. Ол биһиги омук быһыытынан духовнай күүспүт, исторической саамай улахан ситиһиит буолар.

Билигин сүүһүнэн сыллардаах бутуйуу, бобуу кэнниттэн, омук бэйэтин сирэйин булунарыгар сурукка тиһиини, үөрэтини, уһуйууну кэм бэйэтэ ирдиир. Ол наадатыгар Харааннаһы, мин бу маннык итэбэллээхпин диэн аан дойдуга, бэйэлэрин итэбэллэринэн, баһылаан олороллорунан туһанан суурайа сатааччыларга, наукаҕа дакаастыырга, бэйэ быраабын туруорсарга хайаан да наада буолла.

Кэлин, *бастаан үөскээбит төрүт үгэс итэбэлтэн тирэнэн*, омук-омук үөскээһинигэр, сайдыытыгар, сомоболоһуутугар, империялар тэриллиилэригэр олобуран религиялар үөскээбиттэрэ. Государстволар, империялар үөскээһиннэрэ итэбэ-

ли (религияны) кытта быһаччы ситимнэммитэ. Религия госу- дарствоттан арахсыбыта дииллэрэ туос сымыйа дойбох буо- лар. Кинилэр биир биирэ суох сатамматтар. Государство тэ- риллиитэ, уруулуу омуктар сомоболоһуулар, араас атын да куомуннаһыылар, итэбэл — государство тыына (дух) полити- ка тыына буолар таһымга тахсыбыт РЕЛИГИЯ-ба олобураара. Баһылыыр култууралаах омук религиятын сомоболуур идео- логияларын духовнай төрүтүнэн онгороллоро.

Религия диэн омук тыынын (дуубун) сизеркилэтэ. Биһиги үгэ- стэргэ олобурубут итэбэлбитин религияба буолбакка (верова- ние) **язычество** диэнгэ киллэрэллэр.

Язычество хас биирдии омук уратылаах аан дойдуну ана- арыытыгар олобулар. Кини аан дойду тутулун, куйаарга ди- ринг долобой (память) толкуй (разум), күүс, тыын баарын уонна биһиги олохпугар дьайарын айыылар (тангаралар), иччи- лэр, абааһылар нөнгүө көрдөрөр. Киһи уонна куйаар толкуйун дьүөрэлиитэ тутар. Язычество сүннээ биирин иһин, хас биир- дии омук чопчу уратылаах өйдөбүлүгэр, үгэһигэр олобулар. Саха, бурят, хакас о.д.а, үгүс хоту, сибиир омуктара итэбэл- лэригэр бэйэлэрин эрэ омуктарын уратылаах көрүүлэрин илдэе сылдыаллар. Кинилэр итэбэллэрэ олохторун ис хоһоо- нугар, куттарыгар-сүрдэригэр, толкуйдуур ньымаларыгар, тылларыгар-өстөрүгэр ингэ сылдыар.

Христианство омук уратытын көрбөт, аан дойду тутулун, куйаар ситимин үөрэппэт, кини сүннэһүнэн, Иисус диэн киһи ханна сылдыбытын, кимизэхэ туох диэбитин ойуулуур уонна ону итэбэйэргэ ыңыраар. Биир итэбэлгэ барыны бары сомо- болуу сатыыр, айылбаны кытта дьүөрэлэхэр көңүлү утарар. Христианнар тангараларыттан уонна өлүүттэн куттанар эбит буоллахтарына, язычниктар ябсолютнай өлүү диэн суобун, олох атын көрүнгүнэн салбанарын, ийэ кут санаттан төрүүрүн итэ- бэйэллэр. Кинилэр итэбэллэрин иһигэр көңүллэр.

”Научнай мировоззрение” диэн наука бэйэтэ туспа ку- маабыга дакаастаммыт, ураты “библиялаах” религияны (на- учнай итэбэли) төрүттээбитэ. Ардыгар науканы бары религи- ялары, итэбэллэри утары туруораллар. Наука эрэ кырдьыгы, (правда) дьини (истина), чахчыны (факт) этэр диэн буолар. Наука дакаастаабытын эрэ итэбэйиэххэ сөп дииллэр. Наука сыта да суох эрдэбинэ итэбэл баар эбитэ эбээт. Саха итэбэ- лигэр наука улаханньык өтөн киирэ илик. Фольклор, этногра- фия предметин быһыытынан үөрэтии син баар. Оттон итэбэл быһыытынан үөрэтии таһыма олох кыра.

Уонтан тахса сыллаабыта биһиги, “Саха кэскилэ” НДХ, “Кут-сүр” кыһа омук төрүт өйүн санаатын, үгэстэргэ олобурут итэбэлин үөрэтииннэн дьарыктанар отделы ТЛИНЧИ иһинэн астара сатаабыппыт кыаллыбатаба. Маннык киин баар буоларын күн бүгүнүгэр дылы туруорсуу бара турар. Төрүт өйү-санааны, аба өйдөбүллэри үөрэтэр (сэһэн) киинин тэрийиини президент М.Е.Николаевка, (кэлинги салалтаба эмиэ) туруорсубуппут, өйөммөтөбө. Бэйэлэригэр сөптөөх Духуобунас академията диэни тэрийбиттэрэ, санааларыгар республика норуоттарын биир православнай сүрүнгэ киллэрэр политиканы ытарга сыаллаабыттара. Норуокка биллэр кестөр дьон, онно киирэн, Герман абабыт уонна Суорун Омоллоон дьөһүөлдүүттэринэн буолбуттара. Духовнай сэлээрчэхтэр биллэн турар, баһылыыр политикаба ньыла көтөн бэйэлэрин олохторун тупсарыммыттара. Арчы дьиэтин киин онгостоору “Саха кэскилэ” уонна “Кут-сүр” уонча сыл туруорсубута. Бу национальнай политикаба кубулуйбута. Быыбардарга туһаныллыбыта. Арчы дьиэтэ тутуллуутун утараары Герман абабыт сахалары сирэйэ хараба суох үөбүтэлээн кэбиспитэ, дын сирэйин көрдөрбүтэ. Мэр Михальчук эрэннэрбитин курдук туттарбыта. Ол эрэн диэххэ, бу Арчы дьиэтигэр “Кут-сүрдэри” чугаһаппатахтара. Култуура дьонун олордубуттара, кулуупка кубулуппуттара. Ис хоһоонун уларыппыттара. Манна итэбэли научнай өттүнэн үөрэтии да, норуот төрүт өйүнэн санаатынан диригинник утумнаахтык дьарыктаныы да суох. Саамай хомолтолообо диэн бу кулууп үлэлээх дьэни саха омугун итэбэлин киинин курдук көрдөрүү, өйдөөһүн баран эрэр.

Ол эрэн наука государство сакааһын толорор, киниттэн быһаччы тутулуктаах институт буоларын быһыытынан, итэбэл боппуруоһугар “научнай религияннан” эрэ дьыктанар. Науканы эрэ итэбэйэр, наука – биһиги таңарабыт диэччи элбэх.

Государство тэринэр омук бэйэтин дьылбатын — бэйэтин таңаратын таллабына эрэ сатанара. Религияны мэлдьэһэр **коммунизм идеята бэйэтэ дьиннээх религияны үөскөппитэ**. Коммунизм, баһылыыр тутул бэйэтин таңаратын хайдах булунарын уонна атыттарга соннуурун чабылхай холобурунан буолбута.

Биһиги ортобутугар олоро сылдыбыт таңаралардаах (Уйбаан, Маарыйа, Киристизэс, Майыһыйа Мухаммед, Маркс, Ленин, Сталин уо.д.а.) религиялары, научнай религияны уонна биһиэнин курдук Дьүһүлгэн Айыы Таңаралардаах төрүт

үгэс итэбэллэри тэнгнii тутан сыаналыыр да, куоталаһынна-
рар да араас өрүттээх дии саныыбын. Кинилэр таһымнарын,
киһи аймах өркөннөөх сайдыытыгар суолталарын, билингги
олоххо, кэлэр кэмнэ миэстэлэрин киһи аймах уопсай инни-
ки хардыыта эрэ көрдөрөр кыахтаах.

Ханнык эмэ тутул, сомоболоһуу, түмсүү тэрийэргэ анаан
былаас, куттал, сурук-бичик, үп-харчы көмөтүнэн кэлин үөскэ-
эбит религиялар, секталар, араас букадаһык итэбэллэр бары,
киһи, омук ис-тас көнгүлүн, быһарга, быраабын баттыырга,
сирдээби кимтэн, туохтан эмэ быһаччы тутулуктаах буоларга
тийэрдэллэр.

Аан дойду үрдүнэн үөскүү турар араас тэриллииһэр киһи ис
көнгүлүн баттааһыннара, үксүгэр, күүс өттүнэн, эбэтэр күһэйи
көмөтүнэн холбоспуттарыгар, холбоһон да баран ис тутуллары-
гар дьүөрэлэһии, алтыһы да буолбакка, сомоболоһуу принци-
бин тутуспуттарыгар сытар. СОМОБОЛОҢУУ хайаан да ис тус
көнгүлү кумалаан, үчүгэйи-куһаҕаны, мөлтөгү күүстээҕи бүккүй-
ан биир, бу кэмнэ баһылааччыга наадалаах сомоһону (импери-
яны) онгортон таһаарар онгоһуулаах (нацизм, коммунизм о.д.а.).

Оттон дьүөрэлэһии, алтыһы — айылҕа чэлгийэр, сайдар
бириинчигэ. Манна естественнэй отбор дьаһайар (төннөр төрүөх
принцибэ). Айылҕаба үүнээйи, үөн-көйүүр, кыыл-сүөл, көтөр-
сүүрэр тэнгэ, кэккэ дьүөрэлэһэн, бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэн-
толорсон, солбуйсан биэрэ, онгоһууларынан, аналларынан бары
эйгэни бары тэнгэ баһылаан ололороллорун кэриэтэ.

Айыы итэбэлэ киһи тус бэйэтин иһигэр, айылҕаны кытта
дьүөрэли буоларын, олох бүппэт ситимнээбин кэрэһилиир.
Оннук олорорго үөрэтэр, ким да көнгүлүн быспат, былдьас-
пат.

Айыы итэбэлэ биһиги өрөгөйдөөн олорор, самнан, кэхтэ
да сылдыар кэмнэрбитигэр баар этэ. Дьинг сахалар итэбэли-
нэн дьүһүн кубулуммататара. Айыы итэбэлэ баһылааччы итэ-
бэлгэ баттатан, суураллан мөлтөөн-ахсаан сылдыбыта, сыл-
дьара баар суол. Орто дойду уһук хотутун, тыйыс айылҕатын
баһылаан ааппытын ааттаппыт Сахабыт сириг ийэ дойду
онгосторбутугар Айыыларбытыттан атын тангалар суохта-
ра. Айыыларбыт, иччилэрбит көмөтүнэн, кинилэргэ үгэн-
сүктэн бу дойдуга биһиги киһи-хара буолбуппут. Ону хайдах
барытын туора сотон, сахалар 100% православнай итэбэл-
лээхтэр диэххэ собуй?!

Итэбэли уонна государствоны, норуоту уонна былааһы
ситимниир КУЛТУУРА (киһи кутун туурата) диэн духовнай

аранга баар. Ханник бабарар култуура бэйэтин итэбэлиттэн төрөөбүт тылынан үүнэн тахсар айылгылаах. Онто кини төрүт култууратыгар, тылыгар- өһүгэр ырылхайдык көстө сылдьар буолар.

Манна омук уратылаах аан дойдуну анаарыыта, үчүгэи куһаҕаны араарыыта көстөр. Манна толкуйдуур, сыымайдыыр, сылыктыыр, билгэлиир, таңхалыыр киэн анаарыылар сэһэн-нэрэ, сүбэлэрэ, көмөлөрө баар.

Биир омукка ытыктанар үгэс, атын омукка сиэргэ баппат быһыы курдук сыаналанара, көрүллэрэ — итэбэл итэбэлтэн, култуура култуурааттан уратытын арылхайдык көрдөрөр.

Бу култуура хайысхата төрдүн диэки дуу, кэли баһылыыр култуура диэки дуу? Тыла-өһө хадабый? Омук, норуот бэйэтин көңүлүн төһө тутан олороро, барбаран эрэрэ эбэтэр төһө баһылаппыта, суураллыбыта тылыгар, култууратыгар көстөр.

Омук үгэс култуурата (традиционная культура) билингги баһылыыр култуураҕа хайдах дьүөрэлэспитэ, омук бүгүнгү туругун сыаналааһынҥа төрүт буолар. Биһиэхэ төрүт култуурабыт таһыма биһиги Айыыбыт итэбэлин таһымын ырылхайдык көрдөрөр. Духовнай сайдыы таһыма манна сытар.

Ис күүс

Ис күүс уонна итэбэл. Киһиэхэ айылбаттан бэриллиттэ ис күүһүн күннээби олобор ортотунан үс гыммыт биирин эрэ туттар. Ис күүс итэбэл, тыын (дух – дуус) эйгэтигэр баар. Киһи тыынын таһаарар дииллэр.Эбэтэр таптыыр, сөбүлүүр дьарыгынан, эбэтэр куһаҕан дьаллыгынан. Ол иитиллииттэн, бу киһи тыына тугунан иитиллибиттэн тутулуктаах. Ол аата итэбэлиттэн, эрэлиттэн тахсар табыллыытын тахсыыта буолар.

Киһи ис күүһэ үксүгэр кистэнэ, саһа сылдьар. Үгүс дьон ис күүстэрин кээмэйин билбэттэр. Ол кинилэр ис күүһү туттар түгэннэргэ түбэспэтэхтэриттэн эмиэ буолар. Киһи үчүгэй да куһаҕан да түгэннэ хайдах буолуон, тугу гыныан үксүгэр билбэт. Барыта дьаалатынан тахсар. Манник түгэни үксүгэр олобу олрбут, билбит-көрбүт, бэйэлэрэ элбэх ыараханы көрсүбүт, олохторун элбэхтик сыымайдыы санаабыт дьон кыайа тутар.

Ис күүһү сатаан туһанарга эбэхээт элбэх ыараханы көрсүөххэ, эбэтэр элбэх сыл олоруохха диэн буолбатах. Бу

эмиэ иитиллииттэн, итэбэлтэн. Айыы үөрэбэр “бэйэни салайыны” — СҮӨ үөрэбэ диэн баар.

Көрдөххө боростой гынан баран, ис күүһү туттар кыабы биэрэр кистэлэнгнээх. Киһини чөллүтэр, куту- сүрү иитэр үөрэх. Ол да иһин Айыы үөрэбин оскуолаба киллэрэ сатаабыппыт. Киһи эдэриттэн ис күүһүн туһана үөрэннин диэн. Билигин ис күүһү таһаарыыга Сайыына “Көмүлүөк” диэн кыһата ситиһиилээхтик үлэлиир. Ол туһунан элбэхтик суруллубута. Чабылхай холобурдары онтон булан көрүөххэ сөп.

Киһи ис күүһүн уус-уран тахсыта норуот искусствотын үөскэппитэ. Аһааччы кутуттан сүрүттэн материальной духовнай уус-уран онгоһукка, айымньыга кубулуйан норуот кутугар сүрүгэр эйгэтин булуммута. Кэрэ эйгэтин кэрэһитэ буолан киһи аймах олобун киэргэтэн астыныны, манньыйыны, сөбүүнү-махтайыны аҕалар күүскэ кубулуйбута. Искусство киһи кутун-сүрүн ис туругар тийэр кыахтаах буолан итэбэл нөҥүө аан дойдуну уус ураннык анаарыы ньыматын сайынарбыта.

Тыл уонна итэбэл. Аҕа тыл тыһы, атыыр дорҕооннор.

Мөрөөбүт тыл. Күбэй Ийэ тыл.

Ийэ тыл, Кириинньэ тыл

Итэбэл тыл нөҥүө итэбэтэр. Тыла суох — итэбэл суох. Тыла, итэбэлэ суох - омок суох. Тыл уонна итэбэл — омок тыһа.

Күн күбэй ийэ диибит. Күн ийэ өйдөнөр. Итэбэлгэ сыһыаран күнү — Күн Күбэй Хотун диэн ааттыбыт. Күнгэ холоон төрөппүт ийэбитин күн ийэ диэтэхпит.

Оттон күбэй диэн тыл тугу этэрий диэн билэ сатыыр этим. Кэлин, түүрк омуктары кытта алтыһа сылдьан билбитим манньк буолан тахсыбыта. *Киининг кимтэний?* — диэн этиини – *күбэйинг кимтэний?* – диэн этэллэр этэ. Күбэй диэн, киин дуо? — диэн ыйыппытым.

Онтубар манньк эппиэти ылбытым.

- Күбэй диэн, оҕо ийэтин иһигэр сылдьан, ийэтин кытта уһун очоҕос курдук күбэйинэн ситимнэхэр, төрөөн таһырдыа табыстабына ону быһаллар, оннун баайан кэбиһэллэр. Бу күбэйи сорох омуктар ымыы гынан илдьэ сылдьаллар, сорохтор сиэри-туому тутуһан харайаллар диэн буолла.

Биһиги күбэй оннун киин диир эбиппит. Ол аата дыһыгнээхтик төрөппүт ийэни күбэй ийэ дииллэр эбит. Иитиэх ийэни

оннук ааттаабаттар. Холобур, туроктар оннук сангараллар. Мантан сиеттэрэн, айбыт аҕа итэбэлтэн ситимнээх күбэй ийэ тыл, күбэй ийэ итэбэл баар диибин. Маны таһынан хаан тардыыта суох иитиэх (маачаха) тыл, итэбэл эмиэ баар. Күбэй тылга күбэй итэбэл ис дынгэ ингэ сылдыар. Иитиэх тылга иитиэх — кииринньэнг, баһылыыр итэбэл баһыйа киирэр. Ол да иһин биһи Айыыбыт итэбэлин дынг ис хоһоонун кииринньэнг тылтан буолбакка, күбэй ийэ, аҕа тылбытыттан булабыт.

Тыл баар — омок долобойун тута сылдыааччы. Тылтан тахсар өй-санаа, өйдөбүл. Ол иһин этэбит -**дынг кырдьык — хаанга!** — дикэн. Кииринньэнг өй-санаа, күбэй ийэ санаалыын дүүрэлэспэтэ үгүс. Онтон сылтаан киһи кутугар-сүрүгэр тутахсыйыы, тулаайахсыйыы, туоххаһыйыы, итэбэстийи үөскүүр. Иэйэр сүрэби сүлүһүннүүр, ыарытыннарар.

Бу орто дойдуга *киһи, омок, дьахтар, эр* буолан төрөөбүппүт үөһэттэн ыйыллыбыт ыйаах, одун онгоһуу. Кини хайдах буолуохтааҕа күбэй тыл нөнгүө итэбэлинэн бэриллэр. Ол үгэс буолан олоххо утумнанар, кутун туурата — култууран буолар. Бу күбэй бэриллии ис онгоһуутун эйигин баһылааччы, кииринньэнг өйө- санаата эрэ ыһар, суурайар. Бэйэтин тылын, итэбэлин соннуур. Төрүтэ, төрдө, тирэбэ суох онгороору. Бэйэтин улаханыгар суурайан суолтата суох онгороору, баһылаары, сир үрдүттэн симэлитээри.

Үөрүү уонна хомолто

Киһи үөрүүннэн хомолтоннон олрор. Киһи үчүгэй, куһаҕан олохтоох. Бу үрүң уонна хара этэнэ, быысаһыта (кыраныыссата) ханнаный? Киһиэхэ ону ким олохтууруй? Киһи ону хайдах, хантан билэрий?

Бу үрүң хара быһыын олох олорооччу бэйэтэ сүрэбинэн быарынан, билингги кутун-сүрүн туругун иэйэн — куойан этэнгин арааран илэ билэр. Таһыттан көрөөччү маны илэ билбэт, көрөн-истэн, сэрэйэн билэр. Ол гынан баран киһиэхэ атын киһи үөрүүтүн, хомолтотун үллэстэр кыах бэриллибит. Аны ол кыабын бу киһиэхэ араас санааны, көһүтүллүбэтэх түмүктэри аҕалыан сөп. Көһүтүллэр түмүгү үгэс буолбут иити биэрэр. Киһи олобун устата итэбэһин толорунара ханнык сыаннастары кутугар сүрүгэр ылыммытыттан. Ол үчүгэи-куһаҕаны, үрүңү-хараны араарар сыаннастара ханнык итэбэлгэ олобуралларыттан тахсар. Киһи күннээби ханнык баҕарар туругун, дьайаанын ырыттаха син

биир ИТЭБЭЛ-гэ кэлэ турабын. Итэбэл – төрүт биэрэр сис, тыын өйдөбүл.

Тыын – дух, дуус. Үчүгэй куһаҥан тыын, ыарахан чэпчэки тыын, ыраас, кирдээх тыын баар. Итэбэл уйаланар эйгэтинэн – киһи тыына буолар. Инньэ гынан киһи тыына итэбэлиттэн тутулуктаах буолар. Итэбэлин булбут киһи олобо сыаллаах-соруктаах, суолталаах буолар. **Олобо өйдөбүллэнэр.** Өйдөбүллээх олохтоох киһи олобор туһаны булар. Дьонугар--сэргэтигэр, дойдутугар, кимиэхэ-туохха туһалаабын өйдүүр. Оннук киһи олобу сыаналыыр. Ити курдук бииртэн биирэ ситимнэнэн кини олобо тупсар. Өйдөбүллээх олохтоох итэбэллээх киһи тыына уһуур. Киһи чэгиэн-сэбдик чөл буоларыгар улах өттө тыыныттан тутулуктаах. Кини этин-сиинин, этин-хаанан, өңсөтүн, уйулбатын тутулуга тыына хайдабыттан быһаччы тутулуктаах. Онон киһи омук итэбэллээх буолуута туоххо да тэнгэммэт сүнгэн суолталаах. Биир омук тыына атын омукка сөп түбэспэт. Ол да иһин омуктар икки ардыларыгар сатаспат, тапсыбат буолуу, ытыгыраһыы тыына баар.

Итэбэлин булбатах, итэбэлин сүтэрбит, итэбэлин баттаппыт киһи олобо хайдах да дьоллоох буолуон табыллыбат. Үгүс дьон күннээҕи олох тэбигинэн (инерсиятынан) олорор. Күн бүгүн элбэх киһи олобор оннун булбатаҕа, сатамматаҕа, табыллыбатаҕа, итэбэстийбитэ — иитэр итэбэлэ итэбэстийбитигэр тийэн кэлэ турар.

Итэбэйэр киһи үөрүүнү бэйэтэ айар, төрөтөр уонна кыраттан да ис-иһиттэн дынгнээхтик үөрэр, сырдыыр. Бу кыра ситиһиитэ улаатарыгар, үчүгэй-үчүгэи утумнууругар эрэнэр. Бу, билигин, субу манна сөптөөхтүк быһыыланыбын диэн дыгкэтик өйдүүр. Бутуллара, буккуллара, саарбахтыыра абыйыыр. Итини кини, бэйэтин олобунан, быһыытынан- майгытынан, үлэтинэн- хамнаһынан, өйүнэн-санаатынан, дьонго, тулалыыр эйгэбэ сыһыанынан онгорор. Ол аата олобор итэбэһин элбэхтик толоруммут, сыһыатын сөпкө оһоруммут.

Итэбэлэ суох киһи атынтан кэлэр бэлэм үөрүүнү, бэлэм дьоһу көрдүүр. Атыгһа кыттыһа сатыыр. Кини үөрүү, дьол, таптал баарыгар соччо итэбэйбэт. Дьон дьолугар, үөрүүтүгэр, ситиһиитигэр күнүүлүүр, ордугургуур. Сурабын эрэ билэр. Тулуура суох буолар. Үөрдэбинэ даҕаны өлбөөркөй, таһынан буолар, дынг астыныыны аҕалбат. Кини итэбэйэр бигэ тирэбэ, олобо суох. Кини үөрүүтэ-хомолтото, дьоло-соро салгыгһа ыйана сылдыар, кутугар-сүрүгэр тохтообот, уһуннук уйаламнат. Кимиэхэ, туохха да итэбэйбэт, эрэммэт буолуу

кэнниттэн, туоххаһыйы, тулаайахсыйы, мунгурданы. Ити барыта быстахха, быһымахха, дэнгэ, оһолго, сыһа быһаарыныыларга тиэрдэр.

Быһаас, итэбэс киһи бэйэтин киэлитин кураанабын, хомолтоннон, кэлэйииннэн, санаа түһүүтүнэн толорунан кэбиспит буолар. Дьон үксэ бэйэтин киэлитин кээмэйин билиммэт. Бу олоххо уйуга, тулуура, кыаба, сэниэтэ, сырата, сылбата төһөтүн билбэт. Быһата минин билбэт. Минэ барбат дьон элбээтэ.

Ол да иһин саарбахтыыра саарыыра үгүс. Ити барыта итэбэл суобуттан. Айыы итэбэлигэр ити барыта баар. Итэбэл итэбэлтэн мини билэр үөрэбэ ураты .Омук мин дэниитин – менталитетын сүтэриитэ омук сүрүн баттаппытын, тостубутун көрдөрөр.

Куттас буолуу

Куттас киһини кус сүрэх, куттас сүрэх, куттас куобах, куттамсах киһи дииллэр. Бу тугуй? Саха куһу куобабы былыр, былыргыттан бултуур буолан бэркэ билэр, кыыла, көтөрө буоллаба. Уонна кинилэр хайдах куттабастарын, сэрэхтэрин бэркэ билэр.

Айылба сокуона – күүстээх, кыахтаах — мөлтөбү, элбэх — абыйабы, киирэн, түбэһэн биэрбити тутан сиир. Биир көрүн, атын көрүнгэ аһылык буолар.

Манньык түгэнгэ куттал инники күөнгэ турар. Кыыл-сүөл, көтөр төһө да куттаннар, тыыннаах хаалар туһугар быһанар ньымалардаах буолар. Куттаным диэн мэнээк сытан биэрбэт.

Киһи кыылан-сүөлтэн биир уратыта манна сытар. Киһи өйдөөх-төйдөөх, үс куттаах буолан, киһи киһиэхэ сыһаныгар мөлтөбү, кыамматы харайар, арангаччылыыр ураты сыһыаннаһыны олохтообута.

Онтун **киһилии сыһыан**, итэбэлгэ сыһыаран **айыы сыһыан** диэбитэ.

Куттал киһиэхэ суоһабатын туһугар эрдэттэн бэлэмнэнэр, харыстанар үөрүйэбин олохтообута, сатабылын булбута..

Кут-таннаххына киһи кута олобуттан хамсаан, ыстанар, тэйэр, куотар диэн этэллэр. *Салгын кут* ыстаннабына киһи өйдүүр саныыр дьобурун сүтэрэр. Оччотугар кинини өйүн сүтэриэр дылы куттамыт дииллэр. Куттанан олоро түстэ, нукаай буолбут, бэйэтин кыаммат дииллэр. Бу *буор кута* хамсаабыт. Этин-сиинин үлэтэ моһуобурбут.

Кутталыттан кыыла киирбит — дииллэр. Киһилии майгыны-сигилини сүтэриити *ийэ кукка* сыһаннаах.

Бэйэни салайыныы, ис кыабы сатаан туһаныы үөрэбэр куттал кэмигэр хайдах буолуохтааххын үөрэтэллэр. **“Кут-сүр” кыһаба, Сайыына “Көмүлүөгэр”** сылдыын, **Айыы үөрэбин** кытта алтыһын, кырдыабастар сүбэлэрин истинг.

Куттас киһи, куттас көлүөнэ, куттас омуk, куттас норуот диэн арааран этиэххэ эмиэ сөп.

Ыраата барбакка эттэххэ, саха омука, уһун олобун усталаах туоратыгар төһөлөөх кутталы ааспыта буолуой, билигин да төһө, туохтан, кимтэн куттанара буолуой? Куттас буолуу көлүөнэттэн көлүөнэбэ бэрillэр дуо?

Куттал суох буолуутун сулууспата диэн баар.

Бу мөлүйөнүнэн дыон тыыннарын быспыт, олохторун окдолуппут тэрилтэ ким, туох иһин үлэлиирий? Киниттэн куттанар көлүөнэлэр, омуктар, норуот да диэххэ сөп, бааллар. Билигин да ол кутталы утары охсуһар тэрилтэттэн хас биирдии киһиэхэ куттал тымныы тыына диэлийэр. Бу улахан омуk государство (империя) тэринэр тыына. Итэбэл өттүнэн ыллахха, Россия (РФ) православияны сүрүн, төрүт онгостор. Атын итэбэллэргэ сыһыана хабыс. Биһиэнин курдук үгэстэргэ олобурбут итэбэллэри төрдүттэн, туура мэлдьэһэр.

Баһылыыр итэбэл атыттарга сыһыана хайдаба бүгүнгү олохпугар ырылхайдык көстөр. Ити барыта кутталы, инникигэ эрэммэт, баһылааччыны итэбэйбэт майгыны үөскэтэр.

Долобой (память) диэн киһиэхэ эрэ буолбакка, этитиилээх малтан-салтан сабалаан киэн куйаар кизелитигэр тийэ баар. Информация туохха баһарар өстөн, өһүккэ тийэ инэр, ханна, төһөбө баһарар тийэр дыобурдаах.

Киһи салгын кута долобойу кытта быһаччы ситимнээх. Кутталлаахтык олобурбут удьуорга, биллэн турар, куттабас буолуу информацията долобойугар сылдыар. Омуk омуk кутталга да, үөрүүгэ да сыһыана кини урут олобурбут олобун остуоруйатыттан сиэттэрэн уратылаах буолар. Холобур, саханы чеченгэ, нууччаны эбириэйгэ тэннээн көрүн эрэ. Куттал буоллабына бу омуктар хайдах быһыыланыахтарай? Омуk сааһыттан эмиэ тутуруктаах. Эдэр омуk, кырдыабас омуk диэн.

Куттал уонна итэбэл. Үгүс итэбэллэр кутталга олобураллар.

Онно олох уонна өлүү туһунан өйдөбүл уратылардаах.

Биһиги бу орто дойдуга олохпут туһунан “Сырдык күлүк” диэн хоһоонноохпун, ону ааһан көрүн, туох санаа кэлэр эбит.

Саха итэбэлэ чопчу этэр:

— **Эн бу дойдуга олобун, кэлэр олоххор бэлэмнэнии буоларын. Өлөн да баран өспөккүн, атын кэмнэ, атын кэрдиигэ олобун салҕанарын, ол олобун хайдах буолара, билигин оло-
рор олоххуттан быһаччы тутулуктаабын өйдөө,** — диэн.

Аҕа итэбэл иннэ диир. Кииринньэн атыны кэпсиир. Өллүг да бүттэ диир. Саха, итэбэлин тутта сылдьар эрдэбинэ өлүүттэн куттам-мат омок этэ эбээт. Кэлэргэ, кэрэбэ, буолуохтаахха, туолуохтаахха, кэскилгэ дьулуһар, тапталга талаһар этэ буоллаҕа. Өрүү дьүөрэ-лэһиини, алтыһыны өрө тутпут омок. Айыыны, иччини, абааһыны кытта дьүөрэлэһэр үөрүйэхтээбэ, айылҕа сорбото, обото этэ. Оттон айылҕа дьүөрэтигэр тэнгнээх туох да суох.

Айыы итэбэлэ үгэстэргэ олобулар утумнаах, ситимнээх буолан, айыы киһитигэр буолар буолуохтаабын курдуга. Олобун дьүһүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ этэ. Ол барыта тылыгар-өһүгэр, өйүгэр-санаатыгар, ырыатыгар-тойугар, олонхотугар, оһуокайыгар, булду-гар-алтыгар, үлэтигэр-хамнаһыгар барытыгар ингэ сылдьара. Онто барыта омок дэнэр туспа уратыны биэрэрэ. Саха – омок быһыыты-нан тыыннаах буоллабына, кини итэбэлэ эмиэ тыыннаах. Сахаттан сахалыы тыын сүттэбинэ биирдэ, бу омок итэбэлэ сүппүт диэхтэрэ. Атын, кииринньэн тылланан, итэбэллэнэн, саха – саха буолбат.

Итэбэлтэн бэлиитикэбэ дылы култуура, духуобунас, идеология диэн арангалар бааллар. Итэбэл түг былыргыттан төрүт биэрэр омок ис хоһоонун этэр силистээх мутуктаах. Бэлиитикэ ааспыкка бүгүнгү туругуттан көрөн бэйэтигэр табылларынан сыана быһар. Күннээби уонна кэлэр олобун тускулун онгостунар дьүккүөрдээх.

Көнүл

Итэбэл көнгүлэ – киһи, омок көнгүлэ. Көнгүл диэн күүһ өйдөбүл баар. Көнгүл күүһүлэнэрин көмүскүүр **быраап** диэн баар. Быраабы харыстыыр **сокуон** онгоһуллар. Олох тутула ис-иһиттэн үүнэн тахсан иһэр. Манна олох мөккүөрэ түмүллэр.

Олох ис хоһоонун бөдөн сүтэн биир кэлим көрүү (глобализация) орто дойдуга бүрүүкүөх курдук. Оччотугар омок биирдэм, уратылаах өйдөбүллэрэ суураллалларыгар тийэллэр. Баһылааччылар барыбытыгар анаан онгорбут “универсальной” искусственай өйдөбүллэрэ кириэхтээх. *Кэлим көрүү тылга, итэбэлгэ эмиэ киирэ турар.* Ол хайдабын бүгүнгү күннээби олохпугар көрөбүт.

Аангаан иһэр иэдээнтэн быһыанар сүбэбит бэйэбитигэр эрэ баар. **Ол күбэй ийэ тылы, итэбэли харыстааһын, аҕа өйдөбүллэри (сакральные понятия) хаан утумун дыһы кыр-**

**дьыгар тирэбирии, кииринньэнтэн күбэй көнгүлүн көмүскээ-
хин.**

Киһи барахсан бу орто дойдуга олох олороору кэлэр. Көнгүллүк олороору. Көңүлтэн ордук күндү бу орто дойдуга суох. Көңүл күөмчүлэннэбинэ олох — олох буолбат. Итэбэстийии, куттаныы, хомолто, тутасыйыы, тулаайасыйыы киһи кутугар сүрүгэр уйаланар. Итэбэл, төрөөбүт тыл көңүлэ диэн баар. Сурукка, сокуонга эмиэ киирбит. Онтон олоххо киирэрэ, тутуһуллара тутар, итэбэс буолар. Онтон тутасыйыы, итэбэстийии үөскүүр.

Көңүл диэн — ыраас эйгэ, кизг дуол, кэлэн ааһа турар кэм кэрдий. Көңүл — дьүөрэлэһиигэ баар. Хас биирдии көңүлүн аахсар буолан дьүөрэлэһии үөскүүр, айыллар.

Сомоболоһуу ким эрэ көңүлүн баттаан сомоболуур. Элбэх абыйабы, күүстээх мөлтөбү суурайан, баһыйан онгорор.

Көңүл иһин туруулаһыы, көңүлгэ дьулуһуу, көңүл иһин охсуһуу, бу — **ытык дьайаан**, бу — сырдыкка, кэрэбэ, ыраба дьулуур, бу — тулуур.

Киһини хам баттаабат, сүөһү курдук үөр майгытыгар кубулуппат, хас биир көңүлү баттаабат итэбэл — Айыы итэбэлэ, тобо бүгүн туоратыллан, атарахсыйан турда?

Тобото биллэр. **Билигин** глобализация, тугу барытын бөдөҥсүтэн, сомоболоон көрүү үйэтэ. **Билигин** харчы саамай улахан тангара буолла. **Билигин**, уратылаах көрүү бөдөҥтө, элбэххэ, баайга баһыйтаран аахсыллыбат, мэлдьи хотторуулаах тахсар үйэтэ кэллэ. Куруук манньк буола туруо суоҕа. Айыы итэбэлин кэмэ кэрдийтэ, күнэ дьыла тийэн кэлиэбэ. **Утаппыкка уу курдук күндү, аччык-таабыкка ас курдук минньигэс, тыына кылгаабыкка салгын курдук салбааһыннаах, күн көңүл сырдыгын курдук бабалалар буолуоҕа. Айыы итэбэлин улуу туһата киһи аймахха тиллиэбэ.**

2003 сыл. Дьокуускай.

РОССИЯ АЛМААСТААХ ХОЛУОННЬАТА — САХА РЕСПУБЛИКАТА

Утинник ааттаах **Джон Тихотский** диэн Америка биллиилээх учуонайын кинигэтэ тахсан Саха сиригэр тарбанан истэбинэ тохтоппуттар. Ону уларсан аахтым. Бу дьомуннаах кинигэбэ биһиги 100 сылга экономика өттүнэн хайдах сайдан кэлбиппит ырытыллар. Ордук “суверенитеттана” сылдыбыт кэлинги уонча сылларбыт экономической хартыыната ырылхайдык ойууланар. Кэлинги улахан уларыылардаах 2-3 сыл эрэ ырытыллыбатах. Ол эрэн, бэйэ олобун атын омук идэлээх харабынан көрөн ырыталлара сонун, хайдах эрэ өйдөнүмтүө, тийимтиэ буолар эбит. Биһиги сангарабы сангарбат, этиэби эппэт, даннайдары барытын кистээтэбэ буола сатыыр, күлүктэриттэн куттанан дугдуруннаа сылдыар дьоммут ырытыларыгар тэнэ суох.

Манна холуонна диэн өйдөбүл СР экономикага туохха олобуларын нөнгүө этиллэр. Биһиги экономикабыт, Россияны кытта сыһыаммыт, аан дойдуга да тахсыбыт, бастатан туран алмааны экспортааһынтан быһаччы тутулуктааба ырылхайдык суруллар. **Аан дойду алмаанын 26 % хостуур республика сылга 2 млрд. доллар** кэринэ таска тахсар бородууксуйаны онгорор. Онтон **1,5-1,7 млрд. доллара алмааска** тиксэр. Ол иһин биһиги экономикабыт сүрүн продуктаны (алмааны) экспортааһынтан тутулуктаабын уонна ол модела хайдабын суруйар.

Сиртэн хостонор сөбүмэр баайдаах республика төрүт олохтоохторун олохторун таһымын политической, социальной, экономической тэрээһинэ сиртэн хостонор баай баарынан быһаарыллар дуу, эбэтэр сиртэн хостонор баай баара олох тэрээһинин быһаарар дуу, ыйытыгы биэрэр уонна:

“Изобилие ресурсов не гарантирует автоматически экономического роста, успеха, хорошего условия жизни местного населения, если местное население не приспособилось к “соответствующей” правительственной политике” (стр. 260) – диэн этитэр.

Кинигэбэ биһиги республикабыт саламтата сиртэн хостонор баайтан киирэр үбү хайдах туһанара бюджет, бюджеты таһынан фондалар холобурдарыгар ырытыллар. **(Фонд будущих поколений – 1.5 млрд. доллар)**

Сиртэн, арендаттан киирэр нолуоктары РФ уонна СР икки ардыгар үллэстии ымпыга-чымпыга алмаас нөнгүө ырытыллар. Алмаас кэнниттэн улахан суолталаах газ, нефть, чох, көмүс промышлениннэстара хайдах үлэлээн кэлбиттэрэ, инники кэскиллэрэ эмиз хабыллар. Тыа сириг олобо, аһа-таһа, абыйах ахсааннаах омуктар бэйэни саланыыга киирэ сатааһыннара барыта учуонай харабын далыгар киирбит. Быһата, биһиги олохпутун үчүгэйдик үөрөппит, ырыппыт. Билиэн-көрүүн бағалаахха абыраллаах киингэ буолсу дии санаатым.

Бу киингэ аатыттан сағалаан олохтоох киһиэхэ элбэх мунаарыны, толкуйу, саарбахтааһыны ағалар. Олортон мин ити **“изобилие ресурсов не гарантирует успеха, хорошего условия жизни местного населения, если местное население не приспособилось к “соответствующей” правительственной политике”**, — диэн диринг түгэхтээх этиилэрин бэркэ сэргээн туран, кыра санаам тоһумурун таспар таһаарыахпын бағардым.

***АЛРОСА алмаастаах холуоннаһа —
тыа улустара***

Алмаас саға сиригэр көстүбүт бастакы ыар содулунан, Садын улууһа диэн биир **улуус Саха сириг картатыттан мэлийбитэ**. Онно үйэлэргэ олорбут сахалар, эбээннэр олохторун утума быстыбыта, суорума суолламмытара. Манна Нерюнгрины, Алданы о.д.а. промышленность киирбит улуустарын төрүт олохтоохторун сыһыарыахха сөп.

Иккиһинэн, Саха сириг арбаа “алмаастаах улуустарын” салгынын, уутун, айылбатын, кыылын-сүөлүн, дыонун-сэргэтин сүлүһүннээх **дыаатынан барытын сугуйбута**. Ол оспот содулун бары бэркэ билэбит.

Үсүһүнэн, президеннэртэн сағалаан, депутаат, тойон-хотун, банкир, баай өттө үксэ бу хампаанна оботтоох ойбонугар **уулуур сир оҕоһуннулар**, быһата, атыыланнылар.

Төрдүһүнэн, республика бюджета “алмаастаах наркотикка” олорор.

Бэсиһинэн, алмаас, көмүс, газ, нефть, чох промышленноһа Саха сириг хостонор баайдаах өттүгэр **төрүт олохтоохторго быһаччы тугу да төлөөбөккө**, утарсыыны көрсүбэккэ күүскэ өтөн киирдэ. Өссө да киириэ турдаға. Олох төлөөбөт диэн буолбатах. Республика бюджетыгар уонна президент

бэйэтэ дьаһайар кистэлэн фондаларыгар түспүт үп-харчы Саха сириг төрүт олохтоохторун олохторун уйгутун төһө өрө көтөхтө диэннэ этиллэр. Ол аата **сирбитин ыллылар** сир баайыттан туһанар сокуоннарбыт төрүт олохтооххо кэннин көрдөрөр, хостооччуга иннинэн сылдьар.

Алтыһынан, республика **ситэриилээх былааһын** промышленность хармааннарыгар угунна. СМИ-ни кытта симиннилэр.

Сэттиһинэн, республика **норуотун былааһын** — Ил Түмэни “хармааннай” онордулар. Урут улуус ахсаанынан, сүннүүнэн иккилии депутаат талыллар эбит буоллабына, билигин киһи ахсаанынан талаллар. Ол түмүгэр, төрүт олохтоох депутатааттар ахсааннара хайдар аңара хаалыаба. Маны урукку Ил Түмэн депутатааттара, төһө эмэ олохтоох өттө элбэх эрэри, туран биэрдилэр. Хайдах сырайдарынан улуустарыгар тийэн, иккиһин-үсүһүн туралларын өйүм хоппот. Бу — сахалар былааска иккис улахан хотторуубут буолар. Аңардас АПРОСА биир хампаанньата 30-ча кандидаты туруорбутун эттилэр. Манна атын промышленнай улуустаргын, Дьокуускайгын, алмаастаах ойбонтон уулаһар уонна ол кытыытыгар уочаракка турааччы сахаларгын эбэн кэбис. Оччоҕо кэлэр Ил Түмэн дьүһүнэ-бодото көстөн кэлиэбэ. Кэлэр Ил Түмэн “хармааннай” буолуоҕа.

Быыбар иннинээҕи таабырын

Билигин Саха сиригэр **11** сиргэ алмаас хостонор. Онтон **8-һа** (Садын,) Мирнэй улууһугар.

Ньурба Накыыныгар, “АПРОСА-Нюрба” АК, **Анаабыр** Эбэлээбэр, “АЛМАЗЫ АНАБАРА” ООО, **Эдьигээн** Молодо үрэбэр (Булуҥ) “НИЖНЕЛЕНСКОЕ” эмиэ ООО.

Бу олох кэлин алмаас хостонор сирбитигэр, Ньурба, Эдьигээн, Сааскылаах олохтоохторо ол алмаастарыттан төһө тийһинэн, абыранан олороллоро буолуой? Айылбалара төһө эрэ “тубуста”? Төһөнү хостоон, төһө барыһы кимнээх ыаллара буолуой? Төһө акциялаахтарый? Улуус, республика бюджетыгар онтон төһө үп киирэрий? Дивиденнэрин төһөнү аахсан ханна тутуннулар? Олохтоох бэйэни салайаныыга онтон төһө тиксэр? Тобо итини биһиги билбэппит, тобо ону биһигиттэн кистииллэр?

Аан дойду алмааһын 26% биэрэ олорор “Алмаастаах провинция” төһө сайынна? Кытайы, Кореяны, Россияны **гааһынан**, **небинэн** хааччыйаары олорор Бүлүү улуустара ол ба-

айдарыттан төхөнү туһанан олороллор? Ити курдук ыйытыктар хааһахпыттан бүтэр диэни билбэккэ хостоно туруох курдуктар. Бу дьылба ыйытыктарыгар чопчу сокуонунан бигэргэтиллэр хоруйдары ситиһии — олохтоохтор политикаба кыттыһыыларын кэрэһитэ буолуо этэ.

Сиртэн хостонор баайтан тииһинэр туһугар “Местное население насколько приспособилось к “соответствующей” политике правительства???” Дьэ, мань ким ырытан быһааран бизэр?

Бу боппуруоһу быһаардахпытына, төхөнү тииһинэрбитин билиэх этибит да, **“соответствующий” политикины кимнээх онгороллоро буолуой?** Тьа дьоно дуу, промышленность дьоно дуу? Онтубут тьа сирин олохтообор төһө сөп түбэхэрэ буолуой? Норуот, быыбардааччы онно туох оруоллааһый? Талбыт дьоммут онно төһө сөптөөхтөрүй? Ычалара, ыырдары төһө кизний?

АПРОСА 200 тыһ. акцияны таһаарбыта биллэр. **1% — 2 тыһ.** акцияба тэнгнээр. **1 акция — 5 тыһ. солк.** **1 акция дивиденэ быйылгыта 2 тыһ. солк** кэринэ дииллэр. Алмаастаах улуустар бу соторутаабыта дивиденнэрин 5-тии мөлүйөөн 800-түү тыһ. солк. ылбыттар. Мань таһынан хас биирдиилэрэ **САПИ-ларын 1% суотугар 20-чэ мөл. солк. эрэ ылбыттар, 100-чэлиини ылыахтаах этибит** дэһэллэр. Кэтэх тэрилтэлэр — Приленскэй, Анаабыр алмаастара быйыл **нолуокка** 12 мөл. солк. эрэ киллэрбиттэр. Ньурба алмааһа 20 мөл. солк. Бу киирбит харчы дьонго туох туһаны аҕалла? Мань улуус баһылыктара оччуоттаан эрдэхтэрэ. Чуоккай сыппараны эппэттэр. Бары кистээн, онтон ас таһаарыналлар.

Бастаан Николаевтаах Ельцин кэпсэтиилэринэн, аренда төлөбүрүгэр **50%**, онтон **32%**, онтон **21%**. Билигин **19,5% — 8,9 млрд.** солк. эрэ ыла олоробут. Сотору кэмминэн бу арендабыт төлөбүрэ олох да сотулларын этэллэр. Аны арендаба ылбыт харчыгытыттан **НДС нолуогун үс сыл устата 1 млрд. доллары** төлөөбөтөххүт диэн ыктылар.

Өссө Николаев саҕана **хостоммут алмаастан 20% алмааһы 40% чэпчэкистик** ылан атыылаан үлүгэр үбү ыла олорбуппут. Билигин ол суох. Онно киирбит үп соробо фондаларга баар буолуохтаах дииллэр.

Бу соторутаабыта АПРОСА 5%-нын тутан олорбут байыаннайдар акцияларын былдьаан ылан РФ бэйэтигэр эбинэн **37% буолла**, (тобо бары тэнгэ үллэстибэтэхтэрин сатаан санаабаппын) биһиэнэ 32%. Улуустарга — 8 %, улуустар олох-

тоох салайыныыга кириилэригэр **бу 8%-наах** акцияларын бэйэлэригэр кыйан ылбатылар **Мирнэй үлэһиттэригэр — 23%. Бу 23%-тан билигин 19% коллективка хаалбыт**, соробо бириддилээн тойоттор илиилэригэр кирибит. (Мирнэйтэн барааччылар акцияларын хомуйан). **Онтон 3,75% агаардас биир улахан тойон илиитигэр баар** дииллэр. Өссө аахпыттар. Ырыынак сыанатынан ол 3,75%-мыт 112 мөл. долларга тэнгнээр эбит. **Биир улахан тойоммут “Саханефтегаз” 5% сизэбигэр укта сылдыарын** эппиттэрэ ыраатта. Сорох улахан тойотторбут алмааны хостуур кэтэх тэрилтэлээхтэрин эмиз этэллэр. Ол курдук Саха сириг баайа үллэһиллэ турдаба. Олохтоохтор эрэ тииһиммэккэ ололорлор. **Республика бюджетын кредиторскай изһэ 12 млрд. солк.** СР тэрилтэлэрин бэйэ-бэйэлэригэр төлөспөтөх изэстэрэ **114 млрд. солк.** тэнгнэспит.

Алмааспытын ыһыктар турукка тийдибит. Компанияны аһан кэтэх бас билиигэ үллэстээри ололорлор. Кэтэх бас билии кирирдэ да, улуустарга албыннаһан, быыбарга сөп түбэһиннэрэн онһууллубут **социальной программалар тохтуохтара**. Бу алмаас эрэ буолбатах, газ, нефть, көмүс, чох уо.д.а. барыта атын дойдулар баайдарын үллэһингэр бараары турар. Биһиги тойотторбут онтон бэйэлэригэр тииһинэргэ тугу бабарар онгорорго, дьүһүн кубулунарга бэлэм курдуктар. **Үлэһиттэр ахсааннара лаппа аччатыллыа**. Барыыс ылар туһугар туох баар киһилии сыһыан умнуллуо. Онтон дойдулаах дьон харыстанарбытыгар сөптөөх сокуоннар наадалар. АЛРОСА тыа сиригэр көмөлөһөр ааттаах. Кини, бастатан туран, тыа сиригэр тутуу ыытар. Онто биһиги бюджетпыт тутарынааһар үс төгүл ыарахан буолар. Холобур, Тойбохойго олохтоох тэрилтэ **30 мөл. оскуола тутар. АЛРОСА онтон 1,5 төгүл кыра библиотеканы 120 мөл. тутар. Анаабырга оскуола — 156 мөл, Таас Үрэххэ — 134 мөл., Антоновка — 160 мөл., Горнай балыыһата — 200 мөл. о.д.а. элбэх. Чэ сөп, бэйэ тутууттан 3-4 сыаналаахтык** тутан барыыһырдын. Аны бу АЛРОСА-һа тутуу ыыппыт харчытын республикаба **биэриэхтээх изһиттэн тутан ыллара диэн эмиз баар**. Оччотугар, биир өттүнэн, **республиканы эмэн сии олорор буолан тахсар**. Республика тийиммэт харчытынан харчы онгосто олорор курдук. Бу дьоммут туппут, абыраабыт аатыран политикаба күүһүр онгостоллор, баһылан-көһүлээн тахсаллар, **өссө тыа сириг араначчылыыр депутаат буолаллар**.

Республиканы бүтүннүү хааччийан олорор Бүлүү улуустара **суоллара онгоһулла илик, 3 ГЭС-тээх эрээрилэр, 220-лээх уоттара хаһан тардыллара биллибэт. Газ, нефть дойдута гааһа суох олорор, эргэнэ хара тыатын кэрдэн бүтэрдэ.** Дьон кэлэйэн туохха да кыһаммат буолла, синигэр түстэ курдук.

**Тыа дьоно ынабын кутуругун тула “политикалыы” оло-
рор.** Быыбарга түөлбэлэһииннэн, аймактаһыыннан көрөн эл-
бэби эрэннэрбитинэн, тугу эмэ туттарыах буолбутунан са-
лайтарар. Талбыт депутааттарыттан ирдиллэрэ эрэ —
күннээби кыһалҕаны быһаартарыы. Кэскиллээх, тыа си-
рин инникитин онгорор, промышленность аңардастыы айбардаа-
һыныттан, төрөөбүт тылы, төрүт култуураны, сири харыстыыр,
сир баайыттан, акциялартан тииһинэр тыын сокуоннары
онгорууга кыттыы олох мөлтөх. Саха тыын боппуруоһун туру-
орсааччылар сыаналамMATтар, өйөммөттөр, дынгник кыһана-
аччылар **националист, сепаратист** аатырдылар. **Тыа сирэ
сатаан политикаба кыттыбат.** Дьэ дыкти, хаһан өйдөнүөх,
бэйэбит туһа диэн кыһаныах бабайыбытый? Олохпут таһыма
“соответствующай политикаба төһө кыттарбытыттан тутулук-
таах” диэн итини этэн эрдэхтэрэ.

Үп-харчы кириитэ кыччааһынынан, республика бырааба
түһүүтүнэн, былаас өттүгэр кыайтарыыннан, харыстанар соку-
оннарбыт мөлтөхтөрүнэн, уопсайынан балаһыанньабыт, этэргэ
дылы, “каака” буолан эрэр. Коррупция баһылаата. ДСК, КСК
курдук бүтүн столицы хааччийар тутуу аарыма тэрилтэлэрэ
чааһынайга бардылар. Тутуу ыытарга матырыйаалбыт сыаната
таһыччы үрдээтэ, онон дыиэ сыаната үрдүүр диэн буолла. Сыа-
на туохха барытыгар үрдээн иһэр. Куорат дьоно үлэлээх буол-
лабына син олоруо. Оттон тыа дьоно?

Таас Накыыныскай (Уххан)
(бу ыстатыйа Ил Түмэн быыбарын
сабана “Кыымна” аата уларыян тахсыбыта)

Бэйэбит сирбит хостонор баайын дыһаһыыга төрүт олох-
тоохтор **төһө кыттабыт? (Эбэтэр, биһиги ааппытыттан ким-
нээх кыттар буоллулар?)**

“Кодекс РФ о недрах” барылын киллэрэ сатыыллар:

1. Придание недрам статуса имущества (права оборо-
та как имущества). *Недра – общенациональная собствен-
ность должны находиться только в гос. собств.*

2. Регион уонна киин икки ардыгар боломуочуйалары үллэстиигэ 70:30 этэ, бырайыакка 90:10 киин туһатыгар буолара этиллэр.

3. Боломуочуйа сиртэн хостонор баайы (СХБ) хостуурга лицензияба илии баттыыры таһынан сир баайын туһаны иһин төлөбүрү дьаһайар, үллэрэр быраабы биэрэр. 2002 с. дылы манна 70:30 регион туһатыгар этэ. СХБ хостоонунга санга нолуок сокуонун киллэрии түмүгэр гаазка, нефкэ 20:80 – киин туһатыгар, атынгна — 60:40 биһиги туһабытыгар буолла. Инньэ гынан гаазтаах нефтээх регионнар дохуоттарын аңаарын кэрингин сүтэрдилэр, атын кытаанах металллары, минераллары хостоочулар дохуоттара биллэ аччаата.

4. Промышленность бары объектарын, заводтары, фабрикалары, электростанциялары, портары барытын үллэстэн бүтэрэн эрэллэр. Билигин сири, СХБ, ойууру, уо.д.а. барытын үллэстиигэ киирэн эрэбит. Онтон төрүт олохтоохтор төһөнү тииһинэбит?

Журнал “ прямые инвестиции” . № 5 /2002 г.

Рейтинг крупных. Росс. предпр. - АЛРОСА

За 2002 год

Место – 14, объем реализации — 46 млрд. 833 млн. 500 т. руб.

Темп роста – 28,5 %., объем реализации – 1 млрд. 665 млн. 500 т. доллар.

Балансовая прибыль – 13 млрд. 897 млн.600 т. руб.

Чистая прибыль после налога – 9 млрд. 947 млн. 800 тыс. руб.

Рентабельность — 21,2%. Количество работающих — 39 тыс. 200 чел.

Производительность труда — 1 млн. 195 тыс. 500 р.в год.

МИН ДЬУРАНТАЙМ, БЫРАСТЫМ...

Журналистикаға айбыт азам, истинг доборум Дьурантай. 1988 с. Абыйга үлэли сырыттаһпына хаһыакка үлэлиэххин сөптөөх эбиккин диэн, оччотооһу “Эдэр коммунист” хаһыакка үлэбэ ыңыран ылбытын. Ол да инниттэн билсэрбит, эн мин бастакы суруйууларбын көрөн истэн таһаарбытын. Онтон ыла уонунан сылларга бииргэ эн мин дэһэн үлэлээбиппит, этэнгэ. Элбэх мөккүөрү мүлүрүппүппүт, элбэх ситиһиини ситиспиппит, үөрүүнү хомолтону үллэстибиппит баара.

Эн дынгнээх хаһыаччыт, саха журналистиката күөн туттар киһитэ этинг, ама ону ким мэлдьэһиэй... Буолаары буолан өрүү инники күөнгэ, өрүү тырыллыбатах, киминэн да ыйыллыбатах суолунан айаннаабытын. Мин эйигин кытта тэнгэ хаамсыбыт дьоллоохпун. Эн миигин бүөбэйдээн суруксут аартыгар киллэрбитинг. Ол суолтан туоруур кыах суох. Ол сөптөөх суолу эн миэхэ ыйбытын.

Элбэх да хаһыаччыкка айаннарын аартыгын арыйбытын, олохторун суолун мындыр идэбинэн уһуйбутун умнуллуо суоҕа.

Добор, атас быһыытынан эн курдук эрэллээх, киһи саарбахтаабакка итэбэйэр киһитэ ахсааннаах буолуо.

Олох оргуйар мөккүөрүн үөһүгэр сылдьан, эмискэ да бардын. Бүтэһик көрсүһүүбүтүгэр эн харахтарын туох диэбиттэрин билэбин. Букатын кэлбит суох, биһиги да тийиэхпит, онно эмиэ бииргэ буолуохпут.

Доборум Дьурантай, бырастыы...

Уххан.

Киһи айыллар төрдүн, төрүөтүн
Айыы үөрэбэ этэринэн,-
Одун Хаан онгоһуутунан
Чынгыс Хаан ыйаабынан
Танха Хаан танхалыыр,
Билгэ Хаан билгэлиир,
Дьылба Хаан анал кинигэтигэр,
Абыс кырыылаах остуолбатыгар,
Уһун Дьурантай диэн суруксутунан
Айыы дьонун дьылбатын
Суруттарар үһү - диэн
Билэн истэн кэллэхпит.

Дьылба Хаан суруксута
Уһун Дьурантай аатын ылыммыт
Хаарыан Хабычча атаһым,
Дьурантай суруксут доборум,
Отут сыл орто дойду олобун
Ордугун омсотун ойуулаан
Ороһу уола олорон аастың.

Олохпут отуора уларыйар
Өй-санаа тиэрэ эргийэр
Өй-мэй барар кэмнэргэ
Саханг дьонун санаатын
Сатанар өттүн сааһылыырга
“Сахаадаттан” сабалаан
“Туймаадабын саңардыбытын”
Кырдьык, Дьинг, Чахчы туһа
Ол этэ эн, бар дьонгнор туһан!

Ыстыык бөрүүгү үөһүгэр
Албыны көлдүүнү үөлбүтүң.
Саламта сабан испитин
“Саңаҕар” сараалаан тиспитин.
Хоро таһар хоруупсуйа
Хотор кыайар кэмигэр
Хото этэ суруйан туруулаһар
Хорсун хоһуун эн буолтун.
Суруналыыс, суруксут диэн
Суон сурахтааҕа, суоллааҕа
Туох да диэ, Дьурантай этин!
Эдэр эрдэхтэн “Эдэр коммунистан”
Эн миигин, эттээбитин, эллээбитин
Суруксут идэтигэр сирдээбитин.

Онтон ыла бииргэ, сэргэ
Элбэх суоллары тыырбыппыт
Саламтаттан туспа, ураты
Кырдыкка тийэр ыырдэммыппыт.

“Бэчээт дьизитигэр” бэйэ дьоно
Бэккэ да үлэлээн сылдыбыппыт
Ньээккэ уйабыт бу дэһэн
Ньээнкэлэһэн онно улаппыппыт.
Өлөн хаалар күнгэр өһүөннээхтэринг
Өстөрүн өһүлэри өйдөөбөтүлэр
Аакый- маакый акаарылар
Алгыс баһын тумуннулар.
Тиһэх айангар атаарыыны
Тиэргэннэриттэн көгөннүлэр.
Туох барыта сэттээх сэлээннээх
“Бэртэрэ” бэйэлэригэр
Бэлэх буолан эргиллиэхтээх.
Онтон атыны эппэппин...

Эн кыһабын ааспыт суруксуттар
Бөрүөлэрэ билигин да сытыы
Дьыл хонук дьэбинин ыраастыы
Дьинги , чахчыны сылаастыы
Мөккүһүөхпүт мөкү былаастыын.
Суруксут идэтин суурайан
Сулумах суолталаабыт элбэх
Хааһына харалтатыгар хараһаран
Халтай олохтоммут эмиэ элбэх.
Көнгүл суруксут олобун ордорбут
Көстөрүн курдук олох абыһах
Көрүөҥ, истиэнг дуо Дьурантай
Көстөн кэллэ дии, өлбүтүҥ кэннэ
Ким кимэ, туох туга чопчулана
Ким дьингэ, чингэ, ким чуучалата.

Дьылба Хаан суруксут уолун
Бэйэтигэр үлэлэтэ ыгырдаба..
Орто дойдутаабы болдьобун
Отут сыл суруйан бүтэрдэбэ..
Доборум Дьурантай,

Кэп туоммуппун кэрэйимэ
Атыны миигиттэн эрэйимэ
Эн миигин бэккэ билэбин..
Онно да сытан “эрэдээксийэлии”
Мин туох диирбин истэбин..

Уххан.
Тохсунньу 2004.

ИНИНЭЭБИТЭ

Аан аһар тыл	5
Хоһооннор	7
Санаа буолардаах, буолбаттаах	9
Доботторбор	10
Нахалар иһэллэр	12
Ааккын харыстаа	14
Айар анала	16
Сырдык күлүк	18
Ырыа барахсан, ырыа!	21
Көнгүл	23
Кураанах	24
Кэмсиммэт эбиппин	26
аха дьахтара	27
Эр киһи бэлиэтэ	29
Күн уруйа	31
Кырдык уонна сымыйа	32
Өспөт өйдөбүл	34
Өйдөбүл	35
Туохтан хомойон	36
Обо сааспар түстэрбиэн	37
Сыта-тура сыымайды	38
Мин дуорааным - мин уорааным!	39
Туһа туһа	40
Түбэй сирэ Баҕады үрэбэ	41
Дэгэрэнг	43
Көмүс ингэһэ	44
Аттыбар... ..	45
Санаа буолардааба	45
Түгэни айбыкка	46
Туоллаххына	46
Ытык Тойго – ыһыахха	48
Күнү	48
Һай, һат... – дэһэн	49
Үйэ	49
Буолааччы	50
Иэрэн-сааранг	51
Кэйэр иннинг... ..	52
Көтүү	53

Наха хүрэбин тэтимэ	54
Бүгүн эмиэ	55
Биллэбим аайы	56
Он - оһуу... ..	57
Онгоһуу	58
Туоххаһыйы тойуга	59
Сыылба кэмнэр	60
Түөртүүр санаа	61
Ураты	64
Түгэн	65
Эйиэхэ эрэ	66
Үөрүүттэн үллэстээри	68
Кэтэһии	69
Ийэм кэтэхэр	70
Кэтэспит эрэлим кэлбэккэ	72
Аммаба	73
Аммаба	74
Ааһар абыланг	75
Амтан	76
Сыт	77
Өнг	78
Тыас-уус	79
Сүбэ	80
Дорбоон	80
Тэтим	81
Сырдык	82
Таптал — тангара	83
Тулуй!	84
Тылым — тыным	86
Ытык Мыраан	87
Ыһыах	91
Күн сириҥ үтүөтэ	91
Тыл бааһа оспот	92
Эн кими истэбин?	93
Эмискэ көрсүһүү	94
Эн, күөх дуол	94
Эн мичээринг	96
Эрийимэ, эрэйимэ	97
Эчикийэ, кэрэбин даһаны!	97
Ньургунун	98
Күнүскүгэ айан	99
Күн	100
Күлэ-үөрэ этэнгэ	101
Эн аастың... ..	102
Гитаара	103
Ааһар ахтылбан	104

Нуһаран	105
Күлэр көлүччэ	106
Минньигэс сүлүһүн	106
Ылааран, илэ түүл	107
Үөрүүгэ айан	108
Санаа киэргэлэ	109
Абыланг кыыһа	110
Үөр, күн сырдыгыттан	111
Тэйсии	112
Эдэр саас	113
Ыра тыла — ырыа	114
Күннээх күн	115
Куйаас	116
Күнтэн күн	117
Мадьынылар	118
Муус дьылба	120
Аас Ийэ оболорун күрэхэ	121
Уруукап Сэмэн Тиитэбискэ	124
М.В.Соколоваҕа аныыбын	125
Көрө-күлэ, эбэлээх эридьиэс,... элэс-элэк суус хоһооннор	129
Олдьу хоһоон	130
Тута этэ — хоһоон	143
Киристэпиэр... ..	148
Сымыһа эрэйэ	150
Түүнгү кыыс	151
Арыгы абааһыта	153
Иэйии атыыланар	155
Үтүмэх санаа	161
Бэчимэх санаа	185
Чокуур Гаврильев турукты тылбаастара	209
Delikanlıya (Эдэр киһи)	210
Sakha Türkler geliyorlar (Сахалар иһэллэр)	211
Элkbahar (Саас)	213
Vay, zok gyzelsin be! (Эчикийэ, кэрэбин даҕаны)	213
Sen, уеуillik (Эн, күөх дуол)	215
Hayallerim türkleri (Ыра тыла – ырыа)	216
Sevin, гьнею аүдэнлэрэндан (Үөр, күн сырдыгыттан)	216
Аюк – tanrıdär (Таптал – тангара)	218
Быстыспат ситим. (Үгкүү сценария)	
Чыыны - Бөрө уонна чыгыс ыйааҕа	219
Дьалынгырыы	226
Тохсус “Табык” тоболоро	229
СР гимнин ылыныыга туһулаан	237

Дэгэрэнг — саха ыллыыр ньыматын уонна истиилин быһыытынан	242
Сизэн Тиитэп санга мөссүөнэ.....	249
Якутия. Обретение кута	253
Как поп Герман плюнул в небо	265
Итэбэспитин толунаары	278
Россия алмаастаах холуонньата —	
Саха Республиката	292
Мин Дьурантайым. Бырастыы..	299

**Уххан кинигэлэрин атылаһыан, тарбатыан
бабалаахтар 42-24-48 телефонга эрийэн
билсиэххитин сөп.
Дьокуускай к.**

Подписано в печать 16.09.2004. Формат 60х84 1/16. Печать офсетная.
Бумага офсетная. Гарнитура Прагматика Sakha. Усл.пл. 19,25. Тираж 1000. экз.

Отпечатано в типографии ООО “Компания Дани-Алмас”
677008, г. Якутск, ул. Билибина 10А.
Тел. 36-92-91. E-mail: offset@sakha.ru